

■ Cumhuriyetin doğrudan korumayla ilgili ilk yasal düzenlemesinin 1973 yılında yapılmış olması, ilginçtir ki, çevre ölçeğindeki korumayla ilgili ilk hükümlerin İmar yasalarında yer alması sonucunu doğurmuştur.

13

■ Kıyı alanlarında yaşanan ve hızla artan bozulma süreci, tarihi ve doğal çevreleri ile zengin Türkiye kıyıları için de önemli bir tehdit durumundadır. Ülkemizde kıyıların bozulma sürecindeki önemli etkenlerin başında hızlı nüfus artışı ve kentleşme gelmektedir.

31

■ Günümüzde, kent içinde kalmış tanımsız açık alanlar ve arkeolojik kalıntılar, koruma amaçlı imar planlarında değerlendirilmelerine rağmen, kent yaşamına dahil olamamaktadır. Kentteki tarihi kalıntılar, günlük yaşamla bütünleştirilemezse, kentleşme süreci başarısız olacak ve kent merkezleri boşalmaya devam edecektir.

36

dosya 14.1

TMMOB MİMARLAR ODASI ANKARA ŞUBESİ

HAZİRAN 2009

tarihi çevrede koruma: yaklaşımlar, uygulamalar

■ TARİHİ ÇEVRENİN TARİHİ OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE TARİHİ ÇEVRE: TAVIRLAR-DÜZENLEMELER EMRE MADRAN	6
■ TARİHİ ÇEVRE KORUMA ANONİM	16
■ ARKEOLOJİK VARLIKLARIN ARKEOLOJİK ALANLARDA OLUŞTURDUĞU ANLAM DEĞİŞMELERİ GÖKÇE ŞİMŞEK	20
■ KORUMA-PLANLAMA MEVZUATI BAĞLAMINDA KIYI ALANLARINDA KONUMLANAN TARİHİ ÇEVRELERİN KORUNMASI NİDA NAYCI	29
■ KENTSEL ARKEOLOJİK ALANLARDA TASARIM SÜRECİ PINAR AYKAÇ	36
■ TARİHİ TİCARİ MERKEZLERDE KORUMA VE KULLANIM SORUNLARI TUBA AKAR	43
■ DEĞİŞİM, SÜREKLİLİK, UYUM ÜÇGENİNDE TARİHİ ÇEVREDE YENİ YAPI ÖZLEM KARAKUL	50
■ SOKAK SAĞLIKLAŞTIRMA PROJELERİ SORGULAMASI İŞİĞİNDE TARİHİ DOKUNUN BÜTÜNCÜL KORUMASINA YÖNELİK ÖNERİLER UMUT BİLGİÇ	58
■ TARİHİ ÇEVRE KORUMA MEVZUATINA GENEL BİR BAKIŞ YASEMİN SARIKAYA LEVENT	62
■ 'DEMOKRATİKLEŞEN KORUMA VE PLANLAMA' ÜZERİNE DÜŞÜNCELER EGE YILDIRIM	69
■ KENTSEL KORUMA ALANLARININ YÖNETİM VE YÖNETİM PLANI KAVRAMI İREM AYRANCI - NURAN ZEREN GÜLERSOY	73

TARİHİ ÇEVRE KORUMA VE PLANLAMA

Dosya Editörü: **Pınar Aykaç**, ODTÜ, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Yüksek Lisans Programı/Arş. Gör.

Tarihi çevreler¹, onları yaratan dönem veya dönemlerin; fiziksel, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik koşullarının sonucunda oluşmuştur. Bu nedenle, tarihi çevre korumanın temel amacı, kendilerini oluşturan bu değerler bütünüünün korunması, geliştirilmesi ve yaşatılmasıdır.

Tarihi çevreleri oluşturan kültürel varlıkların nitelikleri; korunması gerekli değerlerin çeşitliliği, değişen koruma olgusu ve yöntemleri gibi değişkenlere bağlı olarak belirlenir. 20. yüzyıldan itibaren tarihi çevre korumanın kapsamı ve anlayışındaki değişimlerle, tarihi çevreleri yalnızca fiziki özellikleriyle bir ‘yapı stoğu’ olarak değerlendiren koruma anlayışı değişmiş ve tarihi çevrelerin barındırdıkları değerler bütünüyle korunmasını amaçlayan değer temelli bir olguya dönüşmüştür.

2863 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda² tarihi çevreler ‘**sit**’ kavramıyla adlandırılmakta ve yasada, ‘*tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.*’ şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu tanım çerçevesinde, niteliklerine ve içerdikleri değerlere göre sit alanları, arkeolojik, tarihi, kentsel ve doğal sit olarak gruplanmıştır. Yasada arkeolojik sit alanı; eski bir medeniyetin kalıntılarının bulunduğu kent içindeki alanlar veya kırsal alanlardaki antik yerleşmeler; kentsel sit alanı; mimari, yöresel, tarihsel, estetik ve sanat özelliği bulunan kültürel ve tabii çevre elemanlarının birlikte bulundukları alanlar; tarihi sitler önemli tarihi olayların meydana geldiği, doğal sit ise, tabiat özellikleri ve güzellikleri ile korunması gereken alanlar olarak tanımlanır. Ayrıca, bu değerlerin yatayda ve dikeydeki birlikteliği sonucunda oluşmuş; kentsel arkeolojik sit, kültürel peyzaj alanları, kırsal sit, birden fazla sit özelliğini bünyesinde toplayan karmaşık sit alanları da mevcuttur.

Bernard Feilden, tarihi çevreyi korumayı gerektiren değerleri duygusal değerler, kültürel değerler ve kullanım değerleri olmak üzere üç ana başlıkta toplar. Merak, kimlik, süreklilik, saygı ve yüceltme, simgesel ve manevi değerler, duygusal değerleri oluştururken; belgesel, tarihi, arkeolojik ve eskilik, estetik ve mimari, çevresel görünüm, peyzaj ve ekolojik, teknolojik ve bilimsel değerler kültürel değerleri; işlevsel, ekonomik (turizmi içeren), sosyal (kimlik ve sürekliliği içeren), eğitim, politik değerler ise kullanım değerlerini oluşturmaktadır³.

Girdileri böylesine zengin ve çeşitlilik gösteren tarihi çevrelerde değişik aşamaları ve verileri içeren bütünleşik planlama yaklaşımlarına gerek vardır. Bu gereksinme alanın ve onun bileşenlerinin değişik nitelik, değer, sorun ve potansiyelleri olmasından kaynaklanır. Korumadaki bu çeşitlilik, doğal olarak ‘*Tarihi Çevre Koruma ve Planlama*’ dosyasının oluşumuna ve içeriğine de yansımıştır. Koruma alanlarının niteliği ve çeşitliliğinin vurgulanması hedefine bir de güncel tartışmaların sunulması isteği eklenince, katkılar çeşitlenerek artmış ve birbirinin devamı niteliğinde iki bölümlü bir dosya oluşmuştur.

dosya

TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Adına
Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Nimet Özgönül

YAYIN KURULU
**Emel Akın, Cânâ Bilsel, Elvan Altan Ergut,
Berin Gür, Serpil Özaloğlu,
Fatih Söyler**

Dosya Koordinatörü
Fatih Söyler

Yayına Hazırlayanlar
Deniz Aygün

Grafik Tasarım
Harman Şaner Çakmak

Grafik Uygulama
Songül Düzgün

Konur Sokak No:4/3 Kızılay Ankara
Telefon:0 312 417 86 65 Fax:0 312 417 18 04
e-posta: info@mimarlarodasiankara.org
http://www.mimarlarodasiankara.org

ISSN 1309-0704

TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi tarafından
iki ayda bir yayımlanmaktadır.
6000 adet basılmıştır.Üyelere ücretsiz dağıtılır.
Burada yer alan yazıların içeriğinin sorumluluğu yazarına aittir.
Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.
Baskı tarihi: Haziran 2009

Baskı
Matsa Basımevi
İvedik Org. San. Matbaacılar Sitesi 558. Sk. No:42 Akara
Telefon: 0 312 395 20 54 (pbx)

Dosyanın birinci bölümü; niteliğine göre kentsel, arkeolojik ve doğal sit olarak tanımlanan alanlarda tarihi çevre korumanın kuramsal boyutunu, farklı araştırma ve değerlendirme yöntemleri ile koruma mevzuatındaki değişiklikler sonucu üretilen yeni kavramların tartışılmasını içermektedir. Kentsel koruma ve planlamada değişen yaklaşımlar ise dosyaya özel konular olarak belirlenmiştir.

İkinci bölümde ise, Türkiye’den ve yurtdışından kentsel koruma ve planlama uygulamalarından seçimler yer almaktadır. Çok sayıda tarihsel / geleneksel kent dokusu olan yerleşmelerden seçilen kentsel sitlerde koruma imar planı, katılımcılık ve parselasyon gibi kentsel korumada farklı konular irdelenmiş; yurtdışından örnekleri içeren bölümde ise ülkelerin koruma tarihleri ve her ülkeden seçilen bir yerleşimde kentsel koruma ve projelendirmedeki yaklaşımlar tartışılmıştır.

Dosyanın birinci bölümüne, Emre Madran’ın **“Osmanlıdan Günümüze Tarihi Çevre: Tavırlar-Düzenlemeler”** konulu **Tarihi Çevrenin Tarihi**’ni değerlendiren yazısı ile başlanması uygun görülmüştür. Madran’ın aktarımıyla, Osmanlı Devletinden günümüze süreç içerisinde, tarihi çevreye karşı takınılan tavırlar, onun korunması ve geliştirilmesi için yapılan düzenlemelere ilişkin notlar tarihi çevre koruma konusunda genel bir resim vermeyi, dosyanın ilerleyen sayfalarındaki güncel çalışmalara ise bir altlık oluşturmayı amaçlamıştır. Osmanlıdan günümüze, yasal oluşumlar ve uygulamaları ile kurum ve kuruluşların korumaya karşı bilinç ve tavırlarının da yer aldığı süreç ve geldiğimiz noktanın da aktarıldığı yazıda, **“Tarihi Çevrenin Tarihi”**nin 1983 yılında bittiği değerlendirilmesi yapılmaktadır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasasının çıktığı 1983 yılından sonrası ise, halen içinde yaşanan bir dönem olduğu için bu sürece dahil edilmemiştir.

Tarihi çevrenin korunması, sağlıklılaştırılması ve geliştirilmesi bağlamında gerçekleştirilecek her tür çalışmanın tek tip bir belge ile tanımlanamayacağını dillendiren “Tarihi Çevre Koruma” konulu anonim yazı bütünleşmiş koruma politikaları, koruma ve sağlıklılaştırmada yöntemsel yaklaşımları genel hatları ile sunmaktadır.

Yazı koruma çalışmalarında belgeleme ve analizlerin, uygulamada ise proje yönetimi ve yönetim planının gerekliliğini vurgulayarak 2863 sayılı yasanın getirmiş olduğu “Alan Yönetimi” kavramının koruma süreçlerindeki önemine dikkat çekmektedir.

Osmanlıda tarihe ve korumaya ilginin başlıca nedenlerinden olan arkeolojik alanlarla ilgili **‘Arkeolojik Varlıkların Arkeolojik Alanlarda Oluşturduğu Anlam Değişimleri’** başlıklı yazısında Gökçe Şimşek arkeolojik alanlarda kazı öncesi, kazı süreci ve kazı sonrası yapılan koruma, yorum ve sunum müdahaleleri ile birlikte, bu alanların biçimsel özelliklerinde oluşan değişimlerin incelenmesi sonucunda arkeolojik alanlardaki yansıma ve etkilerini, koruma bağlamında değerlendirmiştir.

Bu sunuş ayrıca, **“Bilimsel ve arkeolojik araştırma değerleri, bilgi ve eğitim değeri, belge değeri, el değmemiş ve pitoresk nitelikleri”** ile korumanın nesnesi olmuş arkeolojik varlıkların; koruma ve sunum müdahaleleri sonucunda oluşturulan seçici anlam ve değerlerine dikkat çekmekte ve yapılan müdahalelerin kent ölçeğinde değerlendirilmesi gerektiğini bizlere düşündürmektedir.

Kentsel, arkeolojik ve doğal sit gibi farklı nitelik ve değer alanları içeren kıyı bölgesi, hızlı kentleşme ve ölçek ve anlamını giderek yitiren turizm hareketleri sonucunda karmaşık bütünlüklerini kaybetmeye başlamıştır. Son yıllarda çıkan yasal düzenlemelerle birlikte hukuksal gerekçeleri oluşturulan dönüşümleri değerlendiren Nida Naycı, **‘Koruma-Planlama Mevzuatı Bağlamında Kıyı Alanlarında Konumlanan Tarihi Çevrelerin Korunması’** başlıklı yazısında; kıyı alanlarının barındırdıkları doğal, tarihi ve kültürel özellikler ile bu alanlarda yaşanan sorunları belirlemiş, Türkiye’deki kıyı koruma-planlama yaklaşımlarını değerlendirerek, bu alanların korunmasına yönelik öneriler geliştirmiştir. Bu noktada, kıyı alanlarının **“korunması gerekli doğal değer”** olarak ele alınması, kendilerine özgü değerler bütünü için büyük önem taşıdığı ayrıca vurgulanmıştır.

Kentsel arkeolojik alanlar ise, kıyı alanları ve ören yerlerinden farklı olarak, kentsel dokunun içinde, kent gelişiminden etkilenen ve günümüz yaşantısıyla bütünleştirilmesi gereken alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Pınar Aykaç, **‘Kentsel Arkeolojik Alanlarda Kentsel Tasarım’** başlıklı yazısında, bu alanların kentle bütünleştirilmesinin bir yolu olarak gördüğü kentsel tasarım ve ilkelerini ele almıştır.

Kuşkusuz arkeolojik ve doğal sitlerle ilgili tartışılmaya değer pekçok konu bulunmaktadır. Ancak; süre ve sayfa kısıtı nedeniyle, dosyada bu alanlarla ilgili yeni kavram ve yaklaşımlara değinen yukarıdaki konuların ele alınması uygun bulunmuştur. Benzer bir durum kentsel sit alanlarında da görülmüştür. Aynı kısıtlar, kentsel sit alanlarında koruma yöntem ve yaklaşımlarında farklılık gösteren tarihi ticari merkezler, geleneksel yapıları değersizleştiren ve tarihi kentlerin karakterini ele geçiren eski-yeni yapılarla karşımıza çıkan yeni yapı sorunsalı ve hızla çoğalan sokak sağlıklaştırma projelerine yönelik değerlendirmelerle yetinmeyi zorunlu kılmıştır.

Tuba Akar kentsel sit alanlarının önemli bir bölümünü oluşturan tarihi ticari merkezlerde koruma sorunlarına değindiği **‘Tarihi Ticari Merkezlerde Koruma ve Kullanım Sorunları’** adlı yazısında, bu alanların mekansal özellikleri, oluşum biçimleri ve konumları nedeniyle oluşan kendine özgü sorunlara değinmiştir. Temel sorunun ticari yapıların kent içindeki birliktelikleri ve mimari bütünlüklerine rağmen parçalı mülkiyette sahip olmaları şeklinde belirlendiği sunuşta, ticari merkezlerin *“koruma sorunlarının bütüncül bir bakışla eşgüdüm içerisinde çözümlenmesi, korumanın sürekliliğinin planlanması”* gereğine değinilmiştir.

Tarihi kent merkezleri hızlı kentleşme sonucunda; yapı stoku, altyapı ve kentsel donatıların mevcut olduğu alanlar olarak yeni gelen nüfusun iskânını karşılayan geçiş yerleri olmuştur. Mülk sahiplerinin konutlarını parçacı bir anlayışla elden çıkarması, konutların sürekli el değiştirmesi, yapıların ekonomik değerlerinin yitirmesine neden olmuştur. Tarihi ticari merkezler örneğinde de görüldüğü gibi, tarihi konut dokusunda yapılacak koruma çalışmalarında (restorasyon, kentsel tasarım, planlama vb.) mülkiyet sorunları çözülmediği sürece, koruma projeleri hayata geçirilememektedir. Yapıların değersizleşmesine neden olan bu durum, arazi rant değerlerinin yüksekliği ve kent merkezlerine yüklenen yeni işlevlerle birlikte, yeni yapılaşma da kentsel sit alanlarında tartışılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özlem Karakul, bu konuyu ele alan **‘Değişim, Süreklilik, Uyum Üçgeninde Tarihi Çevrede Yeni Yapı’** başlıklı yazısında, tarihi çevrelerin günümüz yaşantısıyla bütünleşmesi ve mekânsal değişime uyum sağlamasının bir yolu olarak gördüğü yeni yapı sorunsalını tartışmaktadır. Yazıda Amasya Yalıbozu evleri örnekleme alanı olarak seçilmiş ve tarihi dokunun tipomorfolojik analizi sonucunda bugünkü yapı tipine olası yansıma biçimleri araştırılmıştır.

Yazı, kentsel sit alanlarında pek fazla rastlanmayan; yapıldığı dönemin mimarisini yansıtan, eskiye biçimsel olarak öykünmeyen, ancak aynı zamanda tarihi dokudan belirli referanslar alan ve onları yorumlayan bir mimari dilin oluşturulmasında tasarımcılara bir mesaj göndermektedir.

‘Sokak Sağlıklaştırma Projeleri Sorgulaması Işığında Tarihi Dokunun Bütüncül Korumasına Yönelik Öneriler’ adlı yazısında Umut Bilgiç, koruma mevzuatında yer alan ‘sokak sağlıklaştırma proje’lerinin gerçekleştirilmesindeki süreçten bahsetmekte ve mevcut teknik şartnamelerle üretilen sokak sağlıklaştırma projelerinin niteliğini değerlendirmektedir. Bu değerlendirme ışığında, korumanın fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutlarından yola çıkarak bütüncül bir koruma anlayışına yönelik sokak sağlıklaştırma projelerinin geliştirilmesi ile ilgili öneriler sunmaktadır.

Tarihi çevre korumanın temel amacı, kendilerini oluşturan değerler bütünü koruması ve sürdürülmesidir. Bu anlamda kentsel sit alanlarındaki en temel sorun da varolan tarihi yapıların bakım, onarım ve restorasyonudur. 2005 yılında yürürlüğe giren Toplu Konut İdaresi’nin (TOKİ) kredileri⁴ ve Kültür Bakanlığı’nın⁵ proje veya uygulama hibeleri, başlarda mal sahiplerinin evlerini onarmaları için bir umut olarak görülse de, uygulamada kredi ve hibelerin yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, emlak kredilerinin %10’unun belediyelerce kültür varlıklarını koruma katkı payı olarak değerlendirilmesi⁶, genellikle çabuk sonuç verecek sokak sağlıklaştırma projelerine aktarılmaktadır. Parasal kaynağın artması ile birlikte, ülkenin her noktasında kentsel ölçekte hızlı bir uygulama süreci başlamıştır. Bugün kentsel sit alanlarındaki koruma çalışmalarının geçmiş yıllara göre hızla artması da yasadaki bu tür değişikliklerin etkisidir. Sokak sağlıklaştırma gibi pek çok yeni kavram, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda 2004 yılında yürürlüğe giren değişikliklerle koruma mevzuatına girmiştir. Bu bağlamda Yasemin Sarıkaya Levent, **‘Tarihi Çevre Koruma Mevzuatına Genel Bir Bakış’** başlıklı yazısında Türkiye’deki koruma mevzuatı ile ilgili genel bir çerçeve çizdikten sonra, 2004 yılında yapılan değişiklikleri değerlendirmiştir. Aradan geçen beş sene, mevzuata giren yeni tanımların, uygulama süreci için yeterince detaylandırılmadığını ve gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

2004 yılında koruma mevzuatına giren yeni kavramlardan biri de, koruma imar planları ve alan yönetim sürecine; belediye, il özel idareleri gibi yerel yönetimler; meslek odaları, dernekler gibi sivil toplum örgütleri ve halkı dahil eden “katılımcı”lıktır. Ege Yıldırım, **‘Demokratikleşen Koruma ve Planlama’ Üzerine Düşünceler** isimli yazısında katılımcılık sonucunda oluşan çok aktörlü ortamı demokratikleşme olarak tanımlamakta ve demokratik koruma ve planlama çalışmalarında Türkiye’de geline son aşama ile bu aşamanın koruma çalışmalarında yarattığı sorunlardan bahsetmektedir. Yazar, bu süreçte çok aktörlü koruma ortamını savunmakla birlikte, *“özel sermayeye tarihi çevre üzerinde fazla geniş tasarruf hakları tanınması ve yerel yönetimlere kullanmaya hazır olmadıkları bir yetkinin verilmesi” ile ilgili de endişeler taşımaktadır.* Sonuçta yazar, demokratikleşmeyi koruma lehine çevirebilmek için, aktörlerin temel amacının koruma olduğu bir örgütlenme modelini önermektedir.

Uluslararası ortamda tartışılan ve Unesco Dünya Mirası Merkezi’nin Dünya Miras alanlarında yönetim planını şart koşması sonucunda, 2004 yılında 2863 sayılı yasada yapılan kanun değişikliğiyle, yönetim planı kavramı yasaya girmiştir. İrem Ayrancı ve Nuran Zeren Gülersoy, **‘Kentsel Koruma Alanlarının Yönetimi ve Yönetim Planı Kavramı’** başlıklı yazılarında, bu kavramları kentsel koruma alanları özelinde açıklamakta ve ülkemizdeki yönetim planı süreci ile örgütsel yapıyı anlatmaktadır. Alan yönetim planları, kentsel koruma alanlarını parçacı bir yaklaşımla değerlendirilmesi yerine bütüncül olarak planlanması için önemli bir araçtır. Ayrıca bu planların ‘uygulama’, ‘izleme ve gözden geçirme’ aşamaları da; çoğunlukla uygulamada karşılaşılan sorunların proje aşamasında değerlendirilmesine olanak vermekte ve uygulama için gerekli modellerin oluşturulmasını amaçlamaktadır.

DİPNOTLAR

¹ Tarihi çevre denildiğinde daha çok kentsel sitler kastedilmekle birlikte; kırsal, tarihi ve arkeolojik sitler de bu kapsam içinde değerlendirilmektedir. (Z. Ahunbay, **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1996, s.116)

² 2863 **Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu**, Tarih: 23/7/1983 Sayı: 18113, www.kultur.gov.tr.

³ Feilden, B.M., **Conservation of Historic Buildings**, Elsevier, 3. Baskı, 2003, viii.

⁴ **Toplu Konut İdaresince Taşınmaz Kültür Varlıklarının Bakımı, Onarımı ve Restorasyonu İçin Kullanılacak Kredilerin Tahsis, Kullanımı ve Geri Ödemelerine Dair Usul ve Esaslar**, www.kultur.gov.tr.

⁵ **Taşınmaz Kültür Varlıklarının Onarımına Yardım Sağlanmasına Dair Yönetmelik**, Resmi Gazete Tarih: 15/07/2005, Sayı: 25876, www.kultur.gov.tr.

⁶ **Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Ait Katkı Payına Dair Yönetmelik**, Resmi Gazete Resmi Gazete Tarih: 13/04/2005, Sayı: 25785, www.kultur.gov.tr.

TARİHİ ÇEVRENİN TARİHİ

Osmanlıdan Günümüze Tarihi Çevre: Tavrılar-Düzenlemeler

Emre Madran, Doç. Dr., ODTÜ Mimarlık Bölümü, Restorasyon Yüksek Lisans Programı

Mimarlar Odası Ankara Şubesinin Tarihsel Çevreyi ana tema olarak aldığı bu dosya, çoğunlukla ve doğal olarak güncel çalışmaları ve yaklaşımları ele alıyor. Bu çevreler günümüzden önceki dönemlerde de vardı ve değişik toplumlar bilinçli ya da bilinçsiz tarihi çevre ve onun girdileriyle ilgilendiler, ilgilenmeye zorunlu kıldılar.

Aşağıda Osmanlı Devletinden günümüze süreç içerisinde, tarihi çevreye karşı takınılan tavrılar, onun korunması ve geliştirilmesi için yapılan düzenlemelere ilişkin notlar yer almaktadır. Amaç genel bir resim vermenin güncel çalışmalara bir altlık oluşturmanın ötesine geçmemektedir.

Osmanlı toplumunun bugün kültür varlığı olarak nitelendirdiğimiz değerlere ilişkin olumlu ve olumsuz tavrıları bulunmaktadır. Olumsuz tavrılar arasında **“bilgisizlik”** bilgisizlikten kaynaklanan **“bilinçsizlik”** bilinçsizliğin doğal sonucu olan **“kayıtsızlık”, “dinsel bağnazlık”, “parasal kaynaklarda azalma ve finansman zorlukları”** ile **doğa ya da insan kökenli fiziksel etkenler”** sayılabilir. Buna karşın **“dinsel değer yargıları”, “yapıların eskilik değerleri”** ile **“kullanım değerleri”**, korumaya yönelik olumlu tavrılar olarak sıralanabilir.

Aynı toplumun, yakın ya da uzak çevresindeki yapı, yapı grubu ve kentlere ilişkin bilgilenme düzeyinin de çok az olduğu söylenebilir. İslam’da klasik

anlamda resmin yasak olması, bu alandaki gereksinmenin minyatürlerle karşılanmaya çalışılması bir belgeleme eksikliği yaratmıştır. Minyatür’ün yapı ve çevreyi yeteri kadar anlatamamasının yanı sıra, çoğaltılıp çok sayıda kişiye dağıtılmaması, yaygın bir ilgi ve bunun sonucu bir bilincin oluşmamasının nedenleri arasındadır. Oysa 15. yüzyıldan başlayarak giderek artan bir ilgiye neden olan Osmanlı toprakları, birçok yabancı tarafından gravürler aracılığıyla görsel olarak belgelenmiş, bu belgeler yayın yoluyla çoğaltılarak, binlerce kilometre uzaktaki ülke haklarının İmparatorluktaki kültür varlıklarına ilişkin ayrıntılı ve doğru bilgi edinmesini sağlamıştır. Bu bilgi doğal olarak ilgiye yol açacak, ilk araştırma ve arkeolojik kazılara yön verecektir.

Osmanlı Devletinde, vakıf kurumunun da çok önemli etkisiyle, koruma etkinlikleri büyük çoğunlukla yapı ölçeğinde gerçekleştiriliyordu. Tarihsel çevre ölçeğindeki eylemler oldukça azdır. Örneğin, Kanuni döneminde Mimarbaşı Sinan’a gönderilen bir hüküm ile özellikle anıt niteliğinde yapılarla sur duvarlarının yangından korunması için, bunlara bitişik ev yapılmaması, konut dokusu ile aralarında belirli uzaklıklar bırakılması da çeşitli hükümlerle ilgililere duyurularak gereğinin yapılması istenmiştir. İstanbul Surlarının yangından korunması için üzerinde ve bitişikindeki evlerin yıktırılması, bir hana yapılan tehlikeli ahşap ekle-

rin kaldırılması, büyük camilerin etrafına belli bir mesafe dahilinde yapı yapılmamasına ilişkin sultan hükümleri de bu kapsamda değerlendirilebilir. Genel olarak cami ve mescitler civarında en az 5 zira (3.80 m.) uzaklık içinde inşaat yapılamazdı. Örneğin Ayasofya Camisi için bu mesafe 35 zira (26.5 m.) idi. Bu yöreler içinde yaptırılan yapılar hemen yıktırılırdı.

Yapının kullanılma değerini olumsuz yönde etkileyen, yangın dışı fiziksel müdahalelere karşı da kaygılar duyulmuş ve önlemler düşünülmüştür. İstanbul'da Zeyrek Camisine bitişik evlerin üst örtü sularının camiye zarar vermesi, Ayasofya Camisine çeşitli şekillerde yapılan tecavüzler, Yozgat, Mustafa Paşa Camisi çevresindeki evlerin atık sularının yapı için tehlikeli olması, kaygı uyandıran ve önlem alınmasını gerektiren örnekler olarak sayılabilir.

İstanbul Surlarının korunmasını prestij olarak gören Divan hükmü bu konuda iyi bir örnektir. 1134H. /1722M. tarihli hükmünde, sur üzerine ev yapılması ve ağaç dikilmemesine gerekçe olarak Hristiyan milletlerin elçilerinin ve diğer yabancıların bu hareketleri kinayıp eleştirmeleri halinde Devletin utanmaması gösterilmiştir. Halkın sağlığı ya da kent görünümü gibi öğeler yerine yabancı beğenisi kazanmayı amaçlayan bu kaygı, Batı'ya iyi görünme politikasından kaynaklanmaktadır.

Afet niteliğindeki yangın ve depremler sonrasında, çok iyi bir örgütlenme ve para akışı sağlanarak kentlerin zarar gören bölümlerinin ivedilikle yenilendiği bilinmektedir. 1509M. tarihli İstanbul depreminde kentte bulunan her evden 20 akçe toplanması, 1130H./1718M. tarihli İstanbul yangınında yanan yapıtların bir dökümünün yapılarak cami ve mescitlerden yenilenircesine yapılması, olağan dışı durumlarda olağan dışı önlemler alındığını gösterir. Doğal afetlerden sonra onarım malzemelerinin değer artışlarını önlemek için önlem alınmakta, malzemenin yeterli olması için olağan inşaatların yapımına izin verilmemektedir. 1142H. /1729M. Balat büyük yangınında yangın öncesi fiyatların geçerli olduğu, yangından zarar gören evler yenilenmeden yeni evler yapılamayacağı Divan tarafından hükme bağlanmıştır.

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan "**Batılılaşma**"nın iki önemli göstergesi vardır. Bunlardan ilki "**yazılı kural oluşturma**" diğer ise "**kurumsallaşma**"dır. Tarihi çevreyle ilgili tutum ve düzenlemelerde de bu göstergeler kendilerini hissettirmişlerdir. Örneğin, ilki 1848 yılında yayın-

lanan "**Ebniye Nizamnameleri**", büyük kentlerdeki ulaşım, yeni yapılaşma vb. konularda çağdaş tanım ve uygulamalar getirmeyi amaçlamakla beraber, yapılaşmış alanlardaki eski yapılara ilişkin bazı hükümler de içermektedir. Örneğin, Nizamname'nin 4. maddesi, yangın yerlerinde onarılabilecek nitelikteki yapıların yolları genişletmek amacıyla geriye çekilmesini, bir başka deyişle tümüyle yıkılarak yeniden yapılmasını öngörmektedir. Aksine davranışlarda, onarım ruhsatı verilmeyecek, gerekiyorsa kamulaştırmaya gidilecektir. Bu önlemin, özellikle İstanbul'da yeni ve yeterli genişlikte yol açabilmek için alındığı bilinmektedir. Böylece, "koruma"nın, "imar" karşısında aldığı ilk yasal yenilgilerden bir tanesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. 16. madde'de ise, hanlarda, avluya veya kitleye bitişik ahşap yapı yapılamayacağı öngörülmüştür. 1849 yılında çıkarılan 2. Ebniye Nizamnamesi'nde de korumaya değinen hükümler yer almaktadır. Cami avlularında yapılaşma yasağı koyulması (m.32) bunların en önemlisidir. 1864 yılında yayınlanan ve ana amaçları arasında yangınların önlenmesi bulunan "**Turuk ve Ebniye Nizamnamesi**" de mevcut yapılarla ilgili çeşitli hükümler içermektedir. 36. madde mevcut yapıların dış onarımlarında (cephe kaplaması, saçak, kepenk vb.) ahşap kullanılmasını yasaklamıştır. Aynı maddede, yola çıkıntı yapan merdivenlerin ve 5 arşına kadar uzayan şahnişinlerin, diğer bazı maddelerde de yerden 4 arşın yükseklikteki dükkan saçak ve kepenkler ile yapı ileride geri çekilmek durumundaysa herhangi bir katının onarımı yasaklanmıştır. Bu önlemler, yangından korunmayı sağlamakla beraber, yapıların özgünlüğünü bozmakta ya da onarılamadıkları için harap olmalarına neden olmaktadır. 48. madde ise, harap ve tehlikeli durumda bulunan yapıların mal sahibi ya da Belediye tarafından ivedilikle yıktırılmasını öngörmektedir.

Görüldüğü gibi, 1848, 1849 ve 1864 tarihli Ebniye Nizamnameleri, yeni bir kentsel düzen öngörmekte, ancak çevrenin korunmasıyla ilgili bir hüküm içermemektedirler. Aksine, bazı maddelerin mevcut geleneksel dokunun yenilenmesini amaçladığı görülmektedir. Örneğin, yangın sonrası düzenlemelerde arsa sahipleri tarafından bir karakol ve bir okul yaptırmak zorunluluğu, cami etrafında gelişen geleneksel mahalle biriminin okul ve karakol merkezli yeni birimlere dönüşmesi olarak yorumlanmaktadır. Bu husus, geleneksel dokunun sadece fiziksel niteliklerini değil, korunacak öğeler arasında yer alan sosyal ve kültürel ilişkileri de bozabilecektir. Buna karşın, Sultanahmet Meydanının düzenlenmesi, İstanbul basınında eski eser ve müzeler konusunda yazılar yayınlanması, 1850'lerin olumlu göstergeleri olarak değerlendirilmelidir.

Çevre ölçeğinde oluşturulan önemli bir karar ise vakıf kökenli yapılarda ya da yapı parsellerinde çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen yasa dışı müdahalelerin ortadan kaldırılması için Evkaf Nezareti'ne kamulaştırma yetkisi verilmesidir. 23 Recep 1330 / 10 Haziran 1912 tarihinde yürürlüğe giren “**Cami-i Şerife vesair Müessesatı Hayriyenin Tah-tında veya Fevkinde veya Harim Müstemilatında Bulunan Mahallerin İstimlakı Hakkında Kanun**” a göre, kamu yararına olmak ve yasadışı olarak yapılmış olmak koşuluyla, hayır yapılarının (cami, mescit, türbe vb.) içinde ya da yanında yapılmış tüm yapılar, Evkaf Nezaretince kamulaştırılıp yıkılabilecektir.

Batılılaşma sürecinin son örgütlenme çabaları, öncelikle Maarif Nezareti bünyesinde görülmektedir. İllerde kurulması öngörülen “Maarif Müdürlükleri”nin görevlerini belirlemek için, 8 Recep 1314 / 14 Aralık 1896 tarihinde çıkarılan “**Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimat**” a göre, Maarif Müdürleri, “... *Asar-ı Atika Nizamnamesi ahkâmına ve olbabdaki evamir ve talimata mugayir olarak gizli hafriyatta bulunanlar veya asar-ı atikayı hafiyyen imrar etmek teşebbüsünde bulunanlar...*”ı Valiliğe ve Nezarete haber vermekle sorumlu tutulmuşlardır. Bu kural, çevrenin korunmasına yönelik ilk girişimler arasında sayılabilir.

Mimar Kemalettin Bey, Harbiye Nezareti Baş mimarı iken, Evkaf Nazırı'nın isteği üzerine 1908 yılında bir rapor hazırlamıştır. “**Evkafı Hümayun Tamiratının Sureti İcrası Hakkında Mimar Kemalettin Beyefendi Tarafından Nezarete Takdim Olunan Layiha**” başlığını taşıyan bu rapor, yapı ölçeğindeki onarım etkinliklerini, fiziksel çevrenin yeniden oluşundaki faktörlerin yanı sıra, Nezaretin oluşturmak istediği “**Asar-ı Atika-i İslamiye, Muhafaza ve Tamirat Teşkilatı**”nın amaç ve örgütlenmesine ilişkin görüşler de içermektedir.

Mimar Kemalettin Bey İstanbul'un yeni kentleşme düzenini eleştirirken şu görüşleri ileri sürmektedir: “... *bu satrançvari yollar ve etrafına yapılan ve her türlü manasıyla cehalet ve çirkinliği tasvir eden binaların... kubbeli, minareli, saçaklı, heybetli ve güzel abidelere yakışmadığını herkes anlıyor... Avrupanın birçok şehirleri bu yanlış imarı belde belasına uğradı. Tahribata düşer oldu. İstanbul'un imarı için Avrupa'nın bu acı tecrübelerinden ne için istifade etmek istemiyoruz. Çünkü şehir mimarlığının ne olduğunu bilmiyoruz... ehemmiyeti tarihiye ve kıymeti mimariye cihetiyle İstanbul ile kıyas edilebilecek bir ikinci şehir yoktur.*”

İçin tekmil bu asarı mahv ve tahrib değil, her türlü teferruatı ve güzellikleriyle şimdiye kadar edilen tahribat ve tahrifattan halas ederek meydana çıkarmalı, muhafazasına çalışmalıyız...” Eski eserleri incelemek üzere görevlendirildiği Konya'dan şu izlenimleri edinmiştir: “... *pek mühim tarihi eserlerin muhafazasına memur olan arkadaşlarım eskinin kaybedilmemesini, idamei mevcudiyet edebilmesi için bazen tahkim ve takviye ve tamir edilmesi veya bir suretle istimal mecburiyetinden dolayı bazen yeni inşaat ilavesi icab ettiği zaman eskinin tahrif edilmemesini ve bu suretle ileride yapılacak tedkikatı fenniye ve mimariyeyi yanıltmaktan içtinab edinilmesini tavsiye eylerim...*” Aynı gezide Alaattin Tepesine ilişkin önerilerini şöyle sıralamaktadır: “... *esaslı bir surette tedkikat ve hafriyat yapıncaya kadar mezkur tepenin bir taşına bile el sürmemek şartıyla muhafazaya muhtaç olduğu... Böyle bir sahayı tarihiyeyi çiçekler ve ağaçlarla park veya bahçe haline getirmek, tarihe karşı hürmetsizliği ilan etmek demektir. Çünkü öyle asar bizzat kıymetdardır. Onu çiçeklerle tezyin etmek, kendi kıymetlerini takdir etmemeye delalet eder...*”

İstanbul, İmparatorluğun 1453'den itibaren başkenti olduğu ve sadece Osmanlı topraklarının değil, döneminin dünyasının en kalabalık ve zengin mimari ve sanat portföylerinden birine sahip olduğu için, birçok konuda ayrıca incelenmesi gereken bir kent olmaktadır. Bir diğer deyişle birçok kural ve yapılanma sadece İstanbul için geçerlidir. Bu bağlamda kimi yasal düzenlemeler ile ona bağlı örgütlenmeler de sadece İstanbul için oluşturulmuştur. Kent 19. yüzyıldaki kentleşme sürecinde daha önceki geleneksel kentsel dokusunu yitirmeye başlamıştır. 1244/1828 yılında yapılan bir sayımda kent nüfusu 360.000 olarak belirlenmiş, ancak bu nüfus için yeni iskan alanları oluşturulması gerekirken, genellikle sur içinde kalınması yeğlenmiştir. Bu politika, geniş arsaları olan saray, konak ve yeşil alanların parçalanmasını ve oluşan yeni parsellerde yeni ahşap yapılar yapılmasına neden olmuştur. Kaynaklar, yapı denetiminden sorumlu memurlara “3-5 kuruş” verilince yol ve meydanlara bile yapı izni alındığını, 1822 yılında kurulan Ebniye Dairesinin İstanbul için etkin hizmetler veremediğini, bu nedenle 1863 Ebniye Nizamnamesiyle yeni bir örgütlenmeye gidildiğini söyler. Belediyenin yapı ve imar işlerinden sorumlu birimi olan Altıncı Daire'nin görevleri arasında eski eserlerin korunmasıyla ilgili hüküm bulunmamaktadır. Buna karşın harap olan yapıların yıkımı Belediye görevleri arasında sayılmıştır. Altıncı Dairenin en iyi örgütlenmiş ve örnek bir kurum ola-

rak görülmesine karşın, örneğin Galata Surlarının yıkımı yine bu Dairenin bir eylemidir. Bölgenin yeniden düzenlenmesi sürecinde gerçekleştirilen bu eylemle Ceneviz döneminden kalan birçok özgün eleman tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Kaynaklar, surların yıkımı ve hendeklerin doldurulması sonucunda elde edilecek yeni parsellerin satışıyla rant elde edilmesinin, Avrupa'yı izleyen Osmanlı levanten ve gayrimüslimleri tarafından uygulamaya sokulduğunu söylemektedir. Altıncı Daire tarafından bir "kentsel yenileme projesi" olarak başlatılan ve özellikle Pera'da etkisini gösteren bu eylemlerin çok benzeri Cumhuriyet döneminde de İstanbul'un başka noktalarında karşımıza çıkacaktır. 1950 yıllarda Demokrat Parti yönetici ve bürokratları tarafından açılan Barbaros Bulvarı, Vatan ve Millet Caddeleri ile 1980'li yıllarda İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığınca açılan Tarlabası Caddesi sayı ve niteliği belli olmayan birçok kültür varlığının belgelenmeksizin yok olmasına neden olmuştur.

İstanbul'un kent yönetimi için örgütlerin yanı sıra bazı yasal düzenlemeler de oluşturulmuştur. 7 Ekim 1868 tarihli "**Dersaadet İdarei Belediye Nizamnamesi**" nin belediyenin genel görevlerini belirleyen 3. maddesinde harap olan yapıların yıkımı yer almaktadır. Bu ve benzeri önlemlere koşturularak eski vakıf yapıların özgün halini yok etmeyi ya da değiştirmeyi amaçlayan uygulamalar için 1899 yılında Evkafı Hümayun Nezaretince Şura-yı Devlet'e başvurulmuş, alınan karar Dahiliye Nezaretinin yazısıyla taraflara bildirilmiştir (ERGİN:3976). Bu karara göre, yapılacak müdahalelerin vakfa yararlı olması, Belediye'nin bu konudaki kurallara uyması ve "fennen" sakıncalı görülmesi halinde Belediye konuyu Evkaf Nezaretine bildirecek ve her iki kurumun ortak görüşünün oluşması halinde gerekli ruhsat verilebilecektir. Kararın gerekçesi olarak "... bir binanın sahibi tamir için aldığı tezkire mucebince bir cüz'ünü tamir ile üç ay sonra diğer mahallerini dahi dairesine haber vermeksizin tamir ettirmekte ve bu sırada Ebniye Nizamnamesi'nin müsaide bulmadığı şeyler dahii yapılmakta olduğundan ....." denmektedir. Bu konuda ayrıca 1913 tarihli bir Padişahlık tezkeresi ile "Tevsi-i Tarik ve saire Dolayısıyla.... İcra Kılınmakta olan Ameliyat Sırasında Asarı Atika ve Mebani-i Fenniye Tesadüf Edildikte ..." gerçekleştirilecek işlemler tanımlanmıştır. Bu belgede, yol açımı, düzeltilmesi vb. işlemlerde vakıf yapılarla eski eserlerin yıkılmakta olduğu anlaşıldığı, uygulamalar sırasında rastlanacak bu eserlerin yıkılmaması, mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde durumun ilgililere bildirilmesi, bunun için özel

kişilere uygulanmakta olan hükümlerin vakıf yapıları için de uygulanması istenmektedir. Görüldüğü gibi, bu tezkerede yer alan hüküm, yıkımı tümüyle önlememekte, geciktirmekte ve gerekli bildirimlerin yapılmasından sonra yıkımın gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir.

İstanbul'un kentleşmesi sürecinde yolların yeniden düzenlenmesi kimi eski eserlerin yıkılmasına neden olmuştur. Bu konuda örneklerin çoğalması üzerine 19 Şubat 1329H./1913M. tarihli bir emir yayınlanmış ve Belediye tarafından gerçekleştirilen yol yapımı ya da mevcut yolların yeniden düzenlenmesinde bazı eski eserlerin ve vakıf yapıların tahrip edilmekte olduğu, bu nedenle uygulamalar sırasında bu tür yapıların tahrip edilmemelerinin gerektiği, bu hususun özel mülkiyette olan yapılar için de geçerli olduğu belirtilmektedir. Yöneticiler, İstanbul'da sayısı binlere varan ve bir bölümünün sahibi olmayan eserlere yönelik eylemlerin Müze tarafından denetlenemediğini, tahribatın ya tesadüfen duyulduğunu ya da eser yokolduktan sonra durumun anlaşıldığını, bu konuda Belediye Dairelerinin duyarlı davranması gerektiğini söylemektedir. Oysa, Şehremaneti, Ayasofya hamamını bir çok benzeri olduğu yıkmak istemekte, girişini genişletmek için Gülhane Parkı surlarının bir kısmını kaldırmayı önermektedir. Şehremanetinin bu davranışları, kişileri de cesaretlendirmekte, evinin önünü kapattığı için surların bir bölümünün yıkılmasını isteyenler ya da su alanlar tarafından rahatsız edildiği için mahalledeki çeşmenin kaldırılmasını önerenler görülmektedir.

İmar hareketlerinin kültürel varlıklarına ve tarihsel çevreye verdiği zararın giderek artması sonucunda 6 Kasım 1882 tarihinde yürürlüğe giren **Ebniye Kanunu**' yeni hükümler eklenmiştir. Başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun büyük kentlerindeki imar etkinliklerini tanımlayan, uygulama ve denetim mekanizmalarını belirleyen bu yasanın bazı bölümleri, özellikle geleneksel konut dokusunun bozulmasını özendirici hükümler içermektedir. Buna karşın gerçekleştirildiği takdirde geleneksel dokuyu bozacak eylemler de sürdürülmektedir. Örneğin 1866 Hocaapaşa (İstanbul) yangınından sonra kentin yeniden düzenlenmesi için oluşturulan "**İslahat-ı Turuk Komisyonu**" çalışmalarına ilişkin olarak hazırlanan bir mazbatada, yangından sonra yeni bir düzenleme yapmanın olumlu yönleri sıralanmakta, bu süreçte "...münasebetsiz bir takım sokakların islahıyla müceddeden açılacak yolların istikametleri, yıkımı kabil olmayan cevami-i şerife ve metin ve kargir yapılara tesadüf etmemesine dikkat edilerek ona göre haritaların

tanzim edilmesi..." öngörülmekte, aksine davranışlarda hizmetlerin geciktiği özellikle belirtilmektedir. İslahat-ı Turuk Komisyonu'nun yıkmayı öngördüğü iki yapı türünün bir tanesi cami olduğu için yıkımı zaten söz konusu değildir. Yıkılmamaktaki diğer ölçüt ise yapının sağlam olması nedeniyle yıkımında karşılaşılan zorluktur.

Aynı Komisyonun hazırladığı bir diğer mazbata da, görevlerinin sadece yangın sonrası yeni yol düzenlemesi yapmak olmadığı vurgulanmakta ve bu bağlamda *"...Ayasofya havalisinde olan bir çok münasebetsiz yolların tesvi ve tanzimi ve camii şerifin heyeti binasını ihata etmiş olan bir takım ebniyenin yıkımıyla dünyada en ziyade kadim böyle bir mabedi cesimin meydana çıkarılması..."*, *"...Süleymaniye Cami-i şerifi gibi bir binayı azimin görünmesine mani olmakta bulunan fenerci ve devatçı dükkanları munasip bir mahalle kaldırılarak bu dükkanların karşısında bulunan kadim kargir dükkanların sonradan sokağa mütecavizen önlerine yapılmış olan ahşap sundurmaları yıktırılarak caminin meydana çıkarılması..."* öngörülmüştür. Aynı mazbatada, başta Divanyolu Caddesi olmak üzere, bazı genişletilen ya da yeni açılan yol güzergâhları üzerinde kalan han, medrese vb. yapıların yola isabet eden kısımlarının yıkılmasının gerektiği ileri sürülmektedir.

Kültür varlıklarının korunması sürecinde, yeni kurulan Cumhuriyet bir çok kurumu ve kuralı Osmanlı Devletinin devamı olarak benimsemiştir. 1924'de onaylanan tüzüğündeki hükümler gereği göreve devam eden Eski Eserleri Koruma Encümeni de etkinliklerini giderek arttırmaktadır. Görevleri arasında, Maarif Vekaleti, İstanbul Belediyesi ve İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünden gelen başvurulara ilişkin görüş bildirmek, ya da doğrudan bilgilendiği konularla ilgili işlemleri yürütmek bulunan Encümen aynı zamanda, yapıların korunmasının gerek olup olmadığına karar verip tescil yapmakta ve onaylamaktadır. Encümen 1935 yılında Bakanlığa İstanbuldaki anıtların onarımına yönelik bilgileri içeren bir rapor vermiş, bu anıtların, bilimsel ve estetik değerlerinin yanı sıra, *"...bu topraklardaki varlığımızın taş kesilmiş ve yıkılmaz birer ispatı..."* olarak siyasal önemlerine de değinmiştir.

Encümenin 1939 yılında hazırladığı rapor, o güne değin gerçekleştirdiği etkinliklerin yanı sıra koruma olgusuna getirdiği iki temel yaklaşım ile önem kazanmaktadır. Bunlardan ilki, *"...milletin kültürel aşamalarının somut göstergeleri olan*

eski eserleri..." korumak, bilinmeyenleri ortaya çıkartmak ve böylece bilgilerin artmasını sağlamak, ikincisi ise eski eserleri koruyarak, kentin güzelliklerini de korumak ve bozulmasını önlemek olarak tanımlanmıştır. Bu iki temel nokta dışında bugün de yadırganmayacak çok önemli bir konuya değinen Encümen aldığı koruma kararları nedeniyle *"köhneperestlik "* ve imara engel olmakla suçlandığını söylemektedir ve bu konuda kendini şöyle savunmaktadır: *"yıkıktan sonra imar"* yerine, *"yıkmadan, geliştirerek ve düzenleyerek imar"* ilke edinilmiştir.

Yine 1930'ların yeni bir kurumu olan Anıtları Koruma Kurulu'nun ilk ele aldığı konular arasında, yeni bir yasal düzenleme bulunmaktadır. **"Tarihi Abidelerin Bakımı ve Korunması Hakkında Kanun"** olarak tanımlanan bu düzenleme, dönemin anlayışını yansıtmaları açısından önemli bir belgedir. Taslakta tarihi çevrenin turizmin gelişmesine yardımcı olacağı; Belediyelerin ve dolayısıyla tüm milletin bu etkinliğe katılmasının prestij ve eğitsel yönleri bulunduğu; Belediyelerin ayıracağı para ile, *" abidelerin tescili, tasnifi, plan ve rölövelerinin alınması, abidelerin müstacel tamirleri, mühim olanların heyeti aslieleri üzerine tamirleri ve restore edilmeleri, tarihi abideler etrafının temizlenerek ziyaret edilebilecek bir hale getirilmesi"*nin amaçlandığı görülmektedir. Tarihi çevreye ilişkin en somut görüşleri içeren bu taslak yürürlüğe girmemiştir.

"Tarihi çevre'nin tarihi" anlatılmaya çalışılırken, yerel yönetimlere değinmek "olmazsa olmaz"dır. Yerel yönetimlerin koruma ile ilişkileri, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, kültür varlıklarının iyelik ve koruma sorumluluğunun değişik kuruluşlara bırakılması ile başlar. Belediyelere iki değişik yasal düzenleme ile bazı görevler verilmiştir. Bunlardan ilki olan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 115. maddesine göre, özel mülkiyette bulunan kapalıçarşı, bedesten, arasta, büyük han vb. yapılarla, **"tarihi ve bedii"** değeri olan saraçhane, tabakhane, imalathane gibi büyük yapıların sahiplerine onarım yapmaları için bildirimde bulunulacak, yapılmadığı takdirde bu onarımlar Belediyeler tarafından gerçekleştirilecektir. Onarım bedeli, daha sonra, mal sahibinden ya da kiracıdan taksitle geri alınacaktır. Bu tür yapıların onarımının mümkün olmaması, bir bölümü ya da tümünün yıkılması nedeniyle sahipleri tarafından onarılmayarak olduğu gibi bırakılmaları halinde, yerlerine Belediyeler tarafından yeni yapı yapılabilecektir. Belediyeler bu yerler için bir kamulaştırma bedeli ödemeyeceklerdir.

İkinci yasal düzenleme, Cumhuriyet'in ilk kapsamlı imar mevzuatı olan 10 Haziran 1933 tarih ve 2290 sayılı **"Belediye Yapı ve Yollar Kanunu"** dur. İmar planlarının hazırlanması, uygulanması ve yeni yapı esaslarıyla ilgili hükümler içeren bu yasa da kültür varlıklarına ilişkin bölümler bulunmaktadır. Yasanın 4. maddesinde, beldenin gelecekteki gelişmesi ve dolayısıyla yapılacak olan haritaların kapsayacağı alana ilişkin ölçütler verilirken, korunması istenen eski eserlerin yerlerinin harita büyüklüğünün hesaplanmasına ekleneceği belirtilmiştir. Kanun, korunacak yapıların çevreleriyle ilgili de bir hüküm içermektedir. Buna göre, imar uygulamalarında, korunması gerekli *"..abide ve mabetler.."* in her tarafında 10 m.lik boşluk bırakılması gerekmektedir. Bu hükümler, **"korumanın çevre boyutuyla ilgili ilk esaslar"** dır. Bu madde, Osmanlı döneminin Ebniye Yasalarını anımsattığı gibi, 1956 yılında çıkan 6185 sayılı İmar Yasası uyarınca hazırlanan **"İmar Tüzüğü"** nün 39. maddesinin de hemen aynıdır. Bu vurgu, yaklaşık 25 yılda (1933-1956) korumanın çevre boyutunda hemen hiçbir gelişme olmadığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Ayrıca, bir çevrenin düzenlenmesinde, korunması gerekli yapı olarak sadece anıtlar ve dini yapılar değerlendirilmekte, 1930'lu yılların gündeminde henüz geleneksel konutların korunması ve değerlendirilmesi yer almamaktadır.

Bu kanuna göre, bir binanın büyüme, küçülme ya da cephesini değiştirecek müdahaleler, sokak üzerine iskele kurmayı gerektiren değişiklik ve tamirler ile ıslak mekanlara ilişkin yenileme ve değişiklikler için belediyeden ruhsat alınma zorunluğu getirilmiştir. Ancak bu "tamirat"ın bir restorasyon eylemi ile ne denli uyduğuna ilişkin bir ilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, tamirat ruhsatı alabilmek için proje zorunluluğu da getirilmemiştir. Yasanın 44. maddesine göre yıkılacak halde olan ya da yenilenmesine olanak olmayan yapılar, mal sahibi ya da Belediye tarafından 15 gün içinde yıktırılacaklardır.

Yapı ve Yollar Yasası'nın bir diğer ilginç yönü, Ebniye Yasası'nın 16., 19., 43., 44., 47. ve 49. maddelerini yürürlükte tutmasıdır. Ebniye Yasası'nın 19. maddesine göre, parsellerin yola terk edilen bölümlerindeki duvar enkazlarının 15 gün içerisinde mülk sahibi tarafından kaldırılması gerekmektedir. 49. maddede ise, tüm sokaklarda, yerden 5 arşından daha yüksek olan şahnişinlerin onarımı yasaklanmıştır. Bu maddenin yangınla ilgili olabileceği düşünülmektedir. Kentlerin gelişmesi sürecinde gerçekleştirilecek planlama

ve uygulama eylemlerinde, o yerleşmede mevcut eski eserlerin saptanması da yasa da yer alan bir diğer önlemdir. Buna yönelik olarak, Valiliklere gönderilen uygulama yönergesinde, Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin 5. maddesinde tanımlanan eski eserlerin, imar planı üzerinde eksiksiz işaretlenmesi ve bu işlemin denetlenmesi istenmektedir. Yönergeye göre, bu denetim, müze olan yerlerde, Müze Müdürü, Maarif Müdürü, lise tarih öğretmenlerinden ve ilköğretim müfettişlerinden birer kişinin katılımıyla oluşacak bir kurulca yapılacaktır. Kimi hallerde, bu kurula, Halkevleri Müze Komitelerinden de katılım olabilecektir. Bu kurulca incelenen planlar, Müzeler Dairesine gönderilecek, planın bir örneği ise ilgili imar müdürüne verilecektir. Bu yeni süreç, eski eserleri giderek olumsuz etkilemeye başlayan imar hareketlerinde anıtsal nitelikli yapıların sorumsuzca yıktırılmaması için bir ölçüde etkin olabilmıştır.

Dönemin Antikite ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr Koşay, anıtların belgelenmesinin önemi ne değinerek, bunun sonucunda *"..imar planları yapılırken yolların istikametini, meydanlar içine alınan bu abideler tayin edecektir.."* demektedir. Maarif Vekaletince 26 Haziran 1933 tarihinde Valiliklere gönderilen mezarlıklarla ilgili genelgede de olumlu saptama ve önlemler görülmektedir. Vekalet, kentlerin imar etkinlikleri yürütülürken sağlık bakımından sakınca yaratmayan tarihi mezarlıkların, parklar içinde birer açık hava müzesi şeklinde bırakılmasını istemekte ve böylece *"... eski eserleri koruma fikrinin imarcılıkla telifi..."* ni olası görmektedir. Aynı genelgede kaybolması olası mezar taşlarının müzelerde, müze olmayan yerlerde ise eski eser deposu olarak kullanılması olası medrese, tekke vb. yapılarda koruma altına alınması ve sonucun Vekalet'e bildirilmesi istenmekte, inceleme işlemlerinin yerel tarihleri yazmakla görevlendirilmiş tarih öğretmenleri tarafından yapılabileceği özellikle vurgulanmaktadır. Bu olumlu tavırlara karşın, 1937'li yıllarda Ankara'da Jansen planı doğrultusunda, camilerin avlu duvarlarının kaldırılması ve avlulara çocuk bahçesi yapılması gündeme gelmiş, bu husus uzun tartışmalara yol açmıştır. Konu, Ankara Valisi tarafından ele alınmış, ilgili tarafların görüşleri dinlenmiştir. Vali, Başbakanlığın, *"sağlanacak mutabakat çerçevesinde, camilerin onarılması ve çevre düzenlemelerinin yapılması"* yönergesine verdiği cevapta, camilerin avlusuna çocuk bahçesi yapılmayacağını, avlu duvarları konusunda ise her cami için ayrı karar verileceğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi, imar planı uygulamaları kimi durumlarda, mekanların geleneksel düzen ve kullanımına uygun olmayan hükümler içerebilmektedir.

Yerel yönetimlerin, 1940'lı yıllara kadar koruma olgusuna yaklaşımları ve buna göre gerçekleştirdikleri etkinlikler değerlendirildiğinde, doyurucu bir sonuca varmak olası değildir. Örneğin, 1940 yılında İstanbul Belediyesi, İstanbul Surlarının bir bölümünün tehlike oluşturması nedeniyle yıkılması için Eski Eserleri Koruma Encümenine başvurmuş, bu başvuruya Encümen *"Surlar hakkında genel bir karar oluşturmada, tek tek verilecek kararların örnek oluşturacağı, bu nedenle konunun bu yönde ele alınması"* yanıtını vermiştir. Yine İstanbul'da, Beyazıt-Laleli arasındaki Simkeşhane yapısının yol açımı için yıkılmasını isteyen İstanbul Belediyesinin bu girişimi *"... bu muazzam eserin feda edilemeyeceği, esasen bu binanın yerinde bulunan Forum Tauri enkazının ortaya çıkmasını ve böylece bir Türk eserinin ortadan kaldırılmasını öngören imar planının değiştirilmesinin gerekli olduğunu..."* öngören bir kararla durdurulmuştur. Yine aynı Encümen, Topkapı dışındaki mezarlıklardaki mezar taşlarını sökerek park yapmak isteyen İstanbul Belediyesinin birkaç kez uyarıldığını, bu konuda Maarif Vekaletinin de bir genelgesi olmasına karşın Belediyenin yine *"... bildiğini yaptığını ..."* belirtmektedir.

Merkezi yönetimin imar/ koruma ilişkisi konusundaki yaklaşımının, yerel yönetimlerin "bilgisizlik/ilgisizlik/bilinçsizlik"liklerinin sonucu olarak gelişen yanlış ve tahripkar davranışlarından değişik olduğu görülmektedir. Bu konuda yerel yöneticiler merkezi yönetim tarafından birçok kez uyarılmış ve kimi hallerde yanlış anlama ve yoruma dayalı olabilen tahripkar eylemlerin durdurulması istenmiştir. Örneğin, Başvekil İsmet imzasıyla, tüm Bakanlık ve illere gönderilen 30 Ekim 1935 gün ve 6/5548 sayılı genelgede, hükümetin tarihi eserlerin korunması için parasal özveride bulunduğu, buna karşın *"... imar mefhumunu yanlış anlayan bazı memurların, bu hususta ufak bir ihtisası olmadığı halde görüşleri bakımından ehemmiyetsiz sandıkları çok kıymetli milli eserlerimizi yıkmakta ve yıktırmakta oldukları ..."* nin üzülmeye görüldüğü belirtilmiştir. Genelge'de daha sonra, bir eserin değerinin ve koruma gerekliliğinin ancak uzmanlarca saptanabileceği vurgulanarak, bundan böyle, Maarif Vekaletinin oluru alınmadan hiçbir eserin hiçbir nedenle yıktırılmaması istenmektedir.

Maarif Vekili tarafından 1930' lu yılların ortasında yayınlanan bir diğer genelgede, *"...eski eserleri koruma fikrinin imarcılıkla bağdaşması..."* mümkün görülmektedir. Vakıflar Umum Müdürlüğü de, eski eserlerin her türlü tahribattan korunmasının yanı sıra, kentlerin *"orijinalitesi"* nin de korun-

masının önemli olduğu görüşündedir. Bu önem, *"...yalnız mimari eserler bakımından değil, hatta peyzaj itibariyle dahi orijinalitenin bozulmaması..."* gereğinden kaynaklanmakta, ancak bazı kural dışı durumlarda, *"...bu gibi eserlerin büsbütün kaldırılması veya başka yere nakledilmesi..."* nin zorunlu olabileceği kabul edilmekte, *"...ehemmi mühimme tercih etmek, realiteden ayrılmamak... gibi icaplarla ve fenni zaruretlerle bazen bir eserin büsbütün kaldırılması..."* gerekebilmektedir.

12 Mart 1940 tarihinde, dönemin Başvekili Dr. Refik Saydam tarafından tüm Bakanlık ve Valiliklere gönderilen bir genelge, tahribatın bir başka boyutunu ortaya koymaktadır. Yapı ve Yollar Kanunun 8. ve 9. maddesi gereğince, Belediyeler imar planı uygulamaları için, boş ya da üzerinde yapı yıkıntısı olan vakıf arsaları herhangi bir bedel ödmeden alabilmektedirler. Arsa üzerinde sağlam bir yapı olması halinde ise, belli bir bedel ödemek zorundadırlar. Bazı belediyeler, bedelsiz kamulaştırma yapabilmek için, vakıf arsalarda yer alan yapıları *"mail-i inhidam"* olduğu gerekçesiyle yıkmakta ve böylece yapısı kalmayan arsayı bedelsiz almak istemektedirler. Başbakanlığın genelgesi, bu tür durumlardan kaçınılmasını ve Vakıf kaynaklarının bu tür davranışlarla daha fazla azaltılmamasını dilemektedir.

Yukarıda sıralanan değişik amaçlara yönelik genelgelerin etkin bir biçimde uygulandığı söylenemez. 1935 yılında Ulukışla-Öküz Mehmet Paşa Kervansarayının bir bölümü Belediye Başkanı tarafından, 1940 yılında Kastamonu Hoca Mustafa Paşa Camisi ve Serçeoğlu türbesi *"mail-i inhidam"* olduğu gerekçesiyle Vakıflar Müdürlüğü tarafından, 1944 yılında Kuşadası Kalesi'nin büyük bir bölümü Belediye Başkanlığının isteği üzerine Askeri Posta Komutanı tarafından, 1950 yılında Edremit'te 5 adet anıtsal yapı yine Belediye tarafından yıktırılmıştır. 1945 yılında toplanan Eski Eserler ve Müzeler I. Danışma Komisyonu da, imar planları ile eski eserlerin korunması arasında olması gereken sıkı ilişkinin mevcut yasal düzenlemelerle sağlanamadığına değinmiş ve yeni hazırlanacak Eski Eserler Kanun Tasarısında, imar planların onanmasından önce, Maarif Vekaletinin olurunun alınmasına ilişkin bir hükmün yer alması önerilmiştir. Danışma Komisyonu, ayrıca, imar planları onanmış yerleşmelerde, ayrıntılı planların hazırlanması sürecinde, anıtların durumunun değerlendirilmesi için ilgili yerlerle işbirliği yapılmasını öngörmüştür.

Türkiye'de kültür varlıklarının korunması eylemlerinin incelenmesinde 1950'lerin başı önemli bir

dönüm noktasıdır. Bu belirlemede yeni yasa ve kurumların oluşturulması, çok partili hayata geçilmesi, Avrupa'yla ilişkilerin artması, yeni eğitim kurumlarının oluşması, parasal kaynaklarda izlenen göreceli artış vb. hususlar rol oynamaktadır.

1951 yılında 5805 sayılı yasayla kurulan GEEAYK, hem ilke koyan hem de uygulamaya yönelik karar alan ve yasayla oluşturulmuş ilk kurumdur. Kuruluş yasasının 1. maddesinde yer alan ve "...*koruma, bakım, onarım, restorasyon işlerinde riayet edilecek prensipleri tespit...*" etmek ve "...*tatbikatını takip ve murakabe etmek...*" Kurul'un önemli araçlarla donatıldığını göstermektedir. Üyeliğinin ömür boyu olması, üyelerin tamamen kendi görüş, bilgi ve deneyimleri doğrultusunda karar verebilmelerine olanak sağlayan çok önemli bir husustur. Üyelerin çoğunun üniversitelerden seçilmesi, ayrıca Kurul'un kimi kendi üyelerini kendi seçme hakkı bulunması da tarafsız ve bilimsel yöntemlerle çalışabilme özgürlüğünün güvencesi olmuştur.

Kurul, 1957 yılına değin, sadece taşınmaz eski eserler ile ilgili konularda karar alabilmekteydi. Bu yıl çıkan 6785 sayılı İmar Yasası, Kurul'a tarihsel çevre ölçeğinde de bazı yetkiler vermiştir. Bu yetki, Kurul'un giderek "sit" tanım ve kavramlarıyla ilgilenmesi, özellikle "kentsel sit" e yönelik olumlu girişimlerde bulunması sonucunu getirmiştir. Bu dönem, doğrudan bir yasadaki kaynaklanmayan, ancak Kurul'un kendi inisiyatifleriyle, "**Çevre Ölçeğinde Koruma**"yı gündeme getirdiği bir dönem olarak tanımlanabilir. 1973 yılında kabul edilen ve Cumhuriyet tarihinin ilk koruma mevzuatı olma özelliğini taşıyan 1710 sayılı "**Eski Eserler Yasası**" ise, GEEAYK'ın çevre ölçeğindeki korumayla, bu kez yasal dayanakları çok daha kuvvetli olarak ilgilenmesini sağlamıştır. Bu nedenle, 1951-1956 dönemi, Kurul'un sadece kendi yasasından, 1956-1973 dönemi imar yasalarından, 1973-1983 dönemi ise imar ve koruma yasalarından yetki aldığı dönemler olarak tanımlanabilir.

İlgililer tarafından da belirtildiği gibi, Kurul 1970-1983 yılları arasında en yoğun çalışmasını yapmış, ön belgeleme, ön tescil, Koruma Amaçlı İmar Planı, Geçit Dönemi İmar Koşulları gibi bazı kavramların yerleşip gelişmesini sağlamıştır. Çeşitli sakıncalarının olduğu daha sonra ortaya çıkmış olsa bile, yapılara yapılacak müdahale biçimlerini belirleyen 10200 sayılı ilke kararı, yoğun bir birikimin ürünü olarak görülmelidir. Bu hususlar göstermektedir ki, GEEAYK, bir denetim mekanizması olmasının ötesinde, kural koyucu kimliğiyle de

önem kazanmaktadır. Bu kimliğin, onu oluşturan üyelerin kimliklerinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyetin doğrudan korumayla ilgili ilk yasal düzenlemesinin 1973 yılında yapılmış olması, ilginçtir ki, çevre ölçeğindeki korumayla ilgili ilk hükümlerin İmar yasalarında yer alması sonucunu doğurmuştur. 1956 yılında yürürlüğe giren 6785 sayılı **İmar Kanunu**'nun, "...*yapılacak binaların.....eski eserlere ve arkeolojik sahalar olan mesafeleri...*" nin hazırlanacak tüzüklerle belirlenmesine ilişkin hükmü, planlama/koruma ilişkisini gündeme getiren ilk düzenlemedir. Bu hükme göre çıkartılan 1957 tarihli "**İmar Nizamnamesi**" nin 39. maddesinde ise, bu "...*mesafenin GEEAYK görüşü alınarak belirleneceği...*" hükmü yer almaktadır. Yine aynı nizamnameye göre, "...*imar planlarının tanziminde eski eserler ve arkeolojik sahalar bakımından bu kurulun mütalaası esastır.*"

İmar yasasında kimi değişiklikler yapan 1605 sayılı yasa da ise, çevre ölçeğindeki korumaya ilişkin daha ayrıntılı hükümler getirilmiştir. Buna göre, "...*eski eser veya tarihi sanat yapılarının ve bunlarla bir bütünlük teşkil etmek üzere muhafazası gerekli çeşme, eski sokak ve meydancıkların muhafazasına dair esaslar, GEEAYK' da mütalaası alınarak...*" çeşitli Bakanlıklar tarafından ortak olarak oluşturulacaktır. Bu yasa hükmünün, uygulamada yeterince etkin olduğu söylenemez. Bu konuda, ilgili bakanlıkların gerekli eşgüdümü sağlayamamasına karşın, GEEAYK birleştirici ve yönlendirici bir rol üstlenmiştir.

Tüm bu hükümler, esas olarak imar planlama ve uygulama etkinliklerini tanımlamayı amaçlayan imar yasalarının parçası olmaktan kurtulamamıştır. Korumayla doğrudan ilgili ilk yasal düzenleme için 1973 yılını beklemek gerekecektir. 1906 yılında yürürlüğe giren son Asarı Atika Nizamnamesi, 1710 sayılı "**Eski Eserler Yasası**"nın çıkmasıyla yürürlükten kalktığı 1973 yılına değin 67 yıl kullanılmış ve Osmanlı Devletinden kalan en eski mevzuatlardan biri olmuştur. 1710 sayılı yasa, gerek getirdiği tanımlar, gerekse uygulamaya yönelik hükümleriyle bir çok "İLK" i içermektedir. "Sit" ve "koruma alanı" tanımı, bir alan ya da yapının eski eser kimliği kazanması için gerekli sürecin tanımlanması, GEEAYK'a tescil ve onarım kararlarını alma yetkisi verilmesi, imar planlarının yapımında GEEAYK'ın görüşünün alınma zorunluğu ve bu planların korumayı sağlamak amacıyla değiştirilebileceği bu "ilk" lerin bir bölümünü oluşturur.

Bunların dışında, devletin, mal sahiplerine onarım için parasal ve teknik yardım yapması ve onlara çeşitli parasal bağımsızlıklar tanıması da çağdaş yaklaşımlar olarak değerlendirilmelidir.

Yasanın tüm bu olumlulukları, onun etkin olarak kullanılmasına yetmemiştir. Çünkü yasa, yeterli kuramsal, parasal ve örgütsel alt yapı oluşturulmadan çıkartılmış, *“istimin arkadan gelmesi”* beklenmiştir. Bir başka deyişle, 1973 yılının koruma bürokrasisi, bu yasanın öngördüğü yeni etkinlikleri ivedilikle ve gerektiği biçimde uygulayacak deneyim, bilgi birikimi, uzmanlaşma, bütçe olanakları ve yönetsel yapıya sahip değildi.

1960’lı yıllardan önce, tarihi ve geleneksel çevrenin, tüm öğeleriyle bir bütün olarak korunması ve geliştirilmesine ilişkin örgütlü ve kuralları belirlenmiş bir çabadan bahsetmek olası değildir. İstanbul’da 1958 yılında, İmar Müdürlüğüne bağlı olarak bir **“Eski Eserler Bürosu”** kurulması ve planlamayla koruma arasındaki ilişkiyi kurması öngörülmüşse de, bu husus, tekil bir girişim olarak kalmıştır. Giderek artan sayıda düzenlenmeye başlayan imar planları ise, tek tek eserleri koruyan ve kimi hallerde etraflarını yeşil alanla çevreleyen bir anlayışla oluşturulmaktadır. Unutulmamalıdır ki, bu yıllarda, geleneksel kentsel dokuyu oluşturan geleneksel konutlar henüz koruma gündeminde yer almamaktadır. Korunanlar anıtsal yapılar ve büyük programlı (köşk, kasır vb.) sivil mimarlık örnekleridir. Kimi imar planlarında ise, doğal elemanları, kent panoramalarını ve çeşitli silüet değerlerini önemseyen çabalar görülmektedir. Erzurum, Sivas, Kastamonu ve Urfa İmar planlarında, korunması gerekli sokak, meydan ve cephe tanımları getirilmiş, belli bölgeler **“Protokol Alanı”** ilan edilmiştir. Bu yaklaşımların genellikle mevcut durumu korumayı öngörmesi, gelişme ve işlevsel yenileme gibi müdahalelerden uzak kalması, *“pasif koruma”* anlayışının bir ürünü olmaktadır.

1970’li yıllardan sonra bir diğer gelişme, çevre ölçeğindeki korumayı etkilemiştir. Bu da, kıyı beldelerimizde giderek artan turizm etkinlikleridir. Önceleri tek tek yapıları ele alarak onarıp yeni işlevlerde kullanmayı amaçlayan bu sektör, daha sonra, kent ve kasabalarımızın tarihsel/geleneksel değerlerinin de bir turizm ögesi olduğunu görmüş, yapılacak onarımların ve işlevsel dönüşümlerin, çevreyle beraber düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bodrum ‘da izlenen planlama çalışmaları bu yeni yaklaşımın bir ürünüdür.

1973 yılında 1710 sayılı yasanın *“SİT”* tanımını getirmesi ve korumanın gerektirmesi halinde imar

planlarının değişebileceği hükmünü içermesi, imar planlarındaki koruma vurgusunun giderek çoğalmasını öngörmüştür. Bu husus, kamu kuruluşlarında yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Bu düzenlemeler, iki zorlayıcı nedenle oluşmuştur. Bunlardan ilki, GEEAYK’nın sadece anıtsal yapıların değil, sivil mimarlık örneklerinin korunmasının da aynı önemde olduğuna ilişkin kararları ve bu kararlara dayalı olarak İmar Planlarının yapımından sorumlu İller Bankası’nın, Kültür Bakanlığından daha kapsamlı ve ayrıntılı bilgi istemesidir. İkinci etken ise 1970’li yılların ikinci yarısında Turizm ve Tanıtma Bakanlığınca başlatılan ve özellikle kıyı alanlarını kapsayan **“Turizm Planlaması”** çalışmalarıdır. İlk grupta kentsel değerlerin belgelenmesi ağırlık kazanırken, ikinci grupta, arkeolojik ve doğal sitlerin de belgelenmesi istenmektedir. Bu iki talep ve 1975 yılında gerçekleştirilen **“Avrupa Mimari Miras Yılı”** etkinlikleri ve bu etkinlikler sonucunda kabul edilen **“Amsterdam Deklarasyonu”**nda belirlenen ilkeler, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü bünyesinde, **“Tespit ve Tescil”** ve **“Koruma Planlaması”** birimlerinin kurulmasını gerektirmiştir. Bu nedenle, 1975 yılı, Türkiye’de programlı, belli amaçlara yönelik ve kuralları konmuş bir envanter çalışmasının başlangıç yılı olarak kabul edilebilir.

1980’li yıllardan sonra, belgeleme çalışmalarına ağırlık verilmiş ve bu çalışmalar sonucunda belirlenen yapı ve alanlarla ilgili bilgiler, imar planlama hizmetlerinde kullanılmak için, başta İller Bankası olmak üzere, ilgili kuruluşlara verilmiştir. Ancak, gerek 1710 gerekse 2863 sayılı yasalarda, **“Koruma İmar Planı”** tanımının olması, bu tanımın gerektirdiği değişik teknik ve süreçlerin etkin olarak kullanılması anlamına gelmemiştir. Öyle ki, **“Koruma Amaçlı İmar Planları”**nın yapımına ilişkin ilk teknik şartname, Kültür Bakanlığı tarafından 1990 yılında hazırlanabilmiş, yine salt bu amaca yönelik planların Bakanlık eliyle yaptırılması da yine aynı yıl sağlanabilmiştir. Bu durum, 1973 yılında genel tanımı verilen plan yapım kurallarının 17 yıl sonra belirlenebildiğini göstermektedir.

Koruma planlamasının yeni bir olgu olması, kurallarının belirlenmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmasını gerektirmiştir. 1983 yılında gerçekleştirilen **“Koruma Planlaması Semineri”**nde, bu konuda, şu temel saptama ve önerilere yer verilmiştir:

- *Koruma’nın, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin önemli bir faktörü olduğu benimsenmelidir. Sürdürülebilir kalkınma, bu hususun kabulü ve doğal ve kültürel kaynakların gele-*

cek nesiller için korunması bilincine varılması ile mümkün olabilir,

- Uluslararası kuram ve kavramlar benimsenmeli, ancak bu hususlar, Türkiye'nin kendine özgü değer ve koşullarına uyarlanmalıdır,
- İlgili kurum ve kuruluşlar arasında dil ve terminoloji birliği sağlanmalıdır,
- Koruma, katı kurallar ve yasakçı hükümler yerine, temel evrensel ilkelere bağlı ama gelişmeyi izleyebilen bir tutumla gerçekleştirilmelidir,
- Bütünleşmiş koruma politikaları benimsenmeli, noktasal çözümlerden kaçınılmalıdır,
- Koruma, özellikle uygulamaya yönelik olarak bir yerel yönetim sorunu olmalıdır. Bunun ön koşulu ise, yerel yönetimlerin bilinçlendirilmesi ve gerekli alt yapıyla donatılmalarıdır,

"TARİHİ ÇEVRENİN TARİHİ" görüldüğü gibi 1983 yılında bitmektedir. Bunun üç temel nedeni vardır. Bunlardan ilki 1983 yılında halen kullanılmakta olan ve oldukça önemli yenilik ve değişimler getiren 2863 sayılı **"Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası"**nın yürürlüğe girmesi ve ülke onarım tarihinde yeni bir sayfanın açılmasıdır. İkinci neden, bu dosyada yer alan birbirinden değerli yazıların zaten 1983 sonrasındaki gelişmeleri anlatmasıdır. Son ve belki de en geçerli neden ise, halen içinde yaşanan bir dönemin olabildiğince objektif bir resminin verilmesinde çekilen güçlütür.

TARİHİ ÇEVRE KORUMA

Anonim

Bir “şey”in korunması o “şey”i tehdit eden unsurların varlığı ile geçerlidir. Bu saptama “tarihi çevre ve onun bileşenleri boyutuna indirgendiğinde, öncelikle bozulma nedenleri incelenmelidir. Kültürel varlıklar, doğal ya da insan kökenli bozulmalardan etkilenirler. Bu nedenler, uzun bir zaman sürecinde oluşabildiği gibi (yaşlanma), çok kısa zamanda da gerçekleşebilir (deprem, yangın vb.): Bozulma nedenleri arasında yer alan **“Yaşlanma (Eskime)”** uzun süreli bir olgudur ve genellikle yapı ya da alanın yeri ve topografik konumlanmasına bağlıdır. Mikro-klima, nem ve rüzgar, alandan alana büyük değişiklikler gösterir. Aynı şekilde, yağmur, rüzgar, güneş ve nemin ortaklaşa etkileri de organik elemanların oluşmasına ve bu elemanların yapı ya da alana zarar vermesine neden olurlar. **“Doğal Afetler”** ani bozulmalara neden olur. Özellikle deprem, yapı sanatında en çok irdelenen ve çözüm aranan bir afet türüdür.” **İnsan Kökenli Bozulmalar** genellikle, politik kararlardan ya da yetersiz yönetimden kaynaklanırlar. Nedenler arasında, yerel, bölgesel ya da ulusal ölçekteki politikalar (ya da politikasızlıklar), ekonomideki değişimler, üretim biçimindeki değişimler, hatta modadaki değişimler sayılabilir. **“Ekonomik Kökenli Bozulma Nedenleri”** arasında en önemlisi, o tarihi çevreyi yöneten ve yönlendiren ekonomik yapının bozulmasıdır. Belli bir üretim biçimi ve ekonomik ilişkilere göre şekillendirilmiş yerleşmeler, bu faktörlerin değişmesine ayak uyduramaz-

larsa, bakımsızlık, göçler vb. nedenlerle yapı ve altyapı bazında bozulmaya uğrayabilirler. Ekonomik değişimler, tarihi kent merkezlerinin ticari, yönetsel ve diğer işlevlerle aşırı yüklenmesine de neden olabilirler. Bu yükleme, ölçeğin ve niteliğin bozulmasına, yapı ve alanların olumsuz yönde kimlik değiştirmesine yol açar. Aynı biçimde, yoğun trafik, bunun yarattığı değişik tür kirlenmeler de olumsuz faktörler arasındadır. Üretim biçimindeki değişimler, tarihi alanlarda, geleneksel üretim teknikleri ve ürünleri yerine, fabrikaların, büyük ticari ve iş merkezlerinin gelmesine neden olacaktır. Son unsur olarak **“Yönetim ve planlama kökenli bozulmalar”** ele alınabilir. Doğal ve kültürel çevrenin yönetimi ve planlanması, toplumun, yeni yapılaşmanın kalitesinin sağlanması ve mevcut değerlerin bozulmasının önlenmesine yönelik olarak, değişimleri kontrol altında tutabilmesinin en önemli araçlarıdır. Planlama ve yönetimin beceriksizce yapılması, gerek ölçek gerekse nitelik olarak uygun olmayan işlevlerin gelmesine ve tahribata neden olacaktır.

BÜTÜNLEŞMİŞ KORUMA POLİTİKALARININ BİLEŞENLERİ

Tarihsel çevre ele alındığında tekil bir **“koruma”** sözcüğü ile çok değişik niteliksel ve tarihsel arka plana sahip yerleşmelerin sorunlarına karşılık verilmesi olanaksızdır. Bu sözcüğün **“sağlıklaştırma”**,

“geliştirme”, “yenileme” vb. sözcüklerle zengileştirilmesi düşünülmelidir. Yine de en “konvansiyonel” tanım olan “koruma”dan yola çıkıldığında , bu eylemin “bütünleşmiş koruma” politikaları ile anlam kazandığı görülecektir. Kültürel varlıklara, günümüz yaşamında etkin bir rol veren bütünleşmiş korumanın bileşenleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Tarihsel Çevreye Bütüncül Bir Yaklaşım:

1970’li yıllardan daha önceki koruma politikaları ile karşılaştırıldığında, bütünleşmiş koruma, korumanın amaçlarının daha geniş bir içeriğe kavuşmasını sağlamıştır. Bu amaçlar, sadece üstün değere sahip yapılar yerine tüm mirasın korunması, bir diğer deyişle “**nitelik ve değerlerde kapsamın genişlemesi**”; tek yapılar yerine, yapı gurupları ve yerleşmelerin korunması, bir diğer deyişle “**varlık tanımının derinlik kazanması**”; dar koruma anlayışı yerine, bütünleşmiş sosyo-ekonomik ve kültürel-tarihsel yaklaşımlar bir diğer deyişle “**değişik disiplinlerin işbirliği**” olarak tanımlanabilir.

Alan ölçeğinde koruma, ağırlıklı olarak 1964 yılında kabul edilen “Venedik Tüzüğü” nde vurgulanmıştır. Bu tüzüğün 1. maddesinde “*Tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar*” denmektedir. Aynı yaklaşım, 1975 yılında Avrupa Ülkelerince oluşturulan “Avrupa Mimari Miras Tüzüğü= Amsterdam Deklarasyonu” nda da sergilendi. Bu deklarasyonun 1. paragrafında şu hususlar vurgulanmaktadır:

- *mimarlık mirası yalnız üstün nitelikli tek yapılar ve çevrelerini değil, tarihsel ve kültürel özelliği olan tüm kentsel ve kırsal alanları içerir.*
- *mimarlık ürünlerinin korunması marjinal bir sorun olarak değil, kent ve ülke planlamasının ana hedefi olarak ele alınmalıdır,*
- *eski alanların sağlıklılaştırılması olarak ölçüsünde, bölge sakinlerinin toplumsal kompozisyonunda köklü bir değişiklik gerektirmeyecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.*

2. Sağıklaştırmanın Çok Disiplinli Niteliği:

Bir tarihsel yerleşmenin tarihsel ve fiziksel özelliklerinin karmaşıklığı ve çok yönlü sorunları, sağ-

lıklaştırma süreci için değişik bir yaklaşım gerektirir. Önceki uygulamalara oranla, bu süreçte yer alan meslek gurubunun sayısı artmıştır. Bu husus, UNESCO Genel Kurulunca, 1976’da Nairobi’de kabul edilen “Tarihi Anıtların Korunması ve Çağdaş Yaşamdaki Rolü” başlıklı rekomandasyonda (tavsiye) da vurgulanmış bulunmaktadır. Bu temel evrensel belgelere başka bir çok belge daha eklenebilir. Bu belgelerde vurgulanan konular, tarihsel çevrenin korunması ve sağıklaştırılması için gerekli çağdaş düzenlemelerin yerel yönetimden, merkezi yönetime uzanan düzey bir yönetim sistemi; profesyonel kişi ve kuruluşlar, kamu yetkilileri, yapı sahipleri ve kamuoyunun katılacağı, yatay bir işletme sistemi; çok meslekli kurum ve kişilerden oluşan uygulayıcı kadrolara gereksinim duyduğunu göstermektedir.

3. Tarihsel Çevrenin, Kentsel Planlama Süreci İçinde Korunması ve Sağıklaştırılması:

Bütünleşmiş korumanın temel özelliklerinden bir tanesi, kültürel varlıkların, arazi kullanımı, kentsel planlama ve kentsel tasarım aracılığıyla korunmasıdır. Günümüzde kentsel planlama, sosyal ve ekonomik planlama sisteminin bir parçası olduğuna göre, kültür varlıklarının sağıklaştırılması tüm bu süreçle bütünleşmektedir.

KORUMA VE SAĞIKLAŞTIRMADA YÖNTEMSSEL YAKLAŞIM:

Tarihi yerleşmelerin korunması ve sağıklaştırılmasında, her örnek yer ve çalışmada değişimler olmasına karşın, birçok ortak nokta bulmak olasıdır. Bu süreçle ilişkin yöntemin belli başlı nitelikleri şöyle sıralanabilir:

- süreçte hizmet verecek kadroların birçok mesleği içeren çok disiplinli olması . Bunlar arasında tarihçilik, sanat ve kültür kuramı, arkeoloji, ekoloji, sosyoloji, ekonomi, mimarlık, kent planlama, hukuk ve finansman vb. alanlar bulunmaktadır,
- her alandaki en iyi ve yeterli bulguları kullanan bilimsel araştırma,
- uluslararası belgelerle uyumluluk,
- çok düzeylilik: tarihsel yerleşmeler, tek yapılar, anıtlara ve mimari elemanlara uyarlanabilirlik,
- tüm meslek guruplarının birbiriyle bütünleşmesi,

- geçici sonuçlar yerine, süreklilik isteyen uzun vadeli yönelimler,

Bu yöntemin geçerli olabilmesi için bazı ön koşullar gereklidir. Bunlar arasında **“belgeleme”**: kültür varlıklarının belgeleme ve dökümü; **“yönetim”**: yeterli örgütsel, kurumsal ve parasal koşulların oluşturulması; **“normlar”**: yasal gereklerin yerine getirilmesi ve kararların alınması; **“planlama”**: koruma programının şekillenmesi.

Yöntemi belirlenmiş ve ön koşulları sağlanmış bir koruma sürecinin aşamaları ise şöyle tanımlanabilir:

- **mimari etüd**: dokümantasyon sürecinin en önemli parçasıdır ve daha sonraki tüm aşamaların esasıdır.
- **mevcut durumun analizi**: eşgüdüm ve işbirliği içinde hazırlanmış, çok disiplinli bir çalışmadır.
- **kültürel varlıkların gelişimiyle ilgili bilgiler**: tarihsel dönemlerin ayrıştırılması ve her döneme ilişkin yeterli bilgilerin derlenmesi,
- **değerlendirme**: bir sitin ya da yapının değerlerinin korunması ve sunumuna ilişkin önerilerin, çok disiplinli bir sistemle ele alınması
- **plan ve projeler**: daha önceki aşamalara dayalı, koruma ve sağlıklılaştırmanın sürecini tanımlayan karmaşık ve teknik anlatımlı belgelerin elde edilmesi,
- **uygulama**: plan ve projelerin, normlar, teknik özellikler ve standartlar da göz önüne alınarak uygulanması,
- **izleme, denetleme ve yeniden değerlendirme**: uygulama sürecinde ve sonrasında, bundan önceki tüm aşamaların sonuçlarının sürekli izlenmesi ve daha iyi sonuçlar alabilmek için gerekli düzeltme ve düzenlemelerin yapılması.

BELGELEME (ENVANTER):

Uzun yıllardır süregelen, tarihi merkezlerin koruma sorunlarının tartışılması, sadece önemli anıtsal yapılar için değil, onların çevreleri ve daha mütevazı yapılar için de etkili politikalar geliştirilmesi sonucunu getirmiştir. Bu politikaların ilk adımı, çeşitli ölçeklere göre hazırlanmış belgeleme formlarının oluşturulmasıdır. Bu formlar, korunacak değerlerin kaynağına göre, kentsel alanlar, yapı gurupları, tek yapılar, kentsel mobilya, arkeolojik

alanlar vb. için ayrı ayrı oluşturulmak durumunda-
dır. Niteliği ne olursa olsun, bu formların içerdiği temel bilgi başlıkları;

- envanteri yapılacak kültürel varlığın tanımı ve tarihi (mevcut kaynaklar ve arşiv belgeleri de kullanılarak hazırlanmalıdır),
- yapı ya da alanın temel işlev(ler)i,
- varlığın sahipleri,
- tipolojik/morfolojik öğeleri, yapı malzemeleri ve yapım teknikleri,
- koruma durumu, geçmişte yapılan onarım ve düzenlemeler,
- çevre ve çevresel değerlerin tanımı,
- alan ya da yapıyla ilgili daha önceden hazırlanmış çizim, harita, proje, resim vb. görsel malzemeler,
- çevrenin temel nitelikleri,
- ulaşılabilirlik,
- sosyal yapı, yöre sakinlerinin ekonomik durumu,
- yürürlükteki yasal düzenlemeler,
- yörede uygulanmakta olan her ölçek ve nitelikteki imar ve kalkınma planları,

şeklinde sıralanabilir.

ANALİZLER

Doğru ve ayrıntılı bir envantere dayalı olarak bazı analizlerin yapılması, tarihi çevrenin doğru bir resmini elde etmek için ikinci aşamayı oluşturur.

1. Fiziksel Analizler:

Yapılaşmış tarihsel çevrenin fiziksel niteliklerinin belirlenmesini amaçlar. Tarihsel çevreyi oluşturan yollar, yapılar, yapı adaları, meydanlar, kentsel peyzaj elemanları ayrıntılı olarak etüd edilmelidir.

2. Sosyal ve Demografik Analizler:

Bu analizlerde, nüfus yapısı, yoğunluğu ve nüfustaki değişimler ele alınmalı, bu nedenle, göç, yaş, aile yapısı ve eğitim durumu gibi belgeler derlen-

melidir. Çalışan ve çalışmayan nüfus ayrıştırılmalı, çalışan nüfusun işçi ya da işveren olduğu belirlenmelidir. Aile yapısının belirlenmesinde, aile fertlerinin sayısı ve çalışma durumları önem taşır.

3. Ekonomik ve Finansal Analizler:

Bu analizde, tarihi merkezdeki ekonomik etkinliklerin bir dökümü verilmelidir. Bu etkinliklerden bir tanesi, tüm çevreyi etkileyen hakim bir ekonomi türü olabilir, ama aynı zamanda, tarihi merkezin nitelik ve değerleriyle uyumsuz hatta zarar verici olabilir. Bu nedenle, ekonomik etkinliklerin, korunacak çevre değerleriyle etkileşimi incelenmeli, dengenin bozulma nedenleri belirlenmelidir. Analizler, parasal destek (kredi, vergi indirimi vb.) mekanizmalarını da araştırmalıdır.

4. Arazi Kullanımı ve Ulaşım:

Bu analizde, yapıların değişik katlarının kullanımları, bu kullanımların yerleşmedeki dağılımı ve yoğunlaştığı noktalar ele alınmalıdır. Yaya ve araç trafiğinin nitelikleri, tarihi merkezle ilişkileri, bunların aşırı yüklenme ve kirlilik gibi bozulmalara neden olup olmadıkları da inceleme konularıdır. Tarihi merkezlere ulaşılabilirliğin analizinde, bu alanların, daha çok yayaların kullanımı için tasarlandıkları unutulmamalı, ortak kullanım alanlarının motorlu trafikten arındırılması düşünülmelidir. Ulaşımaya yönelik olarak verilecek zorunlu kamu hizmetlerinin, alanın tarihsel ve artistik niteliklerini bozmayacak limitler içinde olmasına dikkat edilmelidir.

5. Yasal Konular:

Koruma ve sağlıklılaştırmaya yönelik bir planlama, alandaki kamu ve özel mülkiyetin dağılımının ve varsa bölünmüşlüğüne bilinmesini gerektirir. Bunun dışında,

- kamulaştırma,
- özel girişimcilerin desteklenmesi,
- kültürel ve tarihi değerlerin korunması,
- çevresel koruma,
- her ölçek için belirlenecek planlama normları,
- yapılaşma koşulları.

konularında yasal düzenlemeler araştırılmalı ve derlenmelidir.

KARARLAR, UYGULAMAYA YÖNELİK PROJE TANIMLARI, YÖNETİM PLANI

Tarihsel çevre, bütünleşmiş koruma üst söylemi ile ele alındığında sürecin son aşaması koruma kararlarının verilmesi, bu kararlar ışığı altında ivedilikle ele alınması gereken alt ölçekli proje alanlarının belirlenmesi ve yönetim planının hazırlanması olarak tanımlanabilir. İlk bakışta bu üç sözcüğün ayrı aşamalar olduğu akla gelebilir. Bir diğer deyişle, ayrıntılı projelendirilecek alanların ancak ana koruma kararları verildikten sonra belirlenebileceği ya da yönetim planının tüm sürecin sonunda hazırlanmasının en doğru yöntem olduğu ileri sürülebilir. Bu noktada, her üç işlemin de birbirini tamamlayan, birbirini besleyen ve zaman zaman geri dönüşler yapmayı gerektiren birer yapıya sahip olduğunu söylemek gerekir. Örneğin, ana kararların artık değişmeyecekmişcesine kesinleşmesinden sonra etüd edilen bir alt proje bölgesinin verileri ya da toplumun oradan beklentileri ana kararlara tekrar dönüp değişiklikler yapmayı gerektirebilecektir. Yönetim planının Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma yasasında yer alan tanımına göre bu plan “*yönetim alanının korunmasını, yaşatılmasını, değerlendirilmesini sağlamak amacıyla, işletme projesini, kazı plânı ve çevre düzenleme projesi veya koruma amaçlı imar plânını dikkate alarak oluşturulan koruma ve gelişim projesinin, yıllık ve beş yıllık uygulama etaplarını ve bütçesini de gösteren, her beş yılda bir gözden geçirilen plânlar*”dır. Bu tanım aynı geri dönüş ve karşılıklı beslemelerin yönetim planı/ana kararlar/uygulamaya yönelik proje tanımları arasında sürebileceği açıkça görülecektir.

Bu kısa bilgilenmenin sonunda, tarihsel çevrenin korunması, sağlıklılaştırılması ve geliştirilmesi bağlamında gerçekleştirilecek her tür çalışmanın tek tip bir belge ile tanımlanamayacağı ve sorunun çözülemeyeceği unutulmamalıdır. Kimi hallerde kamu kurumlarının şartnamesi olarak karşımıza çıkan belgeler, birer çerçeve belge olarak görülmeli, her yerleşme için o yerleşmeye özgü etüd, analiz ve koruma kararlarının geliştirilmesinin ön koşul olduğu unutulmamalıdır.

ARKEOLOJİK VARLIKLARIN*

ARKEOLOJİK ALANLARDA OLUŞTURDUĞU

ANLAM DEĞİŞİMLERİ¹

Gökçe Şimşek, Dr., ODTÜ Mimarlık Bölümü Restorasyon Yüksek Lisans Programı/Arş. Gör.

Arkeolojik varlıklar geçmiş toplumların ürettiği ve üretildiği dönemin tanıklığını yapan mimari ürünlerdir. Geçmiş toplumların gereksinimlerini karşılamak ve eylemlerini düzenlemek amacıyla oluşturulan bu mekanların iç yapısı üzerine bir çözümlemeye giriştiğimizde, her mimari ürün gibi bu varlıkların bir biçimsel bir de anlamla ilgili (özel) yanı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle biçim ve anlam (öz) ilişkisi üzerine Aristo'dan günümüze çeşitli araştırmalar ve yaklaşımlar geliştirilmiştir.² Bu çalışma, anlam (öz) ve biçim ilişkisi üzerine yapılan yaklaşımlara değinmeden, kazı öncesinden başlayan süreçte arkeolojik varlıklara yüklenen anlamların belirli biçimler aracılığıyla temsil edildiği kabulü üzerine temellenir. Bu bağlamda, kazı öncesinden başlayan süreç içerisinde, arkeolojik varlığın biçimsel özelliklerinde oluşan değişimleri inceleyerek, bu değişimin alan ölçeğindeki yansımalarını ve etkilerini değerlendirmeyi amaçlar.

Değişimi süreç içinde inceleyebilmek belirli dönüm noktalarının saptanmasını gerektirir. Bu çalışma, kazı, koruma, yorum ve sunum müdahalelerini değişim sürecinin dönüm noktaları olarak kabul eden bir yöntemin gerekliliği üzerine geliştirilmiştir. Bu bağlamda, kazı öncesinden başlayarak arkeolojik varlıkların biçimsel özelliklerindeki ve anlamlarındaki değişimler, değişimin temel araçları olan müdahalelerle ilişkili olarak tanımlanacaktır. Bu tanımlamayı yapabilmek için arkeolojik varlıkların müdahale öncesi ve sonrası durumları

örnekler üzerinden incelenir ve müdahale sonucu değişimlerin alan ölçeğinde etkileri saptanır ve sonuçları değerlendirilir. Bu kapsamda, arkeolojik varlıklarda oluşan değişimler alan ölçeğinde farklı etkileri, yansımalarını ve farklı müdahale yaklaşımlarını sunan kırsal arkeolojik alanlardaki örnekler (Sagalassos Kuzey-batı Heroon, Efes Celsus Kitaplığı, Sardis Hamam-Gimnazyum Kompleksi ve Efes Memius Anıtı) üzerinden tartışılacaktır.

KAZI ÖNCESİNDEN YORUM VE SUNUM SONRASINA ARKEOLOJİK VARLIKLAR

Arkeolojik varlıkların anlamlarının kişiden kişiye, disiplinden disipline³, zaman içinde ve bulunduğu bağlamla ilişkili olarak değişim gösterdiği⁴ bilinmektedir. Bugün, bu varlıklara bilimsel araştırma, arkeolojik araştırma, bilgi, eğitim, belge, mimari, konum, çokluk değeri gibi çeşitli anlamlar⁵ yüklenmektedir. Bu kapsamda, kazı öncesinde arkeolojik varlıkların pitoresk nitelikleri ve dokunulmamış olmaları değer olarak görülür ve bu değerlerin korunmaları savunulur. Bu varlıkların geçmiş toplumlara ilişkin somut veriler ve özgün bilgi kaynakları olduğu düşünüldüğünde, varlıkların bilimsel ve arkeolojik araştırma değerleri, bilgi değeri, eğitim değeri, belge değeri, mimari değeri açısından anlamlı ve değerli görülmesi kaçınılmazdır. Bu anlamlar, arkeolojik varlıkların korunmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını meşrulaştırır. Örneğin, Alinda'daki Tiyatro (resim1) bilimsel ve arkeolojik araştırma değerleri, bilgi değeri, eğitim de-

ğeri, belge değeri, el değmemiş ve pitoresk niteliğiyle anlamlıdır. Her arkeolojik varlık Alinda'daki Tiyatro'ya benzer anlamlara sahiptir ve kazıyla başlayan süreçte müdahaleler aracılığıyla varlığın alan ölçeğinde çeşitli anlamlarında değişimler oluşur. Bu değişimleri anlamak için kazı ile başlayan koruma ve sunum ile devam eden değişim araçları olan müdahaleleri kısaca özetlemek gereklidir.

Kazı

Geçmiş toplumların nasıl yaşadıkları, ne tür mekanlar ürettikleri, bu mekanları nasıl kullandıkları, nasıl dönüştürdükleri gibi çeşitli olgulara ilişkin özgün ve somut veriler aktaran arkeolojik varlıklar kazıyla açığa çıkarılır ve bu müdahale ile el değmemiş, pitoresk olma niteliğini kaybeder. Bu sırada, bilgi değeri, belge değeri, mimari değer, özgünlük değeri gibi anlamlarında ise dönüşüm geçirir. Kazının tekrar edilmeyen, tek defalık bir eylem olması nedeniyle, yenilenmesi mümkün olmayan açığa çıkan veriler belgelemeyle kaydedilir. Bir eylem ve süreç olarak kazı özellikle belgelemeyle değer kazanan, arkeolojik varlıklardan bilimsel veriler elde etmeyi amaçlayan bir araçtır. Örneğin, Didim'deki Apollon Tapınağı'nın bulunduğu alan kazı öncesinde bir tepe gibi görünmektedir (resim 2). Kazıyla birlikte alanın özellikle topografik özellikleri, bitki örtüsü gibi niteliklerinde değişimler izlenir (resim 3). Bu süreçte, kazı her arkeolojik varlığın el değmemişlik, pitoresk niteliğinde belirli değişimlere neden olur ve bu değişimler alanın genellikle topografik özelliklerinde, bitki örtüsünde izlenir.

Koruma

Kazıya paralel olarak uygulanmaya başlayan koruma müdahaleleri koruyucu önlemlerden, sağlamlaştırmaya, anastylosisten, kapsamlı onarıma çeşitlilik göstermektedir. Bu müdahaleler, arkeolojik varlıkların genellikle form, malzeme, yapım tekniği, katmanlaşma gibi biçimsel özellikleriyle yeniden tanımlanmasını sağlar. Tanımlanan yeni biçimsel özellikler, vurgulanması önerilen anlam ve önemlerini temsil eder. Kimi varlıklar mevcut biçimsel özelliklerin devamını sağlayan koruma yaklaşımları ve müdahaleleriyle tanımlanır. Örneğin, Magnesia ad Meander'daki Theatron'un yapımı tamamlanmadan bir depremle yıkıldığı ve yapının tamamlanmadığı bilinmektedir. Bu yapının, farklı kerkisleri Helenistik Dönemde bir tiyatro yapısının nasıl inşa edildiğinin aşamalarının⁶ somut kanıtlarıdır (resim 4). Müdahalelerle Theatronun kazı sırasında bulunduğu biçimde korunması sağlanır. Bu kapsamda, yapının Helenistik Dönemde bir tiyatro yapısının inşasının belgesi olarak değerli bulunduğunu ve yapının varolan anlamlarının

Resim 1. Alinda Tiyatrosu, 2003

Resim 2. Kazı öncesinde Apollo Tapınağı, Didim

Resim 3. Kazı sonrasında Apollo Tapınağı, Didim

Resim 4. Magnesia ad Meander'daki 'Theatron' un kazı sırasında görünüşü

Resim 5. Meander'daki 'Theatron' un koruma müdahaleleri sonrasında görünüşü

Resim 6. Geç Hellenistik Çeşme-ev'in kazı öncesi durumu, Sagalassos, 1990

Resim 7. Geç Hellenistik Çeşme-ev'in müdahaleler sonrası durumu, Sagalassos

vurgulandığını söylemek mümkündür (resim 5). Yapının alan ölçeğinde de varolan anlamlarıyla temsil edildiği söylenebilir.

Kimi varlıklar ise mevcut özelliklerinde değişimlere sebep olan yaklaşımlar ve müdahaleler ile ele alınır. Bazı koruma yaklaşımları ve müdahaleler ile, arkeolojik varlıkların biçimsel özellikleri ve anlamları yeniden tanımlanarak gelecek nesillere aktarılır. Örneğin, Sagalassos'daki Geç Hellenistik Çeşme-ev'in kazı öncesi biçimsel özellikleriyle (resim 6), kazı, koruma, yorum ve sunum müdahaleleri sonrasında kazandığı biçimsel özellikleri karşılaştırıldığında (resim 7), bu varlığın mimari ve mekansal özelliklerinin vurgulandığını ve bu anlamlarıyla gelecek nesillere aktarılmasının hedeflendiğini söylemek mümkündür. Alan ölçeğinde incelersek, eğimli bir topografya da belli belirsiz varolan bu yapı kazıyla birlikte içinde bulunduğu alanın topografik, mekansal özellikleri gibi çeşitli özelliklerinde büyük değişimlere neden olmaktadır. Büyük çoğunlukla el değmemiş olan bu alanın çevresel değerlerinde, etki değerinde bu varlığın mimari kimliğiyle dönüşümler oluştuğunu ve mimari değer ve bilgi değeri gibi yeni anlamlar kazandırdığını söylemek mümkündür.

Yorum ve Sunum

Bu müdahaleler arkeolojik varlıkları ve bu varlıkların içinde bulunduğu alanın çağdaş toplumun yaşamına katılabilmesi için gerekli yorum, sunum araçları ve fiziksel ulaşımı kapsayan içeriğin ve bu içeriğin aktarılması için gerekli kararların belirlenmesini⁷ içerir. Bu müdahaleler, çağdaş topluma aktarılabilecek bilginin içeriğinden, bilgi panolarına, arkeolojik varlığa ulaşım yollarından, bu varlıklara yeniden fonksiyon verilmesine kadar çeşitlilik gösterir. Örneğin, Efes Tiyatrosu'nun çeşitli gösteriler için kullanılması için gerekli tesisatlar ve sahne platformu yapıya eklenmektedir (resim 8). Yorum ve sunum müdahaleleri ile sadece yapı değil, alan da çağdaş toplumun sosyal ve kültürel yaşamı için anlam kazanır.

ANLAM DEĞİŞİMLERİNİN ALANA ETKİSİ

Bu bölümde, kazı öncesinden başlayarak arkeolojik varlıkların biçimsel özellikleri ve anlamlarındaki değişimler ve bu değişimlerin alana yansımaları ve etkileri üç temel müdahale (Kazı, Koruma, Yorum ve Sunum) türüyle ilişkili olarak Sagalassos kuzey-batı Heroon, Efes Celsus Kitaplığı, Sardis Hamam-Gimnasyum Kompleksi ve Efes Memmius Anıtı incelenecek ve tartışılacaktır.

Sagalassos Kuzey-batı Heroon

Kuzey-batı Heroon, Sagalassos'un anıtsal merkezinin kuzeybatısında yer alır. Kazıyla, yapının podyum ve

krepsinin bir kısmı in-situ durumda bulunur. Dans eden ondört kızı resmeden bir grup friz ve dev bir heykel başını içeren mimari elemanlardan büyük çoğunluğu 1994-1998 arasında açığa çıkarılmış ve belgelenmiştir⁸. Kazı sonrasında restitüsyon projesini ve mevcut özgün mimari elemanlarla oluşturabilecek bir ayağa kaldırma projesini belirlemek amacıyla çalışıldığı⁹ ifade edilir. Bu çalışmanın özgün mimari elemanların yapıdaki özgün yerlerine yerleştirilebileceğini gösterdiği söylenmektedir. Anıtsal yapıların bulunduğu caddenin batı ucunda bulunan Kuzey-batı Heroon konumu açısından ve sıra dışı, ustaca kurgulanmış mimari kompozisyonu dolayısıyla mimari açıdan, zengin bezemesiyle, Roma'daki çağdaş mimarlık ürünlerinin etkilerinin taşınması dolayısıyla artistik açıdan değerli bulunmaktadır.¹⁰

Eğimli bir topografyanın en yüksek noktalarından birinde konumlanan yapı ayağa kaldırılarak üçüncü boyut kazanır (resim 9). Yapılan müdahaleler sonucunda kazandığı biçimsel özellikleri üzerine bir değerlendirme yapılırsa, varlığın önemli görülen mimari ve artistik değerinin açığa çıkarıldığı ve vurgulandığı söylenebilir. Kazandığı biçimsel özellikleriyle Sagalassos kentinin her yerinden görülmektedir.¹¹ Böylelikle, yapının caddenin batı ucunda bir çekim noktasına dönüştüğünü ve üzerinde yer aldığı caddenin kent içinde vurgu kazanmasını sağladığını söylemek mümkündür. Bu açıdan, Sagalassos'daki kuzeybatı Heroon kazıyla başlayan ve yeniden biçimlendiği süreçte, içinde bulunduğu bakir alanda fiziksel özellikleriyle ve mimari, artistik anlamlarıyla vurgulanarak bir odak noktasına dönüşmektedir.

Efes Celsus Kitaplığı

Celsus Kitaplığı, Efes'teki iki ana cadde Kuretler Caddesi ve Mermerli Cadde'nin kesiştiği Kitaplık Meydanı'nda, Tetraganos Agora'sının güney kapısının bitişiğinde bulunmaktadır. Bu yapı, 1902-3 yıllarında Tetraganos Agora'nın kazısı sırasında keşfedildiği ifade edilir¹² ve bu sırada, neredeyse tamamıyla toprakaltında olduğu izlenmektedir (resim 10). 1903-4'de yapılan kazılar sırasında, çeşitli dönemlerin kalıntıları ve verileri ele geçirilmiştir. Örneğin, yapının kitaplık olarak tasarlandığı döneme ait mimari elemanlar, Bizans döneminde çeşmeye dönüştürülmesi için kullanılan mimari elemanlar (resim 11), kitaplığın iç mekanında güney duvara paralel inşa edilen sütun ve kemer kalıntısı gibi veriler açığa çıktığı söylenir¹³. Özgün mimari parçalarının % 80'i mevcut olduğu ifade edilen¹⁴ yapıya 1970'de kapsamlı onarım projesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu projeye, Celsus Kitaplığı'nın bulunduğu alandaki çeşitli kültür katmanları kaldırılarak Kitaplığın cephe özelliklerine

vurgu yapılmıştır. Büyük çoğunluğu mevcut olan mimari elemanların¹⁵ ayağa kaldırılmasıyla dokuz basamak üzerinde iki katlı cephe yükseltilir (resim 12). Strocka, özellikle yapının İmparatorluk dönemi mimari bezeme özelliklerini sergileyen batı cephesinin olağanüstü zengin bezemesi ve artistik özellikleriyle çok değerli olduğu¹⁶ ifade eder. Ayrıca, yapının hem Kitaplık hem de Heroon olarak kullanılması ve Anadolu'daki bu tür kitaplıklarla benzer özellikler göstermesi¹⁷ sebebiyle değerli bulunmaktadır. Çeperi yükseltilmiş iç mekanın, Efes tarihi ve Kitaplıkta yapılan onarıma ilişkin bilgiler sunan bir tür ziyaretçi merkezi olarak kullanıldığı izlenmektedir ve bu özellikleriyle fonksiyonel ve sosyal değer kazandığını belirtmek mümkündür.

Resim 8. Efes Tiyatrosu'nun gösteri amacıyla kullanımı için tesisatların ve sahnenin eklendiği durumu

Resim 9. Kuzey-batı Heroon'un ayağa kaldırılma sonrası durumu

Resim 10. Önde Tetraganos Agorasi güney kapısına ait mimari elemanlar ve arkada toprakla kaplı Celsus Kitaplığı kalıntıları

Resim 11. Kazıda açığa çıkarılan kitaplığın Bizans döneminde çeşmeye dönüştürülmesi için kullanılan Part anıtına ait friztoprakla kaplı Celsus Kitaplığı kalıntıları

Resim 12. Celsus Kitaplığı, 2008

Resim 13. Celsus Kitaplığı'nın Kuretleler Caddesi yönünden yaklaşırken görünüşü

Celsus Kitaplığı, iki ana caddenin kesiştiği noktada olması ve bu noktada Roma dönemi cephe özelliklerini sergileyen iki katlı bir yapı olarak yükselmesi sebebiyle kent içinde önemli bir odak noktasına dönüşmekte (resim 13) ve mimari, artistik değerleriyle vurgu kazanmaktadır. Yapının iç mekanın Efes kentiyle ilgili bilgi aktarımı amacıyla kullanılması yapının kent içinde sosyal anlamda önem kazandığının göstergesidir. Ancak, bu alanda kentteki çeşitli kültürel katmanların örtüştüğünü düşünürsek, tek bir döneme vurgu yapan bir biçimsel dönüşümün Celsus Kitaplığı'nın kentin neredeyse her yerinden görülmesini sağlarken, kültürel zenginliğinin ihmal edilmesine ve alandaki kültür katmanlarından bir kısmının kaybedilmesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan, yapının kentteki katmanlaşmanı kanıtı olarak belge değerini yitirdiği ifade edilebilir.

Celsus Kitaplığı'nın ayağa kaldırılmasını takip eden yıllarda, Tetraganos Agorasının güney kapısının ayağa kaldırılmasıyla Kütüphane Meydanı kentte özellikle mimari ve cephe özelliklerinin vurgulandığı bir alana dönüşür. Bu dönüşüm, Kütüphane Meydanı'nın kentteki katmanlaşmanın okunduğu alan olma niteliğinin kaybolmasıyla sonuçlanır.

Sardis Hamam-Gimnazyum Kompleksi

Sardis'teki Hamam-Gimnazyum Kompleksi güneyden Bizans dönemine ait dükkanlarla çevrili düz bir alanda konumlanmaktadır. Kazı sırasında, komplekse ait duvarların bir kısmı yerinde, mimari elemanların büyük çoğunluğu parçalanmış ve dağınık olarak açığa çıkarılır (resim 14). Kapsamlı bir araştırma sonrasında, yapının bir çok mimari elemanı birleştirilerek paleastraya açılan kısmı hi-

Resim 14. Hamam Gimnazyum Kompleksinin kazı sırasındaki görünüşü

Resim 15. Hamam Gimnazyum Kompleksinin ayağa kaldırılma sonrasındaki durumu

potetik verilerle ilişkili olarak ayağı kaldırılır¹⁸ ve tamamlanır. Yeni kazanılan biçimsel özellikler bilimsel verilere dayanmadığı için bugün yapının iki kat boyunca yükselen, bitmiş ve tamamlanmış bir yapı (resim 15) olarak temsil edilmesi yanıltıcı olmaktadır. Özellikle Lidya, Roma, Bizans gibi farklı katmanların örtüştüğü Sardis'te kent ölçeğinde belirli vurgular ve önemler olduğu bilinmektedir. Kent, Lidya Krallığı'nın başkenti olması, kentte altın işleme atölyelerinin varolması, paranın ilk basıldığı merkez olması gibi sıradışı özellikleriyle önemlidir. Bu anlamlarının vurgulanması beklenirken, Roma dönemi yapısı Hamam-Gimnazyum Kompleksi'nin yanlış bilgi sunan cephe özellikleriyle vurgu kazanması ve odak noktasına dönüşmesi sebebiyle, yapının müdahaleler sonucunda kazandığı özellikleriyle kent ölçeğinde anlam ve vurguların değişmesine neden olduğunu söyleyebiliriz.

Efes Memmius Anıtı

Memmius anıtı Efes'te Kuretler Caddesi'nin doğu ucunda, Domitian Meydanı'nın kuzeyinde, kuzeybatısında bulunan Hydreion'a bitişik olarak konumlanır. Kazı sırasında yapının basamakları in-situ durumda, çeşitli mimari parça ve elemanları ise dağılmış durumda açığa çıkarıldığı¹⁹ ifade edilir (resim 16). Araştırmalar sonunda, restitüsyon projesi çizilerek, bu projeyle ilişkili olarak bazı mimari elemanlarla yapı ayağa kaldırılmıştır. Bugünkü durumu, A.Bammer'in 1963-64'de gerçekleştirdiği ayağa kaldırma çalışmalarının bir ürünüdür (resim 17). Mimari elemanlardan büyük bir kısmının eksik olması dolayısıyla kazı sırasında ele geçen az sayıdaki arşitrav, geison parçaları gibi elemanların siyah çimentoyle üretilmiş beton bloklarla birleş-

Resim 16. Efes'teki Memmius Anıtı'nın kazı sırasındaki görünüşü

tirildiği görülmektedir. Örneğin, güney cephede, küresel nişin ve pencere sövesinin bir kısmı birleştirilmiştir. Ancak, özgün mimari elemanların çok az sayıda olması ve varolan elemanların birleşmeleri anlaşılır mimari bütünlük oluşturmamalarına neden olmaktadır. Ayrıca, yakın zamanda, yeni araştırmalar sonucu yeni bir restitüsyon önerisi geliştirilmesi²⁰ yapılan müdahalenin güvenilirliğine ilişkin soru işaretleri uyandırmaktadır.

Yapı, Kuretler Caddesi'nin doğu ucunda en yüksek noktada ve kentin meydanlarından birinin çevresinde yer alması nedeniyle konumu açısından değer taşımaktadır. Bununla birlikte, Bammer yapının cephesindeki karyatidlerin ve eğrilerin politik bir bildirinin sembolü olduğunu ve bu mimari ürünün Roma dönemine ait politik bir mesajın anlatımının kanıtı olması sebebiyle değerli olduğunu²¹ belirtir. Bu açıdan yapının belge değeri olduğunu söyleyebiliriz. Kazıdan itibaren Memmius Anıtı'nda meydana gelen biçimsel değişimleri ve bu biçimin temsil ettiği anlamları yakın çevresi ve

kent bütünü içinde değerlendirirsek, yapı müdahaleleri sonucunda kazandığı biçimle özgün mimari özelliklerini yansıtmamakta ve mimari bütünlük sergilememektedir. Bu sebeple, yapının çerperinde bulunduğu Domitian Meydanı'nı tanımlayan bir öge olarak değerlendirmek mümkün değildir. Biçimin temsil ettiği anlamlar açısından değerlendirirsek, yapı, kentin önemli akslarının ucunda, mimari anlamı olan bir yapının temsilcisi olarak varolamamaktadır.

SONUÇ

Arkeolojik varlıklardaki değişimi kazı öncesinden yorum ve sunum müdahaleleri sonrasına kadar süreç içinde incelediğimizde, müdahaleler varlıkların biçimsel özelliklerinde ve bu biçimin temsil ettiği anlamlarda değişimler oluşturmaktadır. Geçmiş toplumlara ait çeşitli mimari yapıları ve kalıntıları içeren belirli bir alan içindeki tek bir arkeolojik varlıkta müdahalelerle oluşan değişimin, çevre ve kent ölçeğinde çeşitli yansımalarının ve etkilerini izlenmek mümkündür.

Özellikle, kazı öncesinde doğal yapısı içinde el değmemiş ve pitoresk alanda kazıyla birlikte topografya, bitki örtüsü gibi unsurlardan çeşitli boyutlarda değişimler görülmektedir. Her arkeolojik varlık Sagalassos'daki Geç Hellenistik Çeşme-ev'deki gibi kazıyla başlayan süreç içerisinde el değmemiş ve pitoresk görünümünü yitirir. Ayrıca, kazı

arkeolojik varlığın 'kültür varlığı' olarak korunmasını sağlayan arkeolojik araştırma değeri, bilimsel araştırma değeri, bilgi değeri, belge değeri, mimari değer gibi çeşitli anlamlarında dönüşümler oluşur. Arkeolojik varlıklara ilişkin bilgiler Memmius Anıtı'nda olduğu gibi zaman içinde kazı ve araştırmalara paralel olarak da değişebilir. Bu sebeple, varlığa ilişkin tüm araştırmalar sona ermeden yapı ölçeğinde herhangi bir kapsamlı onarım projesinin gerçekleştirilmemesinde fayda vardır. Benzer biçimde, alanların, kentlerin anlamları da yapılan kazı ve araştırmalara paralel olarak değişmektedir, bu sebeple alana ilişkin veriler ve vurgular da zaman içinde değişimlerin olması kaçınılmazdır.

Koruma disipliniinde, her kültür varlığı gibi arkeolojik varlıkların da bilimsel veriye dayalı yaklaşımlarla değerlendirilmesi ve bununla ilişkili biçimlendirilmesi gerekir. Bilimsel veriye dayalı yaklaşımların tek bir biçimi ve anlamı zorlamadığı, in-situ durumundan, farklı ölçeklerdeki onarım uygulamalarına olanak tanıyan bir yapıda olduğu bilinmektedir. Varlığın biçimlenmesi, açığa çıkan mimari elemanların sayısından, fiziksel özelliklerine, birleşme potansiyellerinden, özgün yerine yerleşme potansiyellerine kadar çeşitli girdilerle şekillenir. Pratikte, çeşitli koruma yaklaşımları aracılığıyla arkeolojik varlıkların genellikle ayağa kaldırıldırıldığı ve varlıkların mimari ve cephe özelliklerine vurgu yapıldığını söylemek mümkündür. Böylelikle, kent ölçeğinde bu varlıkların odak nok-

Resim 17. Efes'teki Memmius Anıtı'nın doğu ve güney cepheleri

tasına dönüştüğü örnekleri izlemek mümkündür. Bu durumda, kimi zaman Sagalassos Kuzeybatı Heroon'da izlendiği gibi yapı gerek konumu gerekse kazandığı biçimsel özellikleri sebebiyle kentin her yerinden görülebilen bir 'landmark' a dönüşür. Kimi zaman ise Celsus Kitaplığı'nda olduğu gibi alanı korunmaya değer kılan farklı katmanların ve dönem kalıntılarının bazılarının yokolması ve yapının mimari özellikleriyle vurgulanmasıyla sonuçlanır. Bazı durumlarda ise Sardis'deki Hamam gimnazyum'daki gibi kentin tarihsel verilere dayalı olarak ortaya çıkan vurgu ve önemlerinin önüne geçen yeni vurgular ve anlamlar üretebilir. Ya da Efes'teki Memmius anıtı'nda olduğu gibi içinde bulunduğu fiziksel çevrede biçimsel özellikleri ve anlamlarıyla okunması güç ve ifadesi zayıf ürünler ortaya çıkabilir.

Varlıkların mimari özelliklerine vurgu yapılırken, Celsus Kitaplığı'nda olduğu gibi bu varlıkların korunmasını meşrulaştıran belge değeri, bilgi değeri gibi daha çok alanın farklı kültürel katmanlarına ilişkin veriler sunan bazı anlamlarının ise ihmal edildiği ve kimi zaman yeniden üretilmesi mümkün olmayan bazı verilerin kaybedildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, arkeolojik varlıkların sadece belirli bir dönemin mimari ve fiziksel özellikleri ile değerli görülmesi, çağdaş toplumun farklı kültürel katmanlarla buluşmasını engellenmesine ve çok boyutlu, zengin veriler olarak ortaya çıkan bu varlıkların ve içinde bulundukları alanın bazı açılardan fakirleşmesine neden olduğu söylenebilir.

Son olarak, arkeolojik varlıklarda düşünce ve uygulama bağlamında incelenen anlam değişimlerinin, uygulama genelinde benzer biçimsel eğilimler gösterdiği söylenebilir. Kazı öncesinden başlayarak arkeolojik varlıkların çağdaş toplumun yaşamına katıldığı süreçte, varlığın biçimsel özelliklerinde ve anlamlarında müdahaleler ile çeşitli değişimler oluşmaktadır. Bu değişimlerin, alan ya da kent ölçeğinde çeşitli etkileri farklı boyutlarda izlenmektedir. Bu etkinin bazı durumlarda alanın topografyasını, bitki örtüsünü, bazen mekansal özelliklerini, kimi durumlarda ise alanın katmanlaşmasını ya da sosyal, fonksiyonel anlamları etkilediği görülmektedir. Arkeolojik varlıklara yüklenen bazı anlamların belirli eylem ve biçimsel özellikleri meşrulaştırdığı, bu biçimsel özelliklerin ise alan veya kent ölçeğinde belirli anlamları temsil ettiği ve öne çıkardığı, bazı varolan anlamların ihmal edilmesine neden olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, bu çalışma varlıklara yapılan müdahalelerle varlıkların korumasının salt 'biçimsel sorun' olmasının ötesinde, alan ölçeğinde değişim yönetimi olarak ele alınmasının ve gerekli stratejilerinin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koyar.

DİPNOTLAR

* Bu yazı çerçevesinde taşınmaz arkeolojik varlıklar değerlendirilmiştir. Bu nedenle akış içinde arkeolojik varlık tanımı taşınmaz varlıkları içermektedir.

¹ Bu çalışma, yazarın ODTU Mimarlık Bölümü'nde 2009'da tamamladığı *Interventions on Immovable Archaeological Heritage as a tool for New Formation Process* başlıklı doktora çalışmasının bir uzantısıdır.

² E. Fisher, *Sanatın Gerekliliği* (çev. Cevat Çapan), Kuzey Yayınları, İstanbul, 1985, s.125-189.

³ T. Darvill, "Value System in Archaeology", M.A. Cooper, A. Firth, J. Carmen, D. Wheathy (eds.), *Managing Archaeology*, Routledge, London, New York, 1995, s. 40-50.

⁴ R. Mason, "Assesing values in conservation planning, Methodological issues and choices", De la Torre, M. (ed), *Assesing the values of cultural heritage*. Research report. http://www.getty.edu.tr/conservation/publications/pdf_publications/assessing.pdf (21.04.2007).

⁵ Taşınmaz arkeolojik varlıkların anlamları için bakınız Carver, M., 1996, Darvill, T. 1995 ve Lipe, 1984.

⁶ O. Bingöl, *Menderes Magnesias Theatron, Magnesia on the Meander*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

⁷ ICOMOS, *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*, definitions, 2007. http://www.enamecharter.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_EN_10-04-07.pdf (11.06.2008).

⁸ North-west Heroon, http://www.sagalassos.be/saga/en/monuments_sites/monumental_centre_north/north-west_heroon (22.06.2009)

⁹ M. Wealkens, S. Ercan & E. Torun, "Principles of Archaeological Management at Sagalassos", Z. Ahunbay & Ü. İzmirli (eds.), *Management and Preservation of Archaeological Sites*, Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul, 2006, s.70.

¹⁰ M. Wealkens, S. Ercan, E. Torun, a.g.e.

¹¹ M. Wealkens, S. Ercan, E. Torun, a.g.e.

¹² E. Braun, (ed.), *Forschungen in Ephesus V/1, Die Bibliothek*, Österreichischen Archäologischen Institut, Wien, 1953, s.1.

¹³ E. Braun (ed.), a.g.e.

¹⁴ Hueber, F.J., "Bericht über die Wiederaufrichtungsarbeiten an der Celsusbibliothek, unde über die Bisherigen Ergebnisse der Untersuchung Bausubstanz", E. Akurgal (ed.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara-İzmir 23-30/IX/1973, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s.980.

¹⁵ V.M. Strocka, "Efes'teki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları" Coşkun Özgünel çev., *Belleten* 43 (172), 1979, s.816.

¹⁶ V.M. Strocka, a.g.e.

¹⁷ N. Yıldız, *Antikçağ Kütüphaneleri : Kalıntılar ve edebi kaynaklar ışığında mimarileri, içdüzenleri, çalışma sistemleri kitapların yazımı ve çoğaltılması*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.390.

¹⁸ F.K. Yegül, *The Bath-Gymnasium Complex at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1986, s.10.

¹⁹ E. Braun (ed.), *Forschungen in Ephesos VII, Das Monument des C. Memmius*, Österreichischen Archäologischen Institut, Vienna, 1971, s.9.

²⁰ Bu öneri U. Outschar tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha fazla bilgi için bak Öjh 1990, s.57-85.

²¹ A. Bammer, "Die politische Symbolik des Memmiusbaues", Öjh 50, 1972-73, s.222.

KAYNAKÇA

Bammer, A., "Die politische Symbolik des Memmiusbaues", Öjh 50, 1972-73, s.222.

Bingöl, O., *Menderes Magnesias Theatron, Magnesia on the Meander*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

Braun, E. (ed.), *Forschungen in Ephesos V/1, Die Bibliothek*, Österreichischen Archäologischen Institut, Wien, 1953.

Braun, E. (ed.), *Forschungen in Ephesos VII, Das Monument des C. Memmius*, Österreichischen Archäologischen Institut, Vienna, 1971.

Carver, M., "On archaeological Value", *Antiquity* 70, 1996, s.45-56.

Darvill, T., "Value System in Archaeology", M.A. Cooper, A. Firth, J. Carmen, D. Wheathy (eds). *Managing Archaeology*, Routledge, London, New York, 1995; s.40-50.

Fisher, E. *Sanatın Gerekliği* (çev. Cevat Çapan), Kuzey Yayınları, Ankara, 1985, s.125-189.

Hueber, F.J., "Bericht über die Wiederaufrichtungsarbeiten an der Celsusbibliothek, unde über die Bisherigen Ergebnisse der Untersuchung Bausubstanz", E. Akurgal (ed.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 23-30/IX/1973*, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s.979-987.

ICOMOS. *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*, 2007. http://www.enamecharter.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_EN_10-04-07.pdf.(11.06.2008).

Jokilehto, J., *A history of Architectural Conservation*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 1999.

Lipe, W. D. "Value and Meaning in Cultural Resources", H. Cleere (Ed.), *Approaches to the Archaeological Heritage, A Comparative Study of World Cultural Resources Management Systems*, Cambridge University Press, New York and Cambridge, 1984, s.1-11.

Mason, R. "Assessing values in conservation planning, Methodological issues and choices", De la Torre, M. (ed.), *Assessing the values of cultural heritage. Research report*, 2002. http://www.getty.edu.tr/conservation/publications/pdf_publications/assessing.pdf (21.04.2007)

North-west Heroon. http://www.sagalassos.be/saga/en/monuments_sites/monumental_centre_north/north-west_heroon (22.06.2009).

Strocka, V.M. Efes'teki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları (çev. Coşkun Özgünel), *Belleken*, 43, 1979, s. 809-832.

Wealkens, M. Ercan S. & Torun E., "Principles of Archaeological Management at Sagalassos", Z. Ahunbay & Ü. İzmirligil (ed.), *Management and Preservation of Archaeological Sites*, Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul, 2006, s.67-77.

Yegül, F.K., *The Bath-Gymnasium Complex at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1986.

Yıldız, N., *Antikçağ Kütüphaneleri : Kalıntılar ve edebi kaynaklar ışığında mimarileri, içdüzenleri, çalışma sistemleri kitapların yazımı ve çoğaltılması*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

RESİMLERİN KAYNAKÇALARI

Resim 1-3-12-13-17. Gökçe Şimşek

Resim 2. Textier, C., *Description de L'Asie Minevre*

Resim 4. Bingöl, O., "Magnesia ad Meandrum (1992), T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara, 1995, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.41-52

Resim 5. Bingöl, O., "Magnesia ad Meander 2003 (20.yıl)", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 26.Kazı Sonuçları Toplantısı, 1.cilt, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSiMM Basımevi, 2005, s.223-234

Resim 6. Wealkens, M. & Poblome, J., *Sagalassos II, Report on the third excavation campaign of 1992*, Leuven: Leuven University Press, 1993, s.56.

Resim 7 Wealkens, M., Vermeersch, P.M., Ozturk, I. & Ekinci, H. "The 1997 Excavation Campaign at Sagalassos and Derekoy", T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1999, s.283-312

Resim 8. Öztürk, A. "Re-use Problems related to the Great Theater in Ephesus", Z. Ahunbay and Ü. İzmirligil (Ed.), *Management and Preservation of Archaeological Sites*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi, 2006, s. 94-96.

Resim 9. Wealkens, M. Ercan S. & Torun E., "Principles of Archaeological Management at Sagalassos", Z. Ahunbay & Ü. İzmirligil (ed.), *Management and Preservation of Archaeological Sites*, Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul, 2006, s.67-77

Resim 10. Wiplinger, G. & Wlach G. (1996). *Ephesus, 100 years of Austrian research*. Vienna: Österreichischen Archäologisches Institut

Resim 11. Kaynak: Braun, E. (Ed). *Forschungen in Ephesos V/1: Die Bibliothek*. Wien: Österreichischen Archäologischen Institut, 1953.

Resim 14. Yegül, F.K., *The Bath-Gymnasium Complex at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1986, resim.21

Resim 15. Yegül, F.K., *The Bath-Gymnasium Complex at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1986., resim.22

Resim 16. Braun, E. (Ed.). *Forschungen in Ephesos 7: Das Monument des C. Memmius*. Österreichischen Archäologischen Institut, Vienna, 1971, s.11.

KORUMA-PLANLAMA MEVZUATI BAĞLAMINDA KIYI ALANLARINDA KONUMLANAN TARİHİ ÇEVRELERİN KORUNMASI

Nida Naycı, ODTÜ, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Yüksek Lisans Programı/Arş. Gör.

Kıyılar; kara ve su ekosistemlerinin birleştiği, önemli doğal ve ekolojik alanlardır. Aynı zamanda, insanoğlu tarafından tarih boyunca yerleşim alanı olarak seçilmiş olmaları sonucu önemli tarihi ve kültürel çevreler içerirler. Ancak gerek bu alanların dinamik ve değişken yapıları; gerekse kıyılarda yoğunlaşan insan aktiviteleri kıyı alanlarının iç bölgelere oranla daha hızlı değişmesine neden olmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, bu yazının amacı; Türkiye’de koruma- planlama ile ilgili mevcut yasal düzenlemelerin kıyı alanlarının doğal ve tarihi dokusu üzerinde yarattığı çatışmalara ilişkin değerlendirmelerde bulunmak; ve bu alanların koruma-gelişme dengesi içinde sürdürülebilirliğine yönelik öneriler sunmaktır.

1. TARİHİ KIYI YERLEŞİMLERİN DOĞAL VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

İnsanoğlunun kıyılarla olan ilişkisi insanlık tarihinin kendisi kadar eskidir. Yaşamak için en temel ihtiyaç olan doğal su kaynağı gereksinimi, tarımsal üretim, ticaret, haberleşme, savunma ve askeri amaçlar ile kültürel ve dinsel nedenler; insanoğlunu ilkçağlardan itibaren kıyılara (nehir, göl, deniz kıyısı) yöneltmiş ve yerleşimlerini buralarda kurmalarına neden olmuştur. İlk olarak akarsu boylarında yerleşen topluluklar; ticari ilişkiler ve deniz aşırı ulaşım olanaklarının gelişmesiyle beraber deniz kıyılarına da yerleşmeye başlamıştır. Hem de-

niz hem de kara ticaretinin avantajından yararlanan liman kentleri, ekilebilir tarım topraklarının da varlığı ile zenginleşmiştir. Bu bağlamda Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında yerleşim kuran eski deniz kavimleri ticaret, ekonomi ve mimaride geliştirdikleri toplumsal ve kültürel düzey ile kendilerinden sonra gelen ardıllarını da etkilemişlerdir. Bugün ülkemiz kıyılarında; eskiçağlardan günümüze farklı dönemlere ait tarihsel kıyı yerleşimleri ve bu yerleşimlere ait tersane yapıları; kale, sur, vb savunma yapıları; deniz ve kıyı fenerleri; liman, kanal gibi altyapı kalıntıları; antik taş ocakları; özellikle 19.yy’dan sonra gelişmiş olan endüstriyel yapılar ve sualtı batıkları ile zengin bir tarihsel ve kültürel kıyı mirası yer almaktadır. (resim 1)

Kıyı alanlarında konumlanan tarihi çevreleri, bozulmamış doğal çevrelerle bütünlük gösteren (arkeolojik alanlar, vb) ve kentleşmiş kıyı yerleşimleri içinde yer alan kültürel çevreler olarak ele almak mümkündür. Bu bağlamda; birinci grupta yer alan tarihi çevreler, konumlandıkları kıyı alanının karasal ve denizel sistemler arasında bir geçiş alanı niteliği taşımaları sebebi ile aynı zamanda önemli doğal alanlardır. Eskiçağlarda liman kenti yerleşimi olarak da kullanılmış olan Adana-Yumurtalık; Silifke-Göksu ve Muğla Dalaman havzaları; yüzlerce yıldır nehirler tarafından taşınan sedimentlerin kıyılarda birikmesi sonucu oluşan kıyı gölleri, dalyan, tombolo gibi jeomorfolojik oluşumlarla

Resim 1. Mamure Kalesi, Anamur, Mersin

Resim 2. Kaunos antik kenti ve dalyan, Dalaman-Muğla

Resim 3. Tektonik hareketlerle kısmi olarak batan Kekova antik kenti, Antalya

Resim 4. Elauissa-Sebaste antik kentinde kumullar altında kalmış yapı kalıntısı, Erdemli-Silifke

önemli sulak alanlara dönüşmüştür. Anamerium (Mersin), Patara (Antalya) ve Kaunos (Muğla) antik kentlerinde olduğu gibi birçok eski çağ kıyı yerleşimi, bugün biyoçeşitlilik açısından Türkiye, Akdeniz ve uluslararası ölçekte nesli tehlike altında bulunan çok sayıda flora ve fauna türlerinin önemli yaşama ve barınma (habitat) alanlarıdır¹ (resim 2).

Kıyı alanları; sahip oldukları doğal ve kültürel özelliklerinin yanı sıra görsel ve estetik değerleri ile de önemli alanlardır². Bu bağlamda tarihi kıyı çevrelerinin kültürel peyzaj özelliklerinin insan üzerinde yarattığı görsel estetik etkilerinin de korunması gerekli değer olarak tanımlanması gereklidir.

2. KIYI ALANLARINDA YAŞANAN TEHDİT VE BASKILAR

Doğal Değişimler

Kıyı alanları; deniz ve kara sistemleri ile kendilerini besleyen nehir sistemlerinin karşılıklı etkileşimi sonucu meydana gelen doğal etkenlerin (dalga, rüzgar, akıntı, vb) sürekli ve dinamik etkisi altındadır. Özgün kıyı çizgisinde kısa ve uzun erimde önemli değişimler meydana getiren bu değişimler tarihi çevreleri de olumsuz yönde etkilemektedir. İki tür kıyı değişimi mevcuttur: kıyı aşınması (batma, erozyon, vb) ve kıyı yığılması³. Türkiye’de Akdeniz ve Ege kıyıları yüzyıllardır süregelen deniz seviyesi yükselmesi ve buna bağlı oluşan kıyı çizgisi değişiminin etkisi altındadır. Eski çağlarda kıyı şeridi üzerine konumlanmış pek çok antik kent bu nedenle bugün kısmi olarak sular altında kalmıştır (resim 3). Deniz çizgisinin kıyı yönünde ilerlemesine karşılık birçok antik liman kenti örneğinde kıyı birikmesi etkisi görülmektedir. Özellikle nehir ağzı ve delta alanlar gibi düzlüklerde kurulmuş Kaunos-Muğla, Efes-Aydın, Elauissa-Sebaste-Mersin örnekleri gibi eski çağ yerleşimleri, bugün nehirlerin taşıdığı alüvyonlu dolgu malzemesinin altında kalmışlardır (resim 4). Dolayısıyla; günümüzde ülkemiz kıyılarının coğrafi ve jeolojik özelliklerine göre farklı tür kıyı değişimleri yaşanmakta; bu durum pek çok tarihi ve kültürel yerleşimi kısa ve uzun vadede yaşanacak çeşitli doğal baskılarla karşı karşıya bırakmaktadır.

İnsan Kaynaklı Baskılar

İnsanın içinde bulunduğu doğal çevreyle olan ilişkisi, N.R. Aysel⁴ tarafından çevre koşullarını olduğu gibi kabullendiği ve ona uyum sağlamaya çalıştığı pasif bir tutumdan doğa üzerinde egemenlik kurma ve onu yönlendirmeye çalıştığı bir

egemenlik ilişkisine doğru evrilen bir süreç olarak tarif edilmektedir. Kuşkusuz doğal çevre üzerindeki bu pasif-aktif tutum insanoğlunun geliştirdiği teknoloji olanaklarının gücü ile doğru orantılıdır. Özellikle Sanayi Devriminin etkileri sonucu 17. yüzyıldan sonra başlayan teknolojik gelişmeler ile insanoğlunun doğal çevre üzerindeki hakimiyeti büyük bir hız ve güç kazanmıştır. Bu döneme kadarki binlerce yıllık süreçte doğayla belli bir uyum içinde yaşayan ve doğa üzerindeki olumsuz etkileri kısıtlı bir noktada kalan insanoğlu, bu dönemden itibaren tahribat ölçeğine ulaşan teknolojik güce ve fiziksel olanaklara kavuşmuştur. Bu bağlamda, kıyı alanları da insanoğlunun yarattığı bu etkiden nasibini almıştır. Nehir, göl, deniz kıyıları giderek büyüyen endüstri yerleşimlerinin etkisiyle önce fiziksel sonrasında doğal düzenin bozulduğu ekolojik bir değişime maruz kalmaya başlamıştır. Kıyılarda artan nüfusa koşut gelişen kentleşme baskısı da bu dönemden sonra hızlanarak kıyıların doğal ve tarihi dokusunun geri dönülemez biçimde yok olmasına sebep olmuştur. Uluslararası örgütler tarafından yapılan araştırmalara göre dünya nüfusunun beşte üçü denizden karaya doğru 60 km. uzunluğundaki kıyı bölgesi içinde yer almaktadır⁵ ve bugün kıyılarda yaşayan nüfus, 1950'lerdeki dünya nüfusuna eşittir⁶. Kıyı yerleşimlerinin gelişmesindeki bir başka etmen de kitle turizmidir. Bugüne kadar kitle turizmine yönelik yapılan büyük yatırımların tarihi-kültürel çevrelere ve Akdeniz kıyı ekosistemine büyük zararlar verdiği anlaşılmıştır.

Kıyı alanlarında yaşanan ve hızla artan bozulma süreci, tarihi ve doğal çevreleri ile zengin Türkiye kıyıları için de önemli bir tehdit durumundadır. Ülkemizde kıyıların bozulma sürecindeki önemli etkenlerin başında hızlı nüfus artışı ve kentleşme gelmektedir. 1950'lerden sonra kırsal alandan kente başlayan göç, aynı zamanda iç kesimlerden kıyı alanlarına yönelmiştir. Bu hızlı değişime hazırlıklı olmayan kıyı kentleri sağlıksız biçimde gelişmiş, hızlı yapılaşmayla birlikte tarihi ve doğal çevreler de zarar görmüştür. Kentsel altyapı tesisleri; liman, sahil yolu, köprü gibi ulaşım yapıları, barajların inşası; nehir ve göl kıyılarının topografik yapısını ve doğal özelliklerini değiştiren önemli müdahalelerdir. Bu değişimler kıyıların barındırdığı hassas doğal ve ekolojik çevreleri tahrip ettiği gibi; tarihi çevreleri de tehdit etmektedir. Birçok Akdeniz ülkesini olumsuz etkileyen kitle turizmi, zengin bir kültürel mirasa sahip olan Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu bağlamda ülkemiz kıyılarında turizme bağlı bozulma süreci özellikle 1960'lardan sonra artmıştır. Özellikle Ege ve Batı Akdeniz kıyı-

larında birçok doğal ve tarihi kıyı çevresi, kitle turizmine yönelik tesisler ve ikinci konut gelişmeleri ile tahrip olmuştur. Son yıllarda ise AB'ye uyum kapsamında yabancılara mülk edinme hakkı verilmesi, kıyılardaki konut üretiminin daha da büyük bir ivme kazanmasına sebep olmuştur⁷ (resim 5).

3. KIYI KORUMA-PLANLAMA YAKLAŞIMLARINA YASAL-YÖNETSEL BAKIŞ

Kıyı alanlarında; tarihi ve doğal çevrelerin korunması ve gelişimine ilişkin yapılan uygulamalar, koruma altına alınan alanlarda (sit alanları, milli parklar, özel çevre koruma bölgeleri, vb) ilgili kurumların kıyı ve iç bölge ayrımı yapmadan geliştirildikleri tek tip planlama ve yönetim araçları ile; koruma altına alınmayan bölgelerde ise 3621 sayılı Kıyı Kanunu ve 3194 sayılı İmar Kanunu'na göre şekillenmektedir.

3621 sayılı Kıyı Kanunu'nun amacı "deniz, tabii ve suni göl ve akarsu kıyıları ile bu alanların etkisinde olan ve devamı niteliğinde bulunan sahil şeritlerinin doğal ve kültürel özelliklerini gözeterek koruma ve toplum yararlanmasına açık, kamu yararına kullanma esaslarını tespit etmek" olarak belirtilmiştir⁸. Bu tanımda öncelikle kıyıların coğrafi kapsamının sadece kara ile su yüzeyinin temas ettiği kıyı çizgisinden ibaret olmadığı, kıyıların etkisinde bulunan ve sahil şeridi olarak tanımlanan ard bölgesi ile bir bütün olduğu vurgulanmaktadır. İkinci önemli vurgu; kıyıların sadece doğal ve fiziksel özellikleri ile değil kültürel değerleri ile de bir bütün olduğu ve bu alanların kültür-doğa birlikteliği ile korunması gerektiğinin belirtilmesidir. Son nokta ise kıyıların kullanımına ilişkin yapılacak düzenlemelerde öncelikle kamu yararının gözetilmesidir. Dolayısıyla, ilgili kanunun düzenleme amacıyla kıyıların kullanım-planlama yaklaşımlarına ilişkin üç önemli ilke öne çıkmaktadır:

Resim 5. Kaş yerleşiminde ikinci konut yerleşimi ile imara açılan alanlar

- kıyı ve ard alanının coğrafi bütünlüğü,
- korumada kültürel-doğal değerlerin birlikteliği,
- kullanımda kamusalılık ve kamu yararı.

Kıyı alanlarının mekansal tanımı planlama çalışmaları için oldukça önemlidir. Nitekim yasada 'kıyıda ve sahil şeridinde planlama ve uygulama yapılabilmesi için kıyı kenar çizgisinin tespiti zorunludur' denmektedir. Bu alanlara ilişkin; kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi, kıyı ve sahil şeridinin mekansal tanımları yapılmıştır⁹. Kıyıların kullanım ilkeleri ve bu alanlarda gerçekleştirilecek yapılanma şartlarına ilişkin şu hükümler belirtilmiştir: "Kıyılar, Devlet'in hüküm ve tasarrufu altındadır; ve herkesin eşit ve serbest yararlanmasına açıktır. Kıyılardan ve sahil şeritlerinden kullanımda öncelikle kamu yararı gözetilir. Bu kapsamda, burarlarda hiçbir yapı yapılamaz; duvar, çit, parmaklık, tel örgü, hendek, kazık ve benzeri engeller oluşturulamaz"¹⁰. Kıyı Kanunu'nun Uygulanmasına Dair Yönetmelik'e göre sahil şeritlerinin derinliği, 100 m. mesafeden az olmamak üzere, sahil şeridindeki ve sahil şeridi gerisindeki kullanımlar ve doğal eşikler de dikkate alınarak belirlenir¹¹. Kıyı kenar çizgisinden itibaren 50 metre genişliğindeki alan sahil şeridinin birinci bölümüdür. Bu alanlarda; sadece rekreatif amaçlı yeşil alan, çocuk bahçesi, gezinti alanları, dinlenme ve yaya yollarına ilişkin düzenlemeler yapılabilir. Sahil şeridinin ikinci bölümü sahil şeridinin birinci bölümünden sonra en az 50 metre genişliğinde olmak üzere belirlenmiştir. Bu alanlarda ise sadece Kanunun 8.inci maddesinde tanımlanan toplumun yararlanmasına açık günübirlik turizm yapı ve tesisleri, taşıt yolları, açık otoparklar, arıtma tesisleri, güvenlik yapıları vb. yapılabilir¹². İlgili Yönetmelikte getirilen önemli bir hüküm de kısmi yapılaşmaya ilişkindir¹³. Buna göre; 11 temmuz 1992 tarihinden önce onaylanmış uygulama imar planı bulunan kentsel ve kırsal yerleşmelerde, turizm merkez ve alanlarındaki turizm amaçlı alanlar ile bu alanlardaki kentsel ve kırsal yerleşmelerde kısmen veya tamamen yapılaşma varsa onaylı imar planındaki sahil şeridi geçerlidir¹⁴.

Yukarıda kısaca özetlenen hükümler incelendiğinde yasanın başında belirtilen 'kıyıların doğal ve kültürel özelliklerinin bütüncül korunması' amacının planlama kararlarının oluşturulma sürecinde yeteri kadar vurgulanmadığı; kıyılardaki yeni yapılaşma ilkelerinin belirlenmesinde tarihi ve kültürel çevrelerin özgün değerlerine ilişkin bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Nitekim daha

sonraki yıllarda ilgili yönetmelikte yapılan değişikliklerle; "kıyıda kalıp 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca tescil edilen yapılar korunur; bu yapıların kullanım kararları ve yapılaşma şartları, Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından belirlenir ve uygulama imar plânları hazırlanırken bu kararlar esas alınır" denmektedir¹⁵. Böylece tarihi çevrelerde koruma altına alınmış yapılara ilişkin planlama kararları bütüncül bir kıyı planlanmasından uzaklaşarak parsel bazında Koruma Kurulları tarafından verilecek kararlara veya Koruma Amaçlı İmar Planları'nın hazırlanma sürecine bırakılmaktadır.

Kıyıların korunması, kullanılması ve planlanmasına yönelik geliştirilecek kararlarda kıyıların mekansal tanımları oldukça önemlidir. Hukuk bilimi, kıyıların kullanım ve korunması konusunda yaşanan sorunlara çözüm olunması amacıyla getirilmiş yasal düzenlemelere altlık olacak şekilde tanımlama getirmektedir. Bu bağlamda; Kıyı Kanunu; kıyı alanı tanımını hukuksal bir yaklaşımla tek tip metrik bir bölgeleme (zoning) ile ele almaktadır. Dolaşısıyla; kıyıların ard bölgeleri ile kurdukları topografik, jeomorfolojik ve ekolojik eşikler yeteri kadar dikkate alınmamaktadır¹⁶. Sahil şeridi tanımında genişliğin en az 100 m olduğu; doğal eşiklere ve gerisindeki kullanımlara göre daha da arttırılabileceği belirtilse de imar rantının en yüksek düzeyde olduğu kıyılarda bu hüküm pek uygulanmamıştır. Pek çok kıyı kenti örneğinde planlamadan sorumlu kurumlar tarafından sahil şeridi genişliklerinin genişletilmesi bir yana; yönetmelikte belirtilen kısmi yapılaşma şartını kullanarak yapı yaklaşma sınırlarını daha da düşürme çabasına girdikleri görülmektedir.

Bu tür bir metrik kıyı tanımı yaklaşımı; kentsel gelişimlerini konumlandıkları kıyı alanının doğal ve topografik nitelik ve eşiklerine göre planlanmış tarihi çevreleri olumsuz etkilemiştir. Doğrudan kıyı çizgisi üzerinde konumlanmış ya da önemli kısmi sahil şeridi içinde kalan tarihi çevrelerde zamanla yok olan kültür varlıklarının yerine dokunun sürekliliğini nasıl devam ettireceği konusu koruma ve kıyı mevzuatlarının uygulanması açısından çatışmalara neden olmaktadır. Benzer şekilde; Kekova-Kaleköy yerleşimi örneğinde olduğu gibi geleneksel küçük bir sahil kasabasının birden fazla koruma statüsü altına alınması (özel çevre koruma, arkeolojik ve doğal sit alanı gibi) ve tamamının sahil şeridi içinde kalması, yerleşimde hayatın durma noktasına gelmesine sebep olmakta; altyapı ihtiyacı, yapı onarımı ve tadilatları veya yeni ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan talep-

Resim 6. Kekova Özel Çevre Koruma Bölgesinde Kaleköy (Simena) yerleşimi, Antalya

lere ilişkin çözüm üretilmesinde zorlanılmaktadır. Bu durum kaçak yapılaşma ve fiziksel müdahaleleri arttırmaktadır (resim 6). Diğer taraftan 100 m. lik sahil şeridinden daha geniş bir alana yayılan ve ard bölgesi ile bütünlük gösteren kimi tarihi veya arkeolojik çevrelerde; dokunun ön kısmı yapılaşmaya tamamen yasaklanırken, ard kısmı getirilen imar kararları ile değişime maruz kalmakta; zaman içinde dokunun homojenliği bozulmaktadır.

Kıyı alanlarında sıkça uygulanan müdahalelerden bir tanesi de kıyılardan doldurma ve kurutma yoluyla arazi kazanılmasıdır. Bu konuya ilişkin yasal hüküm 'kamu yararının gerektirdiği hallerde uygulama imar planı kararıyla deniz, göl, akarsularda ekolojik özellikler dikkate alınarak doldurma ve kurutma suretiyle arazi elde edilebilir' şeklindedir¹⁷. Dolgu yoluyla kazanılan ve yol olarak düzenlenen alanlardaki yapılaşma şartlarında ilgili idareler yol genişliği oranında yapı yükselme imkanı veren İmar Kanunu'nun ilgili hükümlerini uygulamaktadırlar¹⁸. Kentsel ölçekte kıyı dolgusu sonucu birçok kıyı yerleşiminde tarihi çevreler suyla kurdukları fiziksel ve kültürel ilişkiyi kaybederek kıyıdan uzaklaşmışlardır. Pek çok kıyı kentinde dolgu uygulaması ile sahil yolu yapılmasının bir nedeni de daha fazla kat yüksekliği elde edebil-

mektir. Dolayısıyla; bu müdahaleler beraberinde getirdikleri kat yükseklikleri ile tarihi dokuların özgün görünümünün (silüetlerini) bozulmasına sebep olmaktadır (resim 7). Büyük ölçekli dolgu müdahaleleri ve mendirek, mahmuz gibi kıyı koruma yapıları pekçok örnekte kıyıların doğal yapısını bozarak uzun vadede yarattığı kıyı erozyonu etkisi ile doğal ve tarihi çevreleri tehdit etmektedir.

Kıyı mevzuatında her ne kadar, kıyıların kullanılmasında öncelikle kamu yararının gözetilmesi ilkesi olduğu belirtilse de kamu yararı kavramının kendisi uygulamada sorunlara neden olmaktadır. Benzer şekilde koruma mevzuatında da kamu yararı doğrultusunda altyapı çalışmaları yapılabilmektedir¹⁹. Başta Karayolları Genel Müdürlüğü olmak üzere kimi ilgili idarelerin de bu noktada olumlu görüş vermesi üzerine bu sefer koruma ve uygulamadan sorumlu yetkili kurumlar arasında hangisinin kamunun daha çok yararına olduğuna dair fikir çatışması yaşanmaktadır: korumanın mı, yoksa kamu yararı adına gelişmenin mi? Bugüne kadar bu konuya ilişkin pek çok dava idari yargı birimlerinde çözülmeye çalışılmıştır.

Bütün kıyıları tek tip yaklaşımla ele alan Kıyı Kanunu'nun yanısıra özel imar kanunu niteliğinde

Resim 7. Ayrılcık tarihi dokusunda sahil yolu çalışmasına ilişkin kıyı dolgusu ve yüksek yapılaşma

bir düzenleme olan Boğaziçi Kanunu; İstanbul'un doğal, tarihi, kültürel özellikleri ile önemli miras alanı Boğaziçi'ne ilişkin getirdiği yaklaşımlar ile öne çıkan bir deneyimdir²⁰. Kıyı Kanunu'dan farklı olarak 'Öngörünüm, Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi' tanımları getirilerek gerek sahil şeridinde gerekse ard alanlardaki yapılaşma şartlarının Boğaziçi'nin özgün görünümünü (silüetini) bozmayacak şekilde belirlenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra; Boğaziçi alanında yer alan kültürel ve tarihi değerlerin muhafaza edilmesi; doğal yapının korunması; alanın doğal ve tarihi çevreye uyumu gözetilerek güzelleştirilmesi ve geliştirilmesi; kültür ve tabiat varlıklarının onarımına öncelik verilmesi gibi hükümler yer almaktadır²¹. Ancak zaman içinde kanunun uygulanmasında yaşanan aksaklıklar, gecekondu affına ilişkin düzenlemeler, kısmi yapılaşma vb yasal ve yönetsel açmazlar yüzünden Boğaziçi alanında yaşanan yapılaşma önlenememiştir.

Kıyı alanlarının dönüşüm sürecindeki bir başka etken de kamu arazilerinin özellikle turizm amaçlı tesislere yönelik tahsisine ilişkin yasal düzenlemelerdir. Kıyı mevzuatında olduğu gibi koruma mevzuatında kimi korunan alanlarda turizm tesisleri, ikinci konut gelişmeleri ve turizme yönelik altyapı tesislerine (yat limanı, arıtma tesisi, vb.) izin verilmektedir²² (resim 8).

Sonuç olarak; Kıyı Kanunu genel hatları ile kıyıları ayrı bir planlama ile ele alması bakımından bu alanların korunmasını sağlıyormuş gibi görünse de gerek kapsam gerekse uygulama açısından yetersiz kalmaktadır. Benzer şekilde, koruma mevzuatı da başta turizm olmak üzere kıyı alanlarında yaşanan gelişme baskılarına karşı yetersiz kalmaktadır. Bunun neticesinde, kıyılar hızla değişmekte; başta tarihi çevreler olmak üzere özgün niteliklerini kaybetmektedirler.

4. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Yukarda kısaca bahsedilen tartışmalar ışığında; kıyı alanlarında yapılacak planlama çalışmalarında ta-

rihi ve doğal çevrelerin koruma-gelişme dengesi içinde sürdürülebilirliğinin sağlanması konusuna ilişkin şu ilkeler önerilebilir:

- Kıyıların doğal ve kültürel özellikleri özel koruma alanı statüleri ile koruma altına alınmaya çalışılmaktadır. Oysaki, kıyıların tamamı 'korunması gerekli doğal değer' olarak ele alınmalıdır. Kıyılarda konumlanan tarihi çevreler ise bu değerlerin bir parçası olarak korunmalıdır.
- Kıyıların tamamının korunmasını ilke olarak öne çıkarırken, uygulamada her kıyı parçasının kendi doğal ve kültürel özelliklerine göre tanımlanmış eşikleri ile bütüncül olarak planlanmasına yönelik özel planlama ve yönetim alanları ilan edilmesine yönelik alt mevzuatların düzenlenmesine olanak verilmelidir. Bu mevzuatların düzenlenmesinde koruma-kullanım ilkelerinin dengeli olması ve koruma aleyhine değişmemesi için gereken önlemler alınmalıdır. Bu noktada; kıyıları doğal, kültürel ve ekolojik eşiklerine göre özel planlama ve yönetim alanlarını belirleyecek üst ölçekli kıyı master planı hazırlanmalı; böylece farklı ölçekte geliştirilecek planlar arasında bütünleşme sağlanmalıdır.
- Kıyıların sadece fiziksel özellikleri ile değil doğal ve kültürel peyzajının önemli bir parçası olan görsel kalitesinin de korunması gerekliliği mevcut yasal düzenlemelerde yetersiz kalmaktadır. Kıyıların görsel ve estetik değerlerinin korunması, yeni gelişecek yapıları çevrelerin tarihi çevre ile uyumlu bir biçimde devam etmesine katkıda bulunacaktır. Kıyılardaki yapılaşmanın kontrolünü sağlayacak araçlardan birtanesi yapı yüksekliklerine ilişkin getirilecek kısıtlamalardır. Bu noktada, görünüm bölgelerinin oluşturulmasında sahil şeridindeki yapılaşmanın kıyının ard alanları üzerindeki etkisi araştırılırken; geri alanlardaki yapılaşmanın sahil şeridindeki tarihi ve kültürel çevre üzerindeki etkisi de araştırılarak yapı yükseklikleri ve yoğunluklarına ilişkin şartlar oluşturulmalıdır.

Resim 8. Aphrodisias arkeolojik ve doğal sit alanında ikinci konut yerleşimi, Ovacık, Mersin

- Kıyılardaki tarihi, kültürel ve doğal çevrelerin bütüncül korunmasına ilişkin kısa ve uzun vadede yaşanacak tehditlerin tanımlanması ve planlama çalışmalarında bunlara ilişkin önerilerin getirilebilmesi önemlidir. Bu noktada planı hazırlayacak çalışma grubunda disiplinlerarası çalışmaların ve konuyla ilgili uzmanların (koruma uzmanı mimar, arkeolog, kıyı jeomorfoloğu, kıyı mühendisi, biyolog, vb) varlığı şart koşulmalıdır.

DİPNOTLAR

¹ G. Eken, ve ark. (ed.), **Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları**, Doğa Derneği, Ankara 2006.

² H. Karabey, **Kıyı Mekanının Tanımı, Ülkesel Kıyı Mekanının Düzenlenmesi İçin Bir Yöntem Önerisi**, basılmamış doktora tezi, MSÜ, Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1978, s.23. Peyzaj bilimleri açısından estetik, doğal mekanların boyut, renk, ölçek, doku, aydınlanma, şekil özellikleri açısından insan psikoloji üzerinde bıraktığı olumlu, olumsuz, uyarıcı, dinlendirici, öğretici etkileri olarak tanımlanmaktadır.

³ R.B, Lewis, "Sea-level Rise and Subsidence Effects on Gulf Coast Archaeological Site Distributions", **American Antiquity**, vol.65, No.3, 2000, s. 525-541Sf.526.

⁴ N. R. Aysel, **Mimari Tasarımın Biçimlenmesinde Bir Çevre Faktörü Olarak Su ve Boğaziçi Örneği**, basılmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2004, s.10.

⁵ B.Duru, **Kıyı Yönetiminde Bütüncül Yaklaşımlar ve Ulusal Kıyı Politikası**, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara, 2001, s.23.

⁶ R. Kay, J. Alder, **Coastal Planning and Management**, E & FN Spon, Routledge, England, 1999, sf. 21.

⁷ N. Naycı, N. Şahin Güçhan, "Tarihi Çevre ve Kıyı Koruma: Tanımlar, Araçlar, Sorunlar", **Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları VI. Ulusal Konferansı Bildiriler Kitabı**, Muğla, Türkiye, Özhan, E. (ed.), KAY Türkiye Milli Komitesi, ODTÜ, Ankara, 2006, sf. 151-162.

⁸ 3621 sayılı Kıyı Kanunu; RG:17.04.1990, Sayı: 20495.

⁹ Kıyı kanununa göre; kıyı çizgisi 'deniz, tabii ve suni göl ve akarsularda, taşkın durumları dışında, suyun karaya değdiği noktaların birleşmesinden oluşan çizgi'dir. Kıyı Kenar çizgisi 'kıyı çizgisinden sonraki kara yönünde su hareketlerinin oluşturulduğu kumluk, çakıllık, kayalık, taşlık, sazlık, bataklık ve benzeri alanların doğal sınırı'dır. Kıyı ise 'kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alanı' kapsamaktadır. Sahil şeridi; "kıyı kenar çizgisinden itibaren kara yönünde en az 100 m genişliğindeki alan" olarak tanımlanmıştır (madde 4).

¹⁰ Kıyı Kanunu'nda imar planına uygun olmak şartıyla "iskele, barınak, rıhtım, dalgakıran, köprü, istinat duvarı, fener gibi kıyının kamu yararına kullanımı, kıyıyı korumaya yönelik alt yapı-tesisler yapılabilir. Ayrıca kıyıda başka yerlerde yapılması mümkün olmayan tersane, gemi söküm yeri ve su ürünleri üretim- yetiştirme tesisleri gibi özelliği olan yapı-tesisler (madde 6); ayrıca uygulama imar planı kararı ile ve toplum yararına açık olmak şartıyla konaklama hariç günübirlik turizm yapı ve tesisler (madde 8) yapılabilir.

¹¹ Kıyı Kanunu'nun Uygulanmasına Dair Yönetmelik (RG: 03.08.1990/20594); madde 5; ek:1.7.1999-3830/2.madde.

¹² a.g. yönetmelik; (Madde 18 - Değişik: 13.10.1992/21374 R.G.)

¹³ a.g. yönetmelik; (madde 4); Kısmi yapılaşma; belediye ve mücavir alan sınırları içinde ve dışında 11 temmuz 1992 tarihinden önce belirli bir kullanım amacına dayalı olarak onaylanmış 1/1000 ölçekli mevzii imar planlarının kıyı kenar çizgisinden itibaren kara yönünde 100 m.lik kesim içerisindeki imar adalarında üzerinde yapıldığı tarihte yürürlükte bulunan plan ve mevzuata uygun olarak tamamlanmış yapılar ile ruhsat alınarak en az su basman seviyesinde inşaatı tamamlanmış yapıların bulunduğu parsellerin sayısının veya kullanılan toplam taban alanının imar adasındaki toplam parsel sayısının veya toplam alanın yüzde ellisinden fazla olması durumudur.

¹⁴ a.g. Yönetmelik; (Madde 16/b).

¹⁵ Kıyı Kanunu'nun Uygulanmasına Dair Yönetmelik Hakkında Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik; (madde 2)

¹⁶ Kay, R., Alder, J., a.g.e., sf. 5. Doğan, E., ve ark., 2005. **Türkiye Kıyıları, Kavramsal Tanımlama-Planlama-Kullanım**, Beta basım, İstanbul.

¹⁷ Kıyı Kanunu'nun Uygulanmasına Dair Yönetmelik; (Madde 14 - Değişik: 30.3.1994/21890 R.G.): Bu alanlar üzerinde Yönetmeliğin 6. maddede belirtilen yapılar ile Kanunun 7. maddesinde belirtilen yol, açık otopark, park, yeşil alan ve çocuk bahçeleri gibi teknik ve sosyal altyapı alanları düzenlenebilir.

¹⁸ Ayrıntı düzenlemeler için bkz. 3194 Sayılı İmar Kanunu (RG:9.5.1985 Sayı:18749) ve 3030 Sayılı Kanun Kapsamı Dışında Kalan Belediyeler Tip İmar Yönetmeliği, (RG:2.11.1985; Sayı: 18916 Mükerrer)

¹⁹ T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 658 Nolu İlke Kararı (5.11.1999): Arkeolojik Sitler Koruma ve Kullanma Koşulları; 659 Nolu İlke Kararı (5.11.1999): Doğal (Tabii) Sitler Koruma ve Kullanma Koşulları.

²⁰ 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu; RG: 22/11/1983 Sayı:18229.

²¹ Boğaziçi Kanununda; görünüm bölgeleri ile ilgili tanımlar 2. maddede; Boğaziçi Alanının korunması ve geliştirilmesine ve imar mevzuatının uygulanmasına ilişkin hususlar 3. madde yer almaktadır.

²² Kamu Arazisinin Turizm Yatırımlarına Tahsisi Hakkında Yönetmelik (R.G.:28.4.1983, Sayı:18031). Ayrıca 3. derece arkeolojik sit alanları ile 2. ve 3. derece doğal sit alanları turizm alanlarına açılabilir. Bkz. Kültür ve Tabiat varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 658 ve 659 Nolu İlke Kararları.

RESİMLERİN KAYNAKÇALARI

Resim 1-3-4-5-6-8. Nida Naycı

Resim 2. Kaunos Kazı Arşivi

Resim 7. ODTÜ Restorasyon Programı, Rest 507- 2005 Güz dönemi stüdyo çalışması

KENTSEL ARKEOLOJİK ALANLARDA TASARIM SÜRECİ*

Pınar Aykaç, ODTÜ, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Yüksek Lisans Programı/Arş. Gör.

Tarihi çevreler, geçmişten günümüze ulaşan yapı, kalıntı ve açık alanların oluşturduğu fiziksel, arkeolojik ve sanatsal değerler ile kentin kullanıcılarını içeren sosyal değerlerin bütünlüğü sonucunda oluşmuşlardır. Günümüzde, hızlı kentleşme ve yanlış koruma politikaları ile birlikte; değişime ve dönüşüme maruz kalan tarihi çevreler bozulmaya uğramaktadır. Tarihi kentlerin, kendilerine özgü karakterlerini oluşturan değerler bütünüünün korunması ve sürdürülebilmesi, tarihi çevre korumanın temel amacıdır.

TARİHİ ÇEVRE - KENTSEL TASARIM İLİŞKİSİ

“Kentsel tasarım, sosyal, politik, ekonomik, yönetsel ve fiziksel yapısı sürekli değişim içinde olan kentin, farklı kullanımdaki bina gruplarının ve bunları besleyen yaya hareketlerinin, servislerinin, bunların arasındaki mekânlar ve objelerinin tasarımı eylemidir... Kentsel tasarım, kamusal alanın fiziksel tasarımıdır.”¹ Kentsel korumanın amacı ise, tarihi çevrelerin bozulmasını engellemek, bu çevreleri oluşturan fiziksel ve sosyal değerler bütünüünü korumak ve sürdürmekle günümüz kent yaşantısıyla bütünleştirmektir. Bu amaç doğrultusunda, tarihi çevrelerde kentsel tasarım, koruma alanları, tarihi yapı ve arkeolojik alanların varolan değerler bütünüünün korunması sonucunda kent kimliğinin sürdürülmesini içerir.

Günümüzde, kent içinde kalmış tanımsız açık alanlar ve arkeolojik kalıntılar, koruma amaçlı

imar planlarında değerlendirilmelerine rağmen, kent yaşamına dahil olamamaktadır. Kentteki tarihi kalıntılar, günlük yaşamla bütünleştirilemezse, kentleşme süreci başarısız olacak ve kent merkezleri boşalmaya devam edecektir. Böylelikle geçmiş, kentliler için hem kültürel bir engel hem de bir zahmet olacaktır.² Bu nedenle, kentsel alan ve kalıntıların, tarihsel ve fiziksel değerini açığa çıkarmak ve bu alanları günümüz kentiyle bütünleştirmekte kentsel tasarım önemli rol oynamaktadır. İşte bu aşamada, tarihi çevre ile tek yapı koruma ölçeği arakesidinde bulunan kentsel tasarım, kent kimliğinin korunması ve sürekliliğin sağlanmasında etkin bir araçtır.

Tarihi kentler, ya tek bir dönemin etkisiyle ya da genellikle Anadolu kentlerinde olduğu gibi, birbirini izleyen tarihsel dönemlerin birlikteliği sonucunda oluşmuşlardır. Farklı dönemlerden bina, yapı ve açık alanların birarada bulunduğu bu kentlerde, kentsel dokuyu oluşturan yapı, açık alan ilişkisi ile beraber, kent içinde kalmış arkeolojik alanlar da kent kimliğinin önemli bir parçasını oluştururlar. Tarihsel dönemlerinin bir belgesi niteliğindeki fiziksel izler, yenilenmesi mümkün olmayan kalıntılardır. Bu nedenle, kent içinde kalmış arkeolojik alanların korunması ve kent koruma ve planlama çalışmalarına katılması gerekmektedir.

Yurtdışında tarihi çevrelerdeki sunum, bütünleştirme ve kentsel tasarım tartışmaları; kentsel arkeolojinin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Kent içinde

kalmış arkeolojik alanlarda yapılan kazılar sonucunda; bu alanların kentteki koruma ve planlama çalışmalarına katılması ve modern kentle bütünleştirilmesi için yöntemler geliştirilmiştir.

Tarihsel sürekliliğin, kent belleği açısından öneminin anlaşılmasıyla birlikte; tarihi çevre koruma sürecinin bir parçası olarak; bütünleşme, sunum ve yorumlama³ gibi kavramlar 1990lı yıllarda önem kazanmış ve 1999 yılında sonlandırılan Burra Charter⁴ ile bu kavramların tanımları Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi *Icomos*'un Avustralya şubesi tarafından açıklanmıştır. 2007 yılında sonlandırılan Ename⁵ Tüzüğü ile de sunum ve yorumlama prensipleri belirlenmiştir.

Koruma kavramının genişletilmesi, kültürel ve arkeolojik miras tanımları ve değerlerinin de gelişmesiyle beraber, kentsel arkeolojik alanlarda yapılacak müdahalelere yönelik bir rehber gereksinimi doğmuştur. Bu amaçla, *APPEAR*⁶'ın 2005 yılında yayınladığı rehberde, kentsel arkeolojik alanlarda yapılacak tasarımlarda izlenmesi gereken çalışmaları belirlenmiştir. Bu çalışmalar,

- Kalıntıların, kültürel miras olarak öneminin belirlenmesi
- Alanın değerlerinin belirlenmesi
- Arkeolojik potansiyelin belirlenmesi
- Kalıntıların bozulmasına neden olan faktörlerin ve bu faktörlerin sonucunda oluşan olası bozulma türlerinin belirlenmesi
- Kazı alanındaki kalıntıların ve buluntuların korunmuşluk durumlarının belirlenmesi
- Kentsel dokunun incelenmesi
- Potansiyel kullanıcıların belirlenmesi
- Potansiyel paydaşların belirlenmesi
- Yatırım maliyetinin ve potansiyel finansmanın belirlenmesi
- Ekonomik ve sosyal etkilerinin belirlenmesi, şeklinde sıralanmıştır.

Yukarıda belirtilen süreç sonucunda yapılacak kentsel tasarımlarda, tarihi ve arkeolojik alanların korunması, sunumu ve çağdaş kent hayatı ile bütünleşmesi amaçlanmıştır.

İspanya'nın Zaragoza kentinde, günümüz tarihi dokusu içinde yer alan Roma dönemi amfiteyatrosu kalıntıları için uygulanan projede, mevcut kalıntıların korunmasını amaçlayan bir üst örtü önerilmiş, bu üst örtüyle beraber, kalıntıların gezilmesi için platformlar ve bilgilendirme panoları yapılmıştır. (Resim 1)

İsrail'in tarihi liman kenti Yafa'da yer alan Kedumim meydanında ise, yol kotunun aşağısında bulunan kalıntılar, üstte bir meydan oluşturacak şekilde kapatılmış ve kalıntıların olduğu kotta merdivenlerle ulaşılan bir müze oluşturulmuştur. (Resim 2)

Viyana kent merkezinde bulunan Roma askeri garnizonu Vindobona'ya ait kalıntılar ise, Michaeler Platz'ın altında ortaya çıkmış ve günümüzde hem meydan kullanımını engellemeyen hem de bu kalıntıların sergilenmesini amaçlayan bir kentsel tasarım anlayışı benimsenmiştir. (Resim 3)

Bu örneklerde de görüldüğü gibi, kentsel tasarım, tarihi kentlerdeki koruma çalışmalarının bir parçası olarak algılanmaya başlanmıştır. Kent içinde kalmış arkeolojik alanlar, yapılan kentsel tasarım müdahaleleri sonucunda kent yaşamı ile bütünleştirilmiş ve kullanıcılara sunulmuştur.

Resim 1. Zaragoza'daki Roma Tiyatrosu

Resim 2. Yafa kent merkezindeki Kedumim Meydanı

Resim 3. Viyana Michaelerplatz'ta yer alan Roma dönemi askeri garnizonu Vindobona'ya ait kalıntılar

Resim 4. Ankara Ulus'ta yer alan Roma yolu

Resim 5. Tarsus kent merkezinde Makam

Ancak, Türkiye'deki kentsel arkeolojik alanlara bakıldığında, bu alanlar kentin tarihsel sürekliliğinin ve kent kimliğinin önemli bir parçasını oluşturmalarına rağmen koruma süreçleriyle bütünleşememektedir. Son yıllarda, yeni inşaatların temel kazılarında bulunan arkeolojik alanlar ile birlikte, kentsel arkeolojik alanlar ve koruma sorunları ülkemizde yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Marmaray Projesi kapsamındaki kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Yenikapı limanı arkeolojik alanı, Four Seasons Oteli'nin Büyük Bizans Sarayı üzerine inşa edeceği ek binası gibi güncel gelişmeler de kentsel tasarım ve koruma ilişkisini yeniden gündeme getirmiştir. İşte bu aşamada kentsel tasarım, tarihi kentlerdeki koruma alanlarının koruma imar planları ve koruma çalışmaları ile bütünleştirilmesi için önemli bir araçtır. Ancak mevzuatta kentsel arkeolojik alanlarda izlenmesi gereken yöntem ve genel koruma prensipleri ile ilgili bir düzenleme olmadığından, bu konu ülkemizde önemli bir açıktır.⁷ (Resim 4,5)

TARİHİ ÇEVRELERDE UYGULANMASI GEREKEN KENTSEL TASARIM SÜRECİ

Tarihi boyunca yerleşim sürekliliği gösteren kentlerde, kentin karakterini korumak ve sürdürmek için yapılacak tasarım müdahalelerinde, müdahalenin yapıldığı yapı veya alanla ilgili katmanlaşma açısından detaylı bir araştırma yapılması gerekir. Bu araştırma, tarihi yapı ve çevrelerin mekansal gelişmelerinin anlaşılması, analizi ve sunumu, koruma ve iyileştirme sürecinin temel bileşenleridir.⁸ Mevcut Koruma İmar Planlarında, tarihsel araştırma bir aşama daha ilerletilerek, kenti oluşturan tarihi katmanların belirlenmesi, analizi ve tarihsel sürekliliği temsil eden farklı karakter bölgelerinin tespitini içermelidir. Bu bölgeler sırasıyla her dönemin kimlik alanları, rezerv alanları ve risk alanları ile çok katmanlılık özelliğini açığa çıkaran süreklilik alanlarıdır.⁹

Kimlik alanları her dönemi temsil eden yapıların oluşturduğu alanlardır. Bu alanlar, kent tarihi ile ilgili bilgiler günümüze kadar ulaşan yapıların incelenmesi sonucunda ortaya çıkan alanlardır. Kentin farklı dönemlerinin biraradalığını temsil eden, katmanlaşmanın yoğunlaştığı alanlar süreklilik alanlarıdır. Bu alanlar, katmanlaşmanın yatayda gözlemlendiği alanlar, katmanlaşmanın dikeyde gözlemlendiği alanlar ve işlevsel süreklilik gösteren alanlar olarak ayrıştırılabilir. Rezerv alanları, arkeolojik ve kültürel değere sahip, kentin gelişmesinden etkilenmeyeceği düşünülen arkeolojik potansiyeli olan bölgelerdir. Risk alanları ise, üst üste

Kültürel önemin fiziksel ve tarihsel değerini sırasıyla; yapı türü ve dönemi, korunmuşluk durumu (bütün olarak var / bütünüün parçası / kalıntı / iz

Modern Nyon   1st phase of Roman construction   2nd phase of Roman construction   3rd phase of Roman construction   main Roman streets

Resim 6. İsviçre'nin Nyon kentinde Roma dönemi evrelerini gösteren plan

A photograph of a building facade. On the left, a green notice board is mounted on the wall, displaying several notices with red and black text. To the right of the notice board is a row of windows. The first window is open, showing a wooden frame and a white shutter. The other windows are closed, with white shutters. The building has a light-colored, textured wall.

Architectural floor plan of the 2nd floor of the 'Kloster der Schwestern der Barmherzigkeit' in Vienna. The plan shows a large central hall (Atrium) with a staircase, surrounded by various rooms and corridors. Red lines indicate the main structural elements and circulation paths. Blue lines show secondary circulation and service areas. The plan is labeled with '2. Stock' and 'Kloster der Schwestern der Barmherzigkeit'.

vb.), ulaşılabilirlik ve algılanabilirlik durumu, araştırılabilirlik durumu, fiziksel ve işlevsel devamlılık durumu, bütünleşme durumu, enderlik/tipiklik durumu, koruma statüsü oluşturur.¹²

Enderlik değeri: Belli bir dönemin kentteki varlığını gösteren ile farklı dönemlerin ilişkilerini gösteren ender kalıntılar, izler ve yapıların enderlik değeri vardır.

Tipiklik değeri: Belli bir dönemin kentteki varlığını gösteren ile farklı dönemlerin ilişkilerini gösteren tipik kalıntılar, izler ve yapıların tipiklik değeri vardır.

Belge değeri: Tarihi katmanlaşmayı gösteren fiziksel kalıntılar, izler ve yapıların aynı zamanda belge değeri vardır.

Sosyal değer: Tarihi katmanlaşmayı gösteren fiziksel kalıntılar, izler ve yapıların aynı zamanda katmanlaşmayla ilgili toplumsal farkındalık yaratma potansiyeli vardır.

Bilimsel değer: Tarihi katmanlaşmayı gösteren fiziksel kalıntılar, izler ve yapıların aynı zamanda katmanlaşmayla ilgili bilgilerin yayılması ve aynı zamanda katmanlaşmayla ilgili yeni bilgilerin bulunması potansiyeli vardır.

Özgünlük değeri: Tarihi katmanlaşmayı içinde barındıran fiziksel izlerin özgünlük değeri vardır.

Yukarıda bahsedilen değerler, tarihi çevreler için kullanılan değerlerin, tarihi katmanlaşmaya uyarlanan değerlerdir. Bunun dışında, tarihi süreklilik gösteren tarihi kentlere özgü başka değerler de saptanmalıdır.

Süreklilik değeri: Süreklilik değeri fiziksel ve işlevsel olarak ikiye ayrılır. Fiziksel süreklilik, farklı dönemlerin üst üste veya yan yana birlikteliklerini gösteren kalıntı, iz ya da yapılardır. İşlevsel süreklilik ise, yapıların farklı dönemlerde yine aynı işlevle varlığını sürdürmesi ya da belli bölgelerin farklı dönemlerde benzer işlevlere sahip yapıların yanyana veya üstüste süreklilik göstermesidir.

Bütünlük değeri: Birlikte inşa edilmiş veya aynı dönemde yapılmış yapı, açık alan, kalıntı veya izlerin bütünlük değeri vardır.

Sürdürülebilirlik değeri: Bütünlüğünü koruyan, ayakta kalmış ve kentsel gelişimden etkilenmeyen yapılar, kalıntılar ve izlerdir.

Kentle bütünleşme değeri: Kentle bütünleşme değeri; fiziksel, işlevsel ve görsel bütünleşme olarak üçe ayrılır. Fiziksel bütünlük; yapı, kalıntı ve açık alanların diğer dönem yapıları veya günümüz kentiyle bütünleşmeleridir. İşlevsel bütünlük; yapı, kalıntı ve açık alanların kentlilerce veya turistlerce kullanılmasıdır. Görsel bütünlük ise, yapı, kalıntı veya açık alanların kentle ve kendi aralarında görsel ilişkiye sahip olmalarıdır.

Kültürel önemin belirlenmesinin ardında, katmanlaşmanın korunması ve sürekliliği ile çok katmanlılık karakterinin bütüncül olarak algılanmasını amaçlayan müdahale ve sunum prensipleri ortaya konmalıdır. Bu prensipler ışığında yapılacak tasarımlarda, mimarın değerlendirmesi ve beğenisinden önce fiziksel izlerin korunması ve sürdürülmesi sağlanmış olacaktır.

TARİHİ ÇEVRELERDE YAPILACAK KENTSEL TASARIMLAR İÇİN ÖNERİLEN KORUMA VE SUNUM PRENSİPLERİ

İngiltere’de mimarlık, planlama, kentsel tasarım ve peyzaj gibi pek çok konuda hükümete danışmanlık yapan, Mimarlık ve Yapılı Çevre Komisyonu (CABE)¹³, kentsel tasarım ilkeleri olarak; karakter, okunabilirlik, uyarlanabilirlik, farklılık, süreklilik ve kapalılık olarak sıralar.¹⁴ Ancak bu ilkeler, tarihi çevrelerde yapılacak kentsel tasarımlar için yeterli değildirler. Tarihi kentlerde yapılacak tasarım müdahalelerinde, kentin karakteri ve kimliğinin korunması ve sürdürülmesi için başka temel ilkeler belirlenmelidir.

Kültürel önemin belirlenmesinde olduğu gibi, sunum ve müdahale prensiplerinin de bazıları her türlü restorasyon ve koruma müdahaleleri için geçerlidir.¹⁵ Bu prensipler aşağıdaki gibidir:

- Tarihsel süreklilik ile ilgili her türlü fiziksel verinin belge değeri vardır ve korunmalıdır bu nedenle en az müdahalenin esas alınması
- Yapılacak müdahaleler geri dönüştürülebilir ve yenilenebilir olması
- Tarihsel sürekliliğin doğru yorumlanabilmesi için müdahalelerin mümkün olduğunca yerinde (*in-situ*) korumaya olanak vermesinin amaçlanması
- Sürdürülebilirlik
- Bağlama sadık kalmak
- Kültürel önemin güçlendirilmesi

Bu prensiplerin dışında, uygulanması gereken bazı prensiplerse, tarihsel süreklilik gösteren kentlere özgüdür.¹⁶ Bunlar sırasıyla,

- Kentin bütün dönemleri katmanlaşmayı oluşturan en önemli değer olduğundan, her döneme eşit yaklaşılması
- Katmanlaşmanın doğru algılanabilmesi ve değerlendirilmesi için, bilginin doğru aktarılması önemlidir. Bu nedenle katmanlaşmanın değerlendirilmesi için kullanılan kaynakların güvenilirliği önemlidir. Ayrıca bilginin derecesine göre sunum ve müdahale tekniklerinin geliştirilmesi
- Kent tarihi ve katmanlaşmayla ilgili araştırmalar sonucunda yeni veriler ortaya çıkabileceğinden, yapılan müdahaleler yeni koşullara uyandırılabilir olması
- Katmanlaşma kentin toplumsal belleğini oluşturan ve kent kimliği açısından korunması gereken bir değer olduğundan, katmanlaşmanın algılanabilirliği, izlenebilirliği, ulaşılabilirliği ve bütünlüğü sağlanmasıdır.

SONUÇ

Türkiye’de kentsel tasarım, koruma imar planları ve koruma çalışmaları ile bütünleşmemekte, ve kent içinde parçacı bir yaklaşımla varlığını sürdürmektedir. Kentlerin kendilerine özgü değerler bütününe korumayı amaçlayan tarihi çevre korumada kentsel tasarım, yukarıda önerilen yöntem ve prensipler ışığında, kent kimliğinin önemli bir bileşeni olan tarihsel sürekliliğin korunması ve sunumunu sağlayacaktır. Böylelikle kentsel tasarım, kentlerde kaybolmaya yüz tutmuş tarihsel sürekliliği ortaya çıkararak, dağınık haldeki yapı, kalıntı ve açık alanlarla, kent planlama kararları arasındaki boşluğu dolduracaktır.

DİPNOTLAR

* Bu yazı, Pınar Aykaç’ın 2008 yılında Yrd. Doç. Dr. Güliz Bilgin Altınöz danışmanlığında, ODTÜ Restorasyon Yüksek Lisans Programı’nda yaptığı, “Determination of Presentation Principles for Multi-Layered Historical Towns Based on Cultural Significance Case Study: Tarsus” adlı yüksek lisans tezinin geliştirilerek hazırlanmıştır.

¹ A. Karaman, “Bir Disiplin ve Meslek Olarak Kentsel Tasarımın Yeri, Konumu ve İçeriği”, **1. Ulusal Kentsel Tasarım Kongresi; Kentsel Tasarım: Bir Tasarımlar Bütünü 26-28 Mayıs 1999**, MSÜ Mim.Fak. Yayını, İstanbul, 1999, s. 234-239

² N. Cohen, **Urban Planning, Conservation and Preservation**, McGraw-Hill Professional; New York, 2001, s.8

³ **The Icomos Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites**’ta yorumlama (interpretation), kamu duyarlılığını ve kültürel miras bilincini geliştirmek adına yapılan her türden eylem olarak tanımlanmıştır. Bu basılı ve elektronik materyalleri, kamuya açık konuşmaları ve doğrudan ilişkili ex situ kurulumları, eğitim programlarını, toplumsal çalışmaları ve devam eden araştırma, eğitim ve yorumun değerlendirmesini içerir. http://www.enamecharter.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_EN_10-04-07.pdf, 2007, (22.04.2009)

⁴ **The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance**, <http://www.icomos.org/australia/burra.html>, 1999, (12.04.2009)

⁵ **The Icomos Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites**, http://www.enamecharter.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_EN_10-04-07.pdf, 2007, (22.04.2009)

⁶ APPEAR (Erişilebilirlik Projeleri: Kent İçindeki Arkeolojik Kalıntıların Koruma ve Değerlerinin Arttırılması) **Enhancing The Values Of Urban Archaeological Sites Practical Guide** (Kentsel Arkeolojik Alanların Değerlerini Arttırma Yönetimi İçin Rehber) http://www.in-situ.be/guide_en.pdf, 2005, (04.05.2009)

⁷ **Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi, Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik**’te Sit alanlarının içinde yer alan arkeolojik alanlar için yapılacak çevre düzenleme projelerinin amacı, “ören yerlerinin arkeolojik potansiyelini etkin bir şekilde korumak üzere, mevcut kullanım ve dolaşımdan kaynaklanan sorunların çözümü” olarak tanımlanmıştır. Yayın Tarihi: 26.07.2005, sayı: 25887, <http://www.kultur.gov.tr/teftis/BelgeGoster>, (03.05.2009)

Kentsel Tasarım Projesi Genel Teknik Şartnamesi’nde kentsel tasarım projeleri, “alanın kimliğini vurgulayıcı, alanın doğal, kültürel, tarihi ve sosyal özellikleri ile kullanıcılar açısından önem taşıyan kesimleri için özel ayrıntıları içerecek biçimde hazırlanan plan ve projeler” olarak tanımlanmıştır., <http://kvmgm.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster>, (03.05.2009)

⁸ UNEP, **Conclusions and Recommendations of Workshop on the Methodology of Studying and Presenting The Spatial Development of Historic Buildings and Town**, 1998, International Documents Regarding the Preservation of Cultural And Natural Heritage, Madran E., Özgönül N. (ed.), ODTÜ Ankara, 1998, s.342-344.

⁹ A.G. Bilgin, **Urban Archaeology as the Basis for the Studies on the Future of the Town; Case Study: Bergama**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon, ODTÜ, Ankara, 1996.

¹⁰ M. Biddle, **The Future of London’s Past: a survey of the archaeological implications of planning and development in the nation’s capital**, Rescue, London, 1973.

¹¹ **The Burra Charter**, a.g.e., s.5.

¹² P. Aykaç, 2008, **Determination of Presentation Principles for Multi-Layered Historical Towns Based on Cultural Significance, Case Study: Tarsus**, yayınlanmamış yüksek lisans

tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon, ODTÜ, Ankara, 2008, s. 44.

¹³ Commission for Architecture and The Built Environment

¹⁴ Commission for Architecture and The Built Environment, **By Design, Urban design in the planning system: towards better practice**, 2000, www.cabe.org.uk/publications/by-design, (22.04.2009) s.5.

¹⁵ Pınar Aykaç, **a.g.e.**, s. 37-38

¹⁶ **a.g.e.**, s. 39

Resim 2. Vedat Aykaç, 2008

Resim 3. web.google.com, 30.04.2009

Resim 4. Pınar Aykaç, 2009

Resim 5. Pınar Aykaç, 2007

Resim 6. <http://keepss.tripod.com/Nyon/nyonpresent/presentation.htm>, (17.12.2007)

Resim 7. <http://keepss.tripod.com/Nyon/nyonpresent/5nicole/5nicole.htm>, erişilen tarih, (17.12.2007)

KAYNAKÇA

APPEAR, **Enhancing The Values Of Urban Archaeological Sites Practical Guide**, 2005.

Aykaç, P. 2008, **Determination of Presentation Principles for Multi-Layered Historical Towns Based on Cultural Significance, Case Study: Tarsus**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon, ODTÜ, Ankara, 2008.

Biddle, M. **The Future of London's Past: a survey of the archaeological implications of planning and development in the nation's capital**, Rescue, London, 1973.

Bilgin, A.G. **Urban Archaeology as the Basis for the Studies on the Future of the Town; Case Study: Bergama**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon, ODTÜ, Ankara, 1996.

Cohen, N. **Urban Planning, Conservation and Preservation**, McGraw-Hill Professional; New York, 2001.

Commission for Architecture and The Built Environment, **By Design, Urban design in the planning system: towards better practice**, 2000.

Icomos, **The Icomos Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites**, 2007.

Icomos Australia, **The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance**, 1999.

Karaman, A. "Bir Disiplin ve Meslek Olarak Kentsel Tasarımın Yeri, Konumu ve İçeriği", **1. Ulusal Kentsel Tasarım Kongresi; Kentsel Tasarım: Bir Tasarımlar Bütünü 26-28 Mayıs 1999**, MİTÜ Mim.Fak. Yayını, İstanbul, 1999, s. 234-239

UNEP, **Conclusions and Recommendations of Workshop on the Methodology of Studying and Presenting The Spatial Development of Historic Buildings and Town**, 1998, International Documents Regarding the Preservation of Cultural And Natural Heritage, Madran E., Özgönül N. (ed.), ODTÜ Ankara, 1998, s.342-344.

RESİMLERİN KAYNAKÇALARI

Resim 1. (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/ee/Ancient_Roman_theater_in_Cesaraugusta.jpg, 30.04.2009)

TARİHİ TİCARİ MERKEZLERDE KORUMA VE KULLANIM SORUNLARI¹

Tuba Akar, Dr., ODTÜ, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Yüksek Lisans Programı/Arş. Gör.

Tarihi Ticari Merkezler, inşa edildikleri dönemde toplumun ticari ve iktisadi ihtiyaçlarını karşılayan han, bedesten, arasta, kapalı çarşı gibi yapılarla, esnafın ve kullanıcıların sosyal ve dini ihtiyaçlarına yönelik hamam ve cami gibi yapıların biraradalığını içermektedir. Tarihi Ticari Merkezlerde bulunan ticari yapılar, mekansal ve işlevsel açıdan çeşitliliği ile her dönem kentlerin canlı ve çekici mekanları olmuşlardır. Değerli eşyaların satıldığı ve saklandığı çarşının merkezi konumundaki bedesten yapısı, bedestenin etrafında, üstü açık veya kapalı bir sokak üzerinde karşılıklı olarak sıralanan dükkanlardan oluşan ve belirli esnaf gruplarına ait çarşıları ve çarşıların arasında hem konaklama hem de ticaret amaçlı kullanılan hanları, tarihi ticari merkezlerin bileşenleridir². Aslında, Anadolu'da Osmanlı döneminde gelişen tarihi ticari merkezler, han ve bedesten yapılarının haricinde sokaklardan oluşan alanlardır³. Bir çok kentte varolan uzun çarşı veya uzun çarşı sokağı adıyla anılan ana bir sokak üzerinde bedesten, hanlar ve çarşılar biraraya gelmiştir. Çarşılar ve hanlar, işlevsel açıdan genellikle özelleşmiş mekanlardır; Pamuk Han, Buğday Hanı, Bakırcılar Çarşısı, Saraçlar Çarşısı gibi süreç içerisinde bu işlevlere göre anılmışlar ve anılmaktadırlar.

Tarihi Ticari Merkezlerdeki yapılar, inşaa edildikleri dönemde bir vakfa bağlı, akar olarak yani gelir getirici yapı olarak yapılmışlardır. Gerçi Osmanlı

döneminde konutlar, askeri ve bayındırlık yapıları haricindeki bütün yapılar bireyler tarafından vakıf kurumu aracılığıyla yapılmıştır⁴. Genellikle bir cami, medrese veya imaret gibi yapıların masraflarını karşılamak üzere vakfedilen ticari yapılar, vakıf kurumunun düzeni içerisinde⁵, hem gelir sağladıkları yapıların hem de kendilerinin bakım ve onarım masraflarını karşılayan bir mekanizma içerisinde yer alarak Cumhuriyet'e kadar gelmişlerdir. Günümüzde ise önemli bir bölümü özel mülkiyete dönüşmüştür.

Bugün, kentlerin merkezinde bulunan veya merkezini oluşturan Tarihi Ticari Merkezler, halen ticari işlevlerini sürdürmektedir. Değişen ticaret ve yaşam koşulları ve de bu alanların günümüzde turizm sektörünün bir parçası olmaları, Tarihi Ticari Merkezlerde bulunan kültür varlıklarının farklı işlevlerle kullanımını da ortaya çıkarmıştır. Bugün, işlevselliğini sürdüren ve önemli bir bölümü taşınmaz kültür varlığı niteliğindeki yapılardan oluşan Tarihi Ticari Merkezlerde, çeşitli ölçek ve nitelikte koruma ve kullanım sorunları izlenmektedir.

Tarihi Ticari Merkezlerde bulunan kültür varlıklarının korunmasına yönelik sorunların başında fiziksel sorunlar gelmektedir. Bu fiziksel sorunlar; yapısal anlamda çeşitli ölçek ve nitelikteki onarım ve kullanım sorunlarını içerirken, mekansal özelliklerinden ötürü korumanın gerçekleştirilmesi ve

sürdürülebilirliğinin sağlanması yolunda kullanıcı ve maliklerin ortak hareket etmelerini gerektiren örgütsel sorunlara da sahiptir. Tarihi Ticari Merkezlerde bulunan taşınmaz kültür varlıklarının inşa edildikleri dönemde vakıf sistemi ile oluşması ve sürekliliğinin sağlanması, günümüzde ise mülkiyet şemalarındaki farklılaşma ile koruma eylemlerini gerçekleştirecek olan aktörlerin çoğalmasına, bunların eşgüdüm içerisinde ve bir koruma planlaması çerçevesinde çalışmasına da ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada Tarihi Ticari Merkezlerin ve buralarda bulunan han, bedesten, kapalı çarşı, arasta, dükkân gibi taşınmaz kültür varlıklarının korunması ile ilgili sorunların saptanması amaçlanmıştır. Bu saptamalar Adana, Kahramanmaraş ve Gaziantep tarihi ticari merkezlerinde izlenen sorunlar üzerinden oluşturulmuştur⁶.

Tarihi ticari merkezlerde görülen koruma ve kullanım sorunları şu alt başlıklarda gruplanabilir:

1. Mülkiyete dayalı sorunlar
2. Onarım müdahalelerine ilişkin sorunlar
3. Kullanıma ilişkin sorunlar
4. Koruma Yönetimi / Planlamasına ilişkin sorunlar

1. MÜLKİYETE DAYALI SORUNLAR

Tarihi Ticari Merkezlerde yapıların korunmasına yönelik en önemli sorunların başında belki de mülkiyete dayalı problemler gelmektedir. Tarihi Ticari Merkezleri oluşturan arasta, kapalı çarşı, han gibi mimari açıdan tek bir kitleden oluşan yapılarındaki dükkânların bugün ayrı ayrı mülkiyetlerde olması, koruma eylemlerinde büyük sorunlar doğurmaktadır. Bu sorunlar, mülkiyet statüsündeki farklılaşma ve hisseli mülkiyet olarak iki ayrı başlıkta ele alınabilir.

- **Mülkiyet statüsündeki farklılaşma:** Vakıf sistemi ile inşa edilen yapıların onararak süreklilikleri yine vakıf sistemi ile sağlanmış ve bu sayede günümüze ulaşabilmiştir. Fakat 20. yüzyılın başından itibaren yapıların satış ve devir gibi işlemler ile vakıf kimliğinden çıkarılması, kurumsal olarak gerçekleştirilen onarım eylemlerinin bireyselleşerek yapıların korunması açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, 16.yy'da bütünüyle Ramazanoğlu vakfına ait olan ve vakfa gelir getiren akarlardan olduğu bilinen⁷ Adana'daki Ramazanoğlu Çarşısı'nda günümüzde vakıf mülkiyeti yok denecek kadar azalmış, çarşayı oluşturan kültür

varlığı niteliğindeki dükkânların neredeyse tamamı özel mülkiyete geçmiştir⁸. Bir başka örnek ise Kahramanmaraş Tarihi Ticaret Merkezindeki kapalı çarşayı oluşturan Kavaflar Çarşısı ve Bezirgan Çarşısı'dır. Bugün neredeyse tamamıyla özel mülkiyette olan çarşı dükkânlarının Alaüddevle vakfına ait olduğu düşünülmektedir⁹. Bu iki örnekte de, vakıflarına gelir getirerek vakıf örgütlenmesi içerisinde onarımlarının gerçekleşmiş olduğu bu yapılar, bugün maliklerine gelir getirmekte, fakat malikleri tarafından elde edilen gelirlerin yapıların onarımlarına pek harcanmadığı görülmektedir.

- **Parçalı / Hisseli mülkiyet:** Vakıf kimliğinden çıkarılarak özel mülke tabii olunan taşınmaz kültür varlıklarında, miras yoluyla bölünerek hisseli mülkiyetler ortaya çıkmıştır. Bu durum ise, koruma eylemlerinde muhatap maliklerin fazlalaşması ile bir araya gelebilme, yapıyı sahiplenme, onarımı gerçekleştirmede sorunlar yaratmaktadır. Kahramanmaraş Tarihi Ticari Merkezi'nde yer alan kültür varlığı statüsündeki bir dükkânda 22 hisse bulunmaktadır¹⁰. Kapalıçarşıda yürütülecek olan bir koruma eyleminde hâlihazırda alandaki 160 adet parselin örgütlenmesi gerekirken, parseldeki hisse sahiplerinin bir araya getirilerek bir koruma eyleminin gerçekleşmesi imkânsızlaşmaktadır¹¹.

2. ONARIM MÜDAHALELERİNE İLİŞKİN SORUNLAR

Tarihi Ticari Merkezlerde bulunan taşınmaz kültür varlıklarının onarım müdahalelerine ilişkin sorunlar; planlama eyleminden başlayarak farklı ölçek ve nitelikteki onarım ihtiyacı, bilinçli yanlış müdahaleler ve bu müdahalelerin geri dönüşümünün gerçekleştirilmemesi, koruma eylemlerinde kullanıcı ve maliklerin bir araya gelebilme ve gelememe durumu ve sürekliliği olan bir koruma politikasının bulunmayışı olarak gruplanabilir.

- **Farklı ölçekte koruma eylemleri:** Tarihi Ticari Merkezlerde bulunan taşınmaz kültür varlıkları, farklı ölçek ve nitelikte koruma eylemlerine ihtiyaç duymaktadır. Bunlar esaslı onarım ihtiyacından bakıma kadar giden bir yelpaze içerisinde, yapının ihtiyacına göre çeşitlenmektedir. Kimi yapılar düşük maliyet gerektiren bakım ve basit onarım ile korunabilecekken, kimi yapıların korunması yüksek maliyetli esaslı onarımlara ihtiyaç duymaktadır. Örneğin Kahramanmaraş'ta mülhak vakıf¹² olan Bayezitli vakfına ait cami ve dükkânlar iyi durumda olup, bakım ve basit

onarımı içeren müdahalelerle daha sağlıklı hale gelebilecekken, yine Kahramanmaraş Tarihi Ticari Merkezinde bulunan özel mülkiyette olan Marmara Hamamı çok kapsamlı müdahaleye ihtiyacı vardır. Hamamın kubbesinin yıkılarak betonarme kolonları hamamın içinden yükselen ve hamamın üstünde duran üç katlı betonarme otel binası inşa edilmiştir. Otelin altında duran hamamın kapsamlı onarıma ihtiyacı bulunmakla birlikte, üstünde kaçak olarak yapılaşan yapınının da yıkılması ile hamam görsel olarak algılanabilecektir.

Gaziantep Tarihi Ticari Merkezinde bulunan Yüzükçü Han harap durumdadır ve esaslı onarım gerektirmektedir. Hisseli mülkiyetin (mülhak vakıf ve özel mülkiyet) görüldüğü anda, ne vakıf ne özel mülkiyet onarım çalışması yapmamaktadır. Yine Gaziantep Tarihi Ticari Merkezinde bulunan Hışva Han'ın büyük bir kısmı yıkık durumdadır (Resim 1). Çok kapsamlı onarıma ihtiyacı olan belediye mülkiyetindeki anda, onarım proje çalışmaları belediye tarafından başlatılmıştır (Resim 2).

Tarihi Ticari Merkezler, çeşitli nitelikte ve yoğunlukta taşınmaz kültür varlıklarını barındırdıklarından kentsel sit alanı içerisinde bulunmakta ve Koruma İmar Planları şartlarına tabidirler. Bu planların büyük bir bölümü, yapıların korunmasına yönelik fiziksel, örgütsel ve finansal model önermemektedir. Sadece tescilli kültür varlığı ile yeni yapılaşmanın niteliğine işaret etmekte, koruma ile ilgili herhangi bir sorunu çözecek planlama önermemektedirler. Gaziantep ve Kahramanmaraş koruma imar planları; korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının nasıl, hangi mekanizmalar, hangi etaplamalar ile korunacağına dair bir plan kararı içermemektedir.

- **Bilinçli yanlış müdahaleler:** kişilerin kasten tescilli taşınmaz kültür varlığına zarar veren müdahaleleri ve bunların geri dönüşümünün takip edilmemesini içermektedir. Gaziantep'te bulunan Yeni Han'ın tonoz üst örtüsü yıkılarak betonarme döşeme yapılmıştır. Eylemi yapan kişi ceza almış fakat yapıya yapılan müdahale geri döndürülmemiştir. Bugün hanın üstü otopark olarak kullanılmaktadır (Resim 3). Yine Gaziantep Mecidiye Han'ın revakları yıkılarak betonarme revak yapılmıştır. Bu eylemi yapan kişi cezalandırılmış, fakat taşınmaz kültür varlığına verdiği zarar, yani betonarme revaklar halen mevcuttur (Resim 4).

- **Maliklerin birlikte hareket etme / edememe sorunu:** Üst örtünün, cephenin, ortak duvarların bütünlüğü ve sokağın birlikteliği, arasta ve ka-

Resim 1. Harap halde bulunan Hışva Han

Resim 2. Belediye tarafından yürütülen projelendirme çalışmaları sırasında Hışva Han

Resim 3. Yeni Han'ın yıkılarak betonarme döşeme yapılan üst örtüsünde bugün otopark kullanımı mevcut

Resim 4. Mecidiye Han'da yıkılarak betonarme yapılan revağı

Resim 5. Bezirgan Çarşısı, esnafın yaptırdığı sıva, badana ve boya uygulamalarından sonra

palı çarşı gibi yapılardan oluşan Tarihi Ticari Merkezlerdeki müdahalelerde, mimari uyum ve problemlere çözüm oluşturmak açısından korumada bütüncül davranılması gerekmektedir. Birçok dükkân ve bununla birlikte birçok mülkiyet içeren bu alanların mimari karakterleri gereği, maliklerinin de birlikte hareket etme zorunluluğu bulunmaktadır. Örneğin Kahramanmaraş kapalı çarşısında üst örtünün nem almasından kaynaklanan sorun, tek bir dükkânın kendi üst örtüsünü onarması ile çözülememektedir. Bu durum gözönüne alınarak, kimi Koruma İmar Planlarında bireysel müdahaleler engellenmiştir. Örneğin Adana Koruma İmar Planı, Tarihi Ticari Merkezde ferdi onarımları reddetmekte, Özel Proje Alanlarının tanımlandığı planda, bu alanlarda bulunan maliklerin bütüncül müdahaleleri uygun görülmektedir.

Bunun yanı sıra, birlikte hareket etme, bir potansiyel olarak görülmekle birlikte, kimi zaman yanlış müdahalelerle büyük bir sorun olarak da izlenebilmektedir. Örneğin, parçalı mülkiyete sahip olan Gaziantep'te bulunan Yeni Han ve Tuz Han'da ortak sorunlar; bakım, güvenlik, çatının aktarımı gibi dükkân maliklerinin oluşturdukları yönetim ve aidat ile kendi aralarında çözülebilmektedir. Burada esnafın birlikte hareket edebilmesi bir potansiyelken, esnafın aralarında toplanan para ile çeşitli müdahaleler gerçekleştirmesi Kahramanmaraş Bezirgan Çarşısı'nda bir

sorun olarak izlenmiştir. Bezirgan Çarşısı'nda, esnaf bir araya gelerek çarşı sokağı cephelerinin ve sokağın tonoz örtüsünün sıva, badana ve boya müdahalelerini yaptırmıştır (Resim 5). Esnafın beğenisi doğrultusunda yapılan bu müdahaleler, yapıya fiziksel ve estetik olarak uygun olmayan müdahalelerdir. Esnafın bunu gerçekleştirirken danışacağı uzman bir birimin bulunmaması¹³, potansiyel olan bu birlikteliği bir soruna dönüştürmüş, çevrenin değerlerinin tahribatına neden olmuştur. Benzer bir sorun Adana Ramazanoğlu Çarşısı'nda da görülmektedir. Çimento sıva ile yapıya ait bazı izler yok edilmiş, dükkân cepheleri pembeye boyanarak özgün görünümü yok edilmiştir.

- **Sürekliliği olan bir onarım politikası,** Tarihi Ticari Merkezlerde izlenememektedir. Örneğin Gaziantep'te Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün son yıllardaki restorasyon atağı, belediyenin 5226 sayılı yasa ile oluşan onarıma katkı payını kullanarak Tarihi Ticari Merkezinde gerçekleştirdiği müdahaleler, Avrupa Birliği projesi bağlamında aktarılan fonların kullanımı ve kentin turizm potansiyelinden kaynaklanan bireysel girişimler sonucu gerçekleştirilen kısa süredeki hızlı onarımlar, sürekliliği olan bir koruma politikasının ürünleri olmayıp; tekil fonlar ve siyasal söylemlerle hız kazanmış müdahalelerdir¹⁴.

Bu müdahaleler, restorasyon faaliyetleri tamamlandıktan sonra yapıların sürekli bakımını, onarımını sağlayacak bir modele sahip değildir. Örneğin Gaziantep'te bulunan Milet Han, Şıra Han restore edildikten sonra herhangi bir bakım müdahalesi yapılmadığından tekrar onarıma ihtiyaç duyar hale gelmektedir.

3. KULLANIMA DAYALI SORUNLAR

Bugün kentlerin hala canlılıklarını koruyan Tarihi Ticari Merkezlerinde bulunan bu yapılar, işlevselliklerini sürdürebildikleri gibi, kent içinde yüksek rantta sahip alanlarda bulunmaları, yapıların korunması açısından yeni potansiyellerle birlikte bir takım baskı ve problemleri de beraberinde getirmektedir. Bunlar:

- **Ranta dayalı sorunlar:** Tarihi Ticari Merkezlerin kentlerin arsa ve emlak değeri yüksek olan alanlarında bulunması, halen kentin idari ve diğer sosyal mekânlarına yakınlığı veya içiçe bulunması, bu alanlarda yapılaşma ve imar hareketleri açısından baskılar oluşturmuş ve halen de oluşturmaktadır. Bu durum Tarihi Ticari Merkezler-

de taşınmaz kültür varlıklarının süreç içerisinde yıkılarak yokolmasına neden olmuştur. Örneğin Kahramanmaraş'ta bulunan kapalı çarşının bugün mevcut olan Bezirgan ve Kavaf Çarşısı haricinde batı tarafta bir sokağının daha olduğu ve bu sokağın 1948 yılında açılan Atatürk Caddesi ile yıkıldığı bilinmektedir¹⁵. Ayrıca kentsel rantın olmadığı durumlarda da kullanılmama problemi ortaya çıkmaktadır. Adana'daki ticari merkezin başka alanlara kayması ile Ramazanoğlu Çarşısı'nda ana caddenin güneyinde kalan dükkanlar kullanım talebi olmamasından dolayı boş kalmaktadır.

- **Kapasite üstü kullanım:** Kahramanmaraş'ta Kavaf ve Bezirgan Çarşısı'nda olduğu gibi dükkanların alan olarak küçüklüğü, buna karşılık işletmelerin ürün yükünün fazlalığı dükkan cepheleri haricinde ortak mekanın; çarşı sokağının kullanımını etkilemekte, ayrıca taşınmaz kültür varlığının algılanamamasına neden olmaktadır (Resim 6-7). Aynı şekilde Gaziantep Tarihi Ticari Merkezinde bulunan Kemikli Bedesten'in kuyumcu ve tuhafiyecilerin bulunduğu sokaklarında da, mekânların kapasite üstü kullanımı yapının algılanmasını engellemektedir. (Resim 8).

- **Kapasite altı kullanım:** Gaziantep'te Tarihi Ticari Merkezinde bulunan Büdeyri Han, Kürkçü Han, Gümrük Han, Şeker Han'ın kısmen kullanılması veya depo olarak kullanılması, yapıların kullanım potansiyellerinin değerlendirilemediğini göstermektedir (Resim 9-10).

Resim 6. Kavaf Çarşısı, kapasite üstü kullanım

- **Yanlış kullanım:** Kültür varlıklarının özgün işlevi ve mekansal nitelikleri gözönüne alınmadan yapının farklı amaçlarla kullanılmasını içermektedir. Gaziantep'te bulunan Emir Ali Han ve Mecidiye Han'ın avlularının otopark olarak kullanılması, taşınmaz kültür varlıklarının yanlış kullanımına örnek olarak verilebilir (Resim 11).

- **Kullanılmama,** haraplıktan ve/veya planlama eksikliğinden kaynaklanabilmektedir. Mesela Gaziantep Hışva Han harap olduğu için, Millet Han, Şıra Han, Yemiş Han gibi hanlar da onarıldıkları

Resim 7. Bezirgan Çarşısı, kapasite üstü kullanım

Resim 8. Kemikli Bedesten, kapasite üstü kullanım

Resim 9. Kürkçü Han depo olarak kullanılmakta

Resim 10. Şeker Han depo olarak kullanılmakta

Resim 11. Mecidiye Han'ın otopark olarak kullanımı

Resim 12. Millet Han, onarımdan sonra kullanılmamakta

halde idari ve yönetime ilişkin sebeplerden dolayı kullanılmamaktadır (Resim 12).

- **Dekorasyon sorunu:** Tarihi Ticari Merkezlerde taşınmaz kültür varlığı olan arasta, kapalı çarşı veya hanlarda bulunan dükkanlarda işlev gereği yapılan dekorasyon, vitrin düzeni, tabela ve pano gibi elemanlar estetik değerden yoksun olduğu gibi yapıların algılanamamasına da neden olmaktadır (Resim 13).

4. KORUMA YÖNETİMİ / PLANLAMASINA DAYALI SORUNLAR

Tarihi Ticari Merkezlerde gözlemlenen mülkiyete, onarıma ve kullanıma ilişkin koruma sorunlarının temelinde, koruma eylemlerinde eşgüdüm eksikliği, yetersizlik ve bu eşgüdüm ve yönetim ihtiyacının planlanmaması yatmaktadır.

- **Master Plan eksikliği:** Koruma imar planları, korumanın planlamasına ilişkin kararlar geliştirmemektedir. Belirtildiği üzere son yıllarda taşınmaz kültür varlıklarının onarılmasına yönelik finansal kaynakların artması, onarım faaliyetlerinin hızlanmasına sebep olmuştur. Ancak, kentlerde koruma faaliyetlerini bir planlama çerçevesinde ele alan üst ölçekli bir Koruma Master Planı bulunmamaktadır. Örneğin Gaziantep Tarihi Ticari Merkezinde bulunan taşınmaz kültür varlığı yapı stoğunun önemli bir bölümü onarılmış, halen de onarım çalışmaları devam etmektedir. Ancak, son beş yıl içerisinde, Gaziantep Tarihi Ticari Merkezinin onarımı, onarımda yer alacak aktörler, etaplama ve bu yapıların elverişli kullanılabilirliğine ilişkin bir planlama izlenmemektedir. Ayrıca master planında, sadece koruma – kullanma dengesi tanımlamayıp, sürekli bakım ve onarımı öngö-

Resim 13. Yeni Han'da tabela, vitrin ve kullanılan mobilyaların oluşturduğu dekorasyon sorunları

ren ve bunun teknik, finansal ve örgütsel altyapısını oluşturan bir yapılanmaya da ihtiyaç duyulmaktadır.

- **Yönetim-Eşgüdüm eksikliği:** Tarihi Ticari Merkezlerde gerçekleşen koruma çalışmaları mülkiyet ve sorumlu kuruluş açısından çeşitli aktörlerce gerçekleştirilmektedir. Bunlar; Vakıflar Genel Müdürlüğü, belediyeler, il özel idareleri ve/veya bireyler olarak karşımıza çıkar. Son yıllarda finansal kaynakların artması ile birlikte artan koruma eylemlerinde aktörler arasında eşgüdüm sağlanmadığı görülmektedir. Mevzuat¹⁶ gereği vakıf kökenli kültür varlıklarının korunmasından Vakıflar Genel Müdürlüğü sorumlu olsa da, uygulamada henüz vakıf kökenli olup şuan özel mülke tabi olmuş kültür varlıklarının onarımı konusunda herhangi bir faaliyet yoktur. Kahramanmaraş Tarihi Ticari Merkezinde Vakıflar Genel Müdürlüğü sorumluluğunda bulunan Taş Han ve Ulu Cami onarılmış, ancak vakıf kökenli diğer kültür varlıklarına ilişkin bir girişim izlenmemektedir. Diğer tarafta da, yerel yönetim Tarihi Ticari Merkezin Atatürk Caddesine bakan sokak sağlıklılaştırma çalışmalarını yürütmekte, burada bulunan vakıf kökenli taşınmazlar için Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün bir girişimi görülmemektedir. Bu arada aynı çarşıda esnaf aralarında para toplayarak çarşı sokağında sıva-boya müdahalesi gerçekleştirmektedir. Bu durum koruma eylemlerinde emek, zaman ve finansmanın verimli bir şekilde kullanılamamasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, yukarıda değinilen sorunların önemli bir bölümü sadece Tarihi Ticari Merkezlerde bulunan taşınmaz kültür varlıklarına özgü olmayıp, bütün kültür varlıklarının içinde bulunduğu sorun gruplarını teşkil etmektedir. Fakat Tarihi Ticari Merkezlerde bulunan taşınmaz kültür varlıklarının mekansal olarak birlikteliği, buna karşın mülkiyetin çeşitliliği, ayrıca çevresel olarak bütünlüğünün sağlanması gerekliliği, koruma sorunlarının bütüncül bir bakışla eşgüdüm içerisinde çözümlenmesini, korumanın ve korumanın sürekliliğinin planlanmasını gerektirmektedir.

DİPNOTLAR:

¹ Bu çalışma yazarın doktora tezinde ele aldığı bir bölümden uyarlanmıştır: T. Akar, **The Role of Pious Foundations in the Conservation of Vakıf Based Cultural Heritage**, yayınlanmamış doktora tezi, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009, s.124-133.

² Tarihi Ticari Merkezlerle ilgili genel kaynak: G. Özdeş, **Türk Çarşıları**, Tepe Yayınları, Ankara 1998 (1954 ilk baskı) ve M. Cezar, **Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classi-**

cal Period and the Ottoman Construction System, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1983.

³ D. Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, YEM Yayınları, İstanbul, 2007, s.602.

⁴ Cezar, Osmanlı klasik döneminde imar faaliyetlerini bireylerin ve devletin yürüttüğü imar faaliyetleri olarak iki grupta ele alır. Bireyler tarafından inşaa edilen konutlar haricinde, cami, medrese, imaret, han, hamam, bedesten, dükkan gibi yapıların yine bireyler tarafından vakıf kurumu aracılığıyla yapıldığını belirtmektedir. Kale, sur, köprü, yol ve saray gibi askeri ve bayındırlık yapıları ise devlet (miri) tarafından yaptırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. M. Cezar, a.g.e., s.261-282.

⁵ Osmanlı'da vakıf sisteminin ne olduğu, nasıl işlediği ve yapıların korunmasındaki rolü için bkz. T. Akar, a.g.e., s.10-55, E. Madran, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağlarında Onarım Alanının Örgütlenmesi 16.-18. Yüzyıllar**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2004, s. 37-45.

⁶ Tarihi Ticari Merkezlerde izlenen sorunlar, yazarın 2003-2007 tarihleri arasında gerçekleştirdiği arazi çalışması sırasındaki saptamalarıdır.

⁷ T. Akar, **The Historical Formation of the Traditional/Commercial Center of Adana and a Financial and Institutional Model for Preservation**, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002, s. 51-76.

⁸ a.g.e., s. 76-79.

⁹ Akar, a.g.e, s.184.

¹⁰ 172 ada 34 parselde bulunan yaklaşık 6m2 taşınmaz kültür varlığında, Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 3 Ekim 1996 tarih 1442 sayılı kararının Tescil Listesi ekinde verilen maliklerin listesine göre 22 hisse bulunmaktadır.

¹¹ Hisseli mülkiyete bir başka örnek ise tümüyle özel mülkiyetlerden oluşan Gaziantep'te bulunan Yeni Han ve Tuz Han'dır. Tek bir yapı olan hanlarda, han odaları birer hisse olarak farklı maliklere sahip olup, farklı işletmeler tarafından kullanılmaktadır.

¹² Mülhak vakıf, mütevellisinin idaresinde olup Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetiminde olan vakıflardır.

¹³ Bu sırada Kahramanmaraş belediyesinde KUDEB henüz kurulmamıştır.

¹⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Gaziantep Tarihi Ticari Merkezinde, idaresi ve denetimi altındaki Tütün Hanı, Eski Küçük Buğday Pazarı Hanı, Zincirili Bedesten gibi yapıların onarımını gerçekleştirmiştir. AB fonları ile Gaziantep'te Naip Hamamı, Dayı Ahmed Ağa Konağı, Kır Kahvesi, Butik Otel gibi restorasyon proje ve uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ise Tarihi Ticari Merkezde, Bakırcılar Çarşısı olarak bilinen alanda sokak sağlıklılaştırma projesi gerçekleştirmiştir.

¹⁵ M. Özkarcı, "Kahramanmaraş'ta Osmanlı Dönemi Ticaret Yapılarının Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, 2002, c.3, s.1221

¹⁶ 20.02.2008 tarih 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 28. maddesi ile 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 10. maddesi.

Makalede kullanılan resimler Tuba Akar'a aittir.

DEĞİŞİM, SÜREKLİLİK, UYUM ÜÇGENİNDE TARİHİ ÇEVREDE YENİ YAPI*

Özlem Karakul, ODTÜ, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Yüksek Lisans Programı/Arş. Gör.

Tarihi çevrede yeni yapı konusunun, bir koruma problemi olarak tanımlanması oldukça geç olsa da, konuyla ilgili tartışmalar çok daha eskiye dayanmaktadır. Çünkü “yeni” yi temsil eden her dönem, yaşamak ve varlığını sürdürmek için köklerini bir önceki dönemin değerleri içinde geliştirmek durumundadır. Bu anlamda, her yeni dönem, geçmişin bir sentezi olması gereken kendi değerlerini, önceki kültürlere uydurmak durumundadır. Günümüzde, tarihi çevrede tasarım çalışmalarındaki başlıca sorun, eski ve yeni arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı konusudur. Bu çalışma, bu ilişkinin kurulmasında yaşama kültürünün anlaşılmasını bir yol olarak kullanır ve konuyla ilgili çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlar.

Tarihi dokuda yeni yapı tasarımı, geleneksel olanın biçimsel dilinden bazı elemanlar alıp, özgürce kullanmak sürecine indirgenemez. Bağlama özgü fiziksel ve kültürel özelliklerden oluşan karmaşık bir bütün olan yaşama kültürünün¹ anlaşılması ve özümsemesi esas olmalıdır. Bu anlamda, tarihi sürekliliğin yaşama kültürünün geleceğe aktarılmasıyla başarılabileceği söylenebilir. Bu yazı kapsamında ise, tarihi çevrelerin biçimsel özellikleri içinde sürdürülebilir değerler olarak kabul edilen yaşama kültürünün anlaşılabilmesi için, mimari tiplerin çalışılması ve analiz edilmesi yardımcı olacaktır. Biçimsel özelliklerin analiziyle, sürdürülebilir somut olmayan değerlerin saptanması ve tartışılması bu yazının esas özünü oluşturmaktadır. Sürdürülebilir değerler olarak yaşama kültürünü

yada yaşama kültürünün sürdürülebilir değerlerini tartışmak ve örneklemek yapmak için Amasya, Yalıbozu evleri olarak tanımlanan alan seçilmiştir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Tarihi çevrelerde yeni yapı kaygısı, tarihi çevreleri koruma kaygısının gelişimiyle birlikte artmaya başlamıştır. Fiziki çevrenin mimarın denetimi dışında üretildiği², geleneksel dönemde, yöresel malzeme ve geleneksel teknikleri kullanan yapı ustaları, yapıyı çevrenin sürekliliğinin doğal bir şekilde gerçekleşmesini sağlayarak, geçmiş ve gelecek kuşaklar arasında tarihi süreklilik sağlamışlardır. Modernizmle birlikte geleneksel yapı tekniklerinin yenileriyle yer değiştirmesiyle, doğal olarak oluşan tarihi süreklilik bozulmaya başlamıştır. Zamanla, yeni yapı teknikleri ve malzemelerle üretilen ve bağlamı görmezden gelen standart, monoton ve tek tip yapılar tarihi çevreleri işgal etmeye başladı. Sonuç olarak, bu durum ruhsuz, kimiksiz bir yapıyı çevre yarattı. Yaşama kültürünün de bundan olumsuz etkilenmesi karşısında, mimarlar “yeni yapı sorunu” nu fark ederek, şu sorunun yanıtı aramaya başladılar: Yapı geleneğini ve yaşama kültürünü, yeni yapı teknikleri ve tasarım yöntemleriyle 21. yüzyılda nasıl sürdüreceğiz?

Konunun, bir koruma sorunu olarak uluslararası belgelerde ele alınmaya başlanması ise ilk kez 1975 yılında Avrupa Mimari Miras yılı kapsamında yayınlanan Amsterdam Bildirgesi’nde olmuş-

tur. Yapılı çevrelerde tarihi süreklilik sağlamayı amaçlayan kentsel koruma çalışmaları, Amsterdam Bildirgesi'nde ortaya konulan "Bütünleşik Koruma" kavramıyla birlikte hız kazanmıştır. Bütünleşik Koruma yaklaşımı içinde, tarihi çevrede yeni yapı etkinlikleri, koruma sürecinin son ve tamamlayıcı parçası olarak açıklanmaktadır³.

Tarihi süreklilik, tarihi çevre korumasının temel amaçlarından biridir. Bu süreklilik, tarihin belli bir döneminde oluşturulmuş olan, eski varlıkların dondurulması anlamına gelmez⁴. Tarihi süreklilik ve değişim kavramları arasındaki ilişkileri anlamak, koruma çalışmalarının amaçları açısından çok önemlidir. Tarihi sürekliliği sağlamak koruma ve yeni yapılaşma çalışmalarında dokuların doğal değişimini sürdürmekle ve korumakla mümkün olabilmektedir. Değişimi anlamaya dönük bir çalışma yapılmaz ve zaman etmeni reddedilerek, değişim gözardı edilirse, dokular sadece bulundukları dönemi içeren durumla dondurulmuş olacaktır. Bu ise, yalnızca, somut olanın taşlaştırılmasından başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, yaşayan bir organizma olan tarihi dokuların canlılıklarını dikkate almamakla eş anlamlıdır. Tam tersine, doğru bir koruma yaklaşımı, içinde yaşamın sürdüğü bu mekanların canlılıklarını koruyarak sürdürmeyi amaçlamalıdır.⁵

Eski dokuların yaşadığı dönemlerin, kültürel değerlerin ve yaşamın sürekliliğini sağlama konusunda, "canlılık"- *vitality* sözcüğü, anahtar sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni yapı eylemi, dokuların canlılığını sağlamayı amaçlayan koruma sürecinin bir parçası olarak düşünülmelidir. Dokuların canlılığı ise, değişim süreçlerinin anlaşılması ve sürdürülmesiyle sağlanabilir. "Yaşayan organizmalar olan tarihi dokularda"⁶, geleneksel yapıların kimi özellikleri, gelenekler ve kültürel değerler, gereksinimlere yanıt verebildikleri sürece değişime dayanabilirler. Başka bir deyişle, tarihi dokular, çağdaş yaşamla ne kadar bütünleşebilirlerse, yokolma, bozulma ve insansızlaşma riskleri de o kadar azalır. Öte yandan, yeni bir yapı, içinde bulunduğu dokuyla tarihi süreklilik sağladığı sürece, bağlamın bütünleşik bir parçası olabilir; kendinden sonra gelecek olan yeni mimari için, tasarım altyapısının bir parçasını oluşturabilir; ve bu anlamda dokunun canlılığına katkıda bulunur.

Ülkemiz, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi kontrolsüz kentleşme sürecinin yol açtığı, kentsel kimliği yok eden, hızlı değişim sürecini yaşamaktadır. Tarihi çevreleri tehdit eden bu değişimin hatalı kentleşme ve turizm politikalarıyla ilişkili iki

boyutu vardır⁷. Köyden kente göç olgusu, yerel yöneticilerin ranta dayalı kentleşme politikaları, kıyı alanlarında artan turizm etkinlikleri ile koşut olarak, standart, tek tip apartmanlar ve bağlamını gözardı eden gecekondu alanları hızla artmıştır. Bununla bağlantılı olarak, tarihi çevrelerde, yanlış koruma politikaları, geleneksel yapıların kopyalarının artmasıyla birlikte yapay bir özgünlük yaratmaya neden olmuşlardır. Sonuç olarak, tarihi çevreler insansızlaşmış, özgünlüğünü ve kendine özgü özelliklerini yitirmiş ve kimliksiz bir çevre uğruna feda edilmiştir.

Bu gelişmeler, tarihi çevrelerin koruma ve çağdaş yaşamla bütünleşme gereksinimini beraberinde getirmiştir. Eski dokuda yeni yapı konusu da bu bağlamda, hem bir koruma problemi, hem de çevrelerin canlanma sürecine katkıda bulunacak bir yol olarak ortaya çıkmıştır. Uzun yıllardır, tarihi çevrelerde yeni yapı konusunda farklı bir çok görüş ortaya konulmuştur. Fakat bu tartışmalar, sorunun çözümüne ilişkin, her yerde uygulanabilecek bir formül olmadığını da ortaya koymuştur. "Yeni", ister eskinin restorasyonu, isterse yeni yapı anlamında olsun, eski dokuların canlılığını sürdürme konusundaki en önemli çözümdür. Fakat, yeni yapının niteliği ve dokuya yaklaşımı, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili, kritik olan iki nokta vardır: "yerin kendine özgü" ve mimarın yeri analiz etmedeki yaratıcılığı.

Eski dokuda yeni yapı tasarlama işi, mimar tarafından yönetilen yaratıcı bir süreci kapsayan, geniş kapsamlı bir çalışma gerektirir. Bu çalışmanın, geçmişteki, imar planlarının ve bazı koruma imar planlarının katı kuralları içinde yapılamadığı anlaşılmıştır. Yeni yapı, tarihi doku korumasının bütünleşik bir parçası olma sorumluluğu ve duyarlılığıyla ele alınması gerekli bir konudur. Kendine özgü özellikleriyle, eşsiz ve tek kabul edilmesi gereken tarihi çevreler, hem bu özellikleri hemde evrim süreçleri açısından, anlaşılmalı ve yeniden yorumlanmalıdırlar. Aynı zamanda, yeni yapılar, döneminin teknolojisi ve sosyo- ekonomik bağlamı içinde, tarihi sürekliliğe de katkıda bulunmalıdır.

Yerin kendine özgü"lüğü, ya da Norberg Schulz'un⁸ "yerin ruhu" olarak tanımladığı "genius loci" nin bütünleşik bir parçası olması gereken geleneksel dokuda yeni yapı tasarımı, dokuların özgünlüklerini anlamak ve onlardan ilham almakla sıkı ilişkiler içinde olması gerekmektedir. Fiziki ve kültürel yapılarıyla bütünlükler olarak düşünülen tarihi çevre içerisinde yapılacak yeni yapılar, bu bütünlüğü

anlayıp, yeni bir bütünlük oluşturacak biçimde tasarlanmalıdır. Konuyla ilgili bir diğer kritik nokta ise, "mimarın tarihi evrimini" ⁹ anlamakla ilgilidir. Bu anlamda, yeni yapıları oluşturacak olan mimarlar, bir kentin evriminin en son katmanını oluşturduklarının bilincinde ve sorumluluğunda olmalıdır.

YENİ YAPI: "TARİHİ KENTSEL DOKULARIN EVRİMİNİN EN SON KATMANI"¹⁰

Tarihi çevreler sürekli değişim süreci yaşamakta olan karmaşık bütünlüklerdir. Günümüzde, geleneksel dokuya yeni bir şey ekleme süreci, dokuların değişimlerini ifade eden ve yansıtan bir süreç olmalıdır. Başka bir deyişle, bu süreç, yapıları çevrelerin değişim sürecini anlamayı ve bu değişimin günümüz yapı tipolojisindeki yeniden sunumunu bulmayı gerektiren zor bir süreçtir. Bu bağlamda, tasarımcı yapacağı yeni yapının "tarihi kentsel dokuların evriminin en son katmanı"¹¹ olduğu sorumluluğunun farkında olmalıdır.

Bu çalışmada tipomorfolojik yaklaşımın sunduğu bazı yöntem ve araçlar, çalışmanın metodolojisini oluşturmak üzere kullanılmıştır. Bu yaklaşım, esas olarak yapıları çevreye bir yapı- strüktür ya da ilişki sistemi olarak bakmakta ve kentsel ve mimari çalışmalarda zaman kavramının önemine vurgu yaparak, bir süreç fikri üzerinde durmaktadır¹². Tipomorfolojik çalışmalarda, geleneksel doku bağlamı, elemanları ve elemanların oluşum süreçlerindeki etkileşimlerine göre analiz edilmektedir¹³. Bu bakımdan, tipomorfolojik yaklaşımın okuma, analiz etme, anlama ve yorumlama yöntemleri, yeni yapının tarihi dokuyla daha iyi bütünleşmesi için kullanılmaktadır.

Tarihi dokular, doğal yapı ve toplumun yapıları çevrenin değişimine karşı göstermiş olduğu tavırlarıyla belirlenmiş olan birtakım yapı tiplerinden oluşmaktadır. Bu anlamda, geleneksel yapılar, ard arda gelen tarihi dönemlerin, üst üste gelen katmanlarını temsil etmektedirler¹⁴. Her dönem, bir sonrakinin eklediği "yeni"lerle yavaş bir süreçte değişerek, homojen bir bütün oluşturmaktadır¹⁵. Doku bütünlüğüne uyum sağlayacak bir yeni yapı yapmak, doku içindeki farklı dönemde oluşturulmuş tarihi yapı tiplerinin analiziyle olanaklıdır. "Tip", tarihi dokuların değişimi ya da dönüşümünü yaşayan toplumun, yapı süreci üzerindeki anlatımları ya da ifadeleri olarak tanımlanabilir¹⁶. Bu anlamda, yapı tipleri, yeni yapı süreçleri için tarihi bir zemin sağlamakta ve yeni yapıların dokuya uyumuna katkıda bulunmaktadır. Günümüzün,

"yeni öncü tipini"¹⁷- *new leading type*¹⁸ oluşturmak için, yapı tiplerini tipolojik analizle anlayarak tasarım yapmak çok önemlidir.

Yerin özgünlüğünü anlamak ve yorumlamak, tipomorfolojik çalışmalarla incelenen fiziki yapı dışında, onların temsil ettiği özel anlamların anlaşılmasıyla mümkün olabilmektedir. Mike Brill akılda biçim ve anlamın birleştiği bir şablonun olduğundan ve bunların arketip olarak tanımlanabileceğinden bahseder¹⁹. Brill'e göre, yaşamımızın önemli yönleri hakkındaki bu arketip anlamlar, yerin biçimleri yoluyla ifade edilir ya da anlatılırlar. Bu bağlamda, her yer, kendini diğer biçimlerden ayırıcı anlamlara sahiptir. Bu çalışma özelinde, özel bir bağlamdaki yaşama kültürünün ifadesi olan bu anlamlar, yeni yapı çalışmalarında sürdürülebilir değerler olarak mimar tarafından keşfedilmeyi beklemektedirler.

YAŞAMA KÜLTÜRÜ: TARİHİ ÇEVRELERDE YENİ YAPI TASARIMI ÇİN SÜRDÜRÜLEBİLİR İLKE- LER/ DEĞERLER

Modernleşme ve küreselleşme süreçleriyle birlikte, son yıllarda, yeni yapının sorumluluğu sadece "modern" insanların barınma, doğal koşullara karşı korunma gereksinimlerini karşılamaya indirgenmiştir. Bu anlamda, bu sürecin, kültürel değerler, gelenek ve anlamların sürekliliğini göz ardı ettiği söylenebilir. Norberg-Schulz'a göre, modern mimarlığın çıkış noktası, 19. yüzyıl Avrupa'sının endüstri kentlerindeki insanlık dışı koşullarına karşı bir tepki olarak daha iyi konut gereksinimini karşılamaktı, fakat vardığı nokta "yerin kaybolması" ya da bağlamını gözardı eden yeni yapılar oldu²⁰. "Yeni" yapmak, yaşama kültürünü anlamının yanında, bağlama özgü diğer özellikleri de anlamayı gerektirir.

"Yaşama kültürü", bağlama özgü fiziksel ve sosyal özelliklerden oluşan karmaşık bir bütündür. Bu çalışma, yaşama kültürü, tarihi dokuda yeni yapı yapmak için sürdürülebilir ilkelere dayanarak, ve ancak, mimarın bağlama yorumlayıcı yaklaşımıyla keşfedilebilecek bir bütün olarak kabul edilmektedir. Ve bağlamın değişim sürecine paralel olarak sürekli değişmektedir. Bu nedenle, tarihi süreklilik, yeni yapılarda, yaşama kültürünün değişimlerini de içerecek biçimde sürekliliğinin sağlanması na bağlıdır.

Sürdürülebilir değerler olarak yaşama kültürü, tasarımcının yapacağı öznel ve yorumlayıcı çalışmalarla anlaşılabilir. Bu anlamda, başarılı bir tasarım

ve uyumlu bir mimari, tasarımcının, bağlamdaki yaşama kültürü dokusunu anlamaya yönelik yapacağı öznel çalışmalarla gerçekleştirilebilir.

AMASYA YALIBOYU EVLERİNİN/ALANIN ÖZELLİKLERİ

Tarihi çevrelerde yeni yapı tasarlama sorunu, mimari yaratıcı bir süreç oluşturmaya yönlendiren kapsamlı bir çalışma gerektirir. Bu süreç, yapı tasarımının doğasını, kentle ve toplumla olan ilişkisini anlamayı, zaman içinde oluşmuş, üst üste gelen kültürlerin oluşturduğu yapı geleneğinin parçası olarak, bağlamın mimari dilini yorumlamayı gerektirir. Bu sürecin sonunda, gelenekteki sürekliliğin bütünlüklü bir parçası olarak yeni yapı üretimi esas amaçtır.

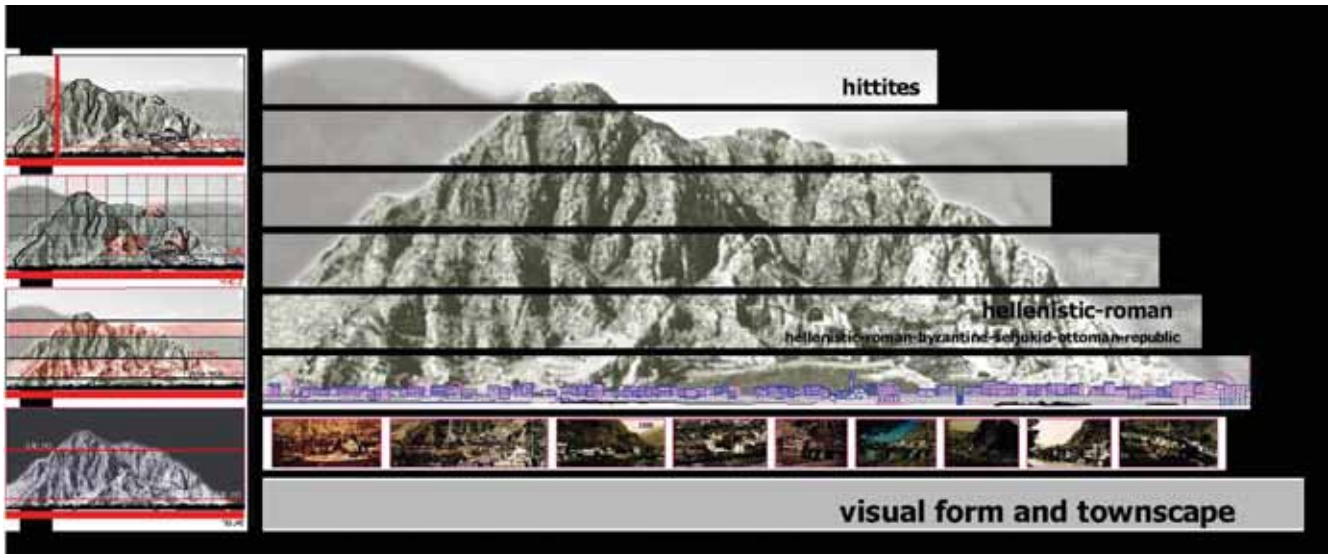
Bu çalışma metodolojisinin temel ilkesi, bağlamı fiziki ve kültürel tüm yönleriyle bir bütün olarak, oluşum ve dönüşümün anlaşılacağı bir süreç olarak anlamak ve yeni yapıyı bu doğal evrim sürecinin bütünlüklü bir parçası olarak kabul etmektir. Bu ilke, mimarın yaklaşımı, mimarın bireyselliği ve alanın kendine özgülüğüne göre değişebilmektedir. Bağlamla uyumlu tasarım yapmak, hem nesnel, başka bir deyişle, tipomorfolojik yaklaşım yöntemlerini kullanarak, alanla ilgili bilgiyi toplama ve belgelemeye ilişkin genel çalışmaları, hem de nesnel bilginin yorumunu içeren ve mimarın bağlama özel geliştirdiği yöntemi içeren öznel çalışmaları gerektirmektedir. Özellikle yaşama kültürünün sürdürülebilir özelliklerinin belirlenmesinde, tasarımcının yorumlayıcı ve eleştirel bir yaklaşımı benimsemesi beklenir.

Amasya'da Hatuniye Mahallesi'nde, Yalıboynu Evleri'ni içeren alan çalışmasında kent ve alan olmak üzere iki farklı ölçekte değerlendirme yapılmıştır.

Çalışma alanı, Amasya Yalıboynu Evleri' dir. Her iki ölçekte de, temel amaç, öncelikle, nesnel çalışmalarla, bütünlüğün bileşenlerini ve değişimini bütün yönleriyle anlamaktır. Bu kapsamda, kent ölçeğinde, doğal, fiziki, tarihi ve sosyo-ekonomik yapı araştırıldı. Bütünlüğün analizinin ardından, dokunun katmanlaşma sürecini anlamak, bu sürecin yapı tipolojisine yansımaları olarak düşünülen yeni tasarım ilkelerini belirlemek üzere, dönüşüm süreci incelenmektedir. Yapılan bu analiz çalışmalarının ardından, kentin kentsel ve mimari özelliği

Resim 1. Amasya' da yerleşim düzeni analizi

Resim 2. Amasya Yalıboynu Evleri: Kent Silueti analizi

likleri öznel çalışmalarla değerlendirildi. (Resim 1-2). Bu noktada, yani nesnel çalışmaların, öznel çalışmalarla kişiselleştirilmesi sürecinde, mimarın kente ve korumaya bakışı, değerleri aktif rol oynamaktadır.

Çalışma alanı olarak seçilen Yalıboyu Evleri ise, bir alt ölçekte, kentle ve yapılarla kurduğu ilişkilerin inceleneyeceği ayrı bir bütün olarak kabul edilmektedir. Çalışma alanı, dokunun evrim sürecini temsil eden farklı yapı türlerini içeren çok yoğun geleneksel konut dokusunu içermektedir. Alan çalışmasının temel amacı, tarihi süreklilik içinde, dokunun dönüşüm süreci içinde gelişmiş farklı yapı türlerini belirlemek, bu türlerin değişimlerini incelemek ve bu süreklilik içine yerleştirilecek "yeni öncü tipi- *new leading type*"²¹ için yaşama kültürünün sürdürülebilir değerlerini saptamaktır. Yapı türlerini belirlemek üzere, yapıların mimari özellikleri ve onları yaratan sosyo- kültürel yapı incelenmiştir. Değişen zaman ve yaşam şekillerinin, yapı türleri özelinde incelenmesi, sürekliliğin nasıl sağlandığını ya da nasıl kesintiye uğradığını anlamak için önemli bir yöntemdir. Değişimin mimari üzerine yansımaları anlamak ve günümüze kadar takip ederek bugünkü yansıma biçimini bulmak sorunun da çözümü demektir. Dönüşüm süreci içinde, Amasya konutunun arketip anlamları incelenmekte, bunların içinden yeni yapılarda sürdürülebilir olanlar saptanmaktadır.

Amasya, Yalıboyu Evleri'nde kullanılan metodoloji, bağlamın kendine özgülüğünü göz önünde bulundurarak, farklı alanlar için de kullanılabilir. Bağlamın özelliklerini göz önünde bulunduran ve yaratıcı çalışma olanağı sağlayan, bu metodolojinin esnekliği, onu farklı alanlara da uygulanabilir kılmaktadır. Mimar dokuyu anlama ve yorumlamadaki bireyselliğini yansıtarak, metodolojiyi yeniden tasarlayabilir. Bu bağlamda, sorunun çözümü, dokuyu kendine özgü bir mimari gelenek olarak anlamak ve bugünün gereksinimlerini ve teknolojiyi, bu geleneği sürdürmek için kullanabilmekte yatmaktadır.

Yalıboyu Evleri'nde Konutun Arketip Anlamlarının Sürdürülebilir Özellikleri

Yalıboyu evlerinde tipolojiler tarihi dokunun değişim süreci içinde farklılaşarak günümüze kadar gelmişlerdir. Geleneğin, normların ve üslupların fiziki biçimler yoluyla anlatımları olarak konutun arketip anlamları ise değişim süreci içinde sürekliliklerini koruyarak günümüze ulaşmışlardır. Yeniyi oluştururken, bu anlamları keşfederek, göz önünde bulunduran tasarımcı, dokunun doğal değişim sürecinde yerini alacak bir tasarım yapabilir. Yapım sistemi ve teknolojiyle tanımlanmayan ve yaşama kültürünün özünü oluşturan, bu arketip anlamların bir çoğu yeni yapı tasarımında sürdürülebilir.

Geleneksel bağlamda, yaşama kültürünün sürdürülebilir özelliklerini belirlemek için, konutun arketip anlamları arasından eleştirel bir seçim yapmak gereklidir. Mimarın özünü oluşturan bu anlamlar, toplumun sürekli değişen yaşamlarının, yerin biçimleri yoluyla anlatımları oldukları için, günümüz kültürel bağlamında tekrar değerlendirilmeleri gereklidir. Tasarımcının yaratıcılığı ve geleneksel yorumlama yeteneği bu değerlendirmeyi yapabilmesi için çok önemlidir. (Resim 3).

Okunaklı Mimarlık

Geleneksel yapı üretim sürecinde oluşan modüler planlama yaklaşımı, ölçek, kütle ritmi ve cephe düzeni açısından yapı çevre bütünlüğü üzerindeki düzenleyici etkisi açısından önemli bir etmendir. Her ne kadar yalnızca yapım sisteminin bir sonucu olarak görülse de, yapı üretim süreçlerinde kullanıcının önceliği, mekandan doku geneline kadar her ölçekte insancıl bir modülasyon sisteminin oluşumunda etkili olmuştur. Geleneksel çevre, bu modülasyon sisteminin anlatımsal gücüyle birlikte, kendisini oluşturan yaşama kültürünü bütünüyle yansıtmaktadır. Bu anlamda, geleneksel yapılardaki modül kullanımı, yeni yapılarda da gelenekseldeki ölçekle ve parçalı mi-

Resim 3. Cephe Düzeninde arketip anlamlar

mari dille uyum sorununa yanıt veren bir yaklaşım olabilir.

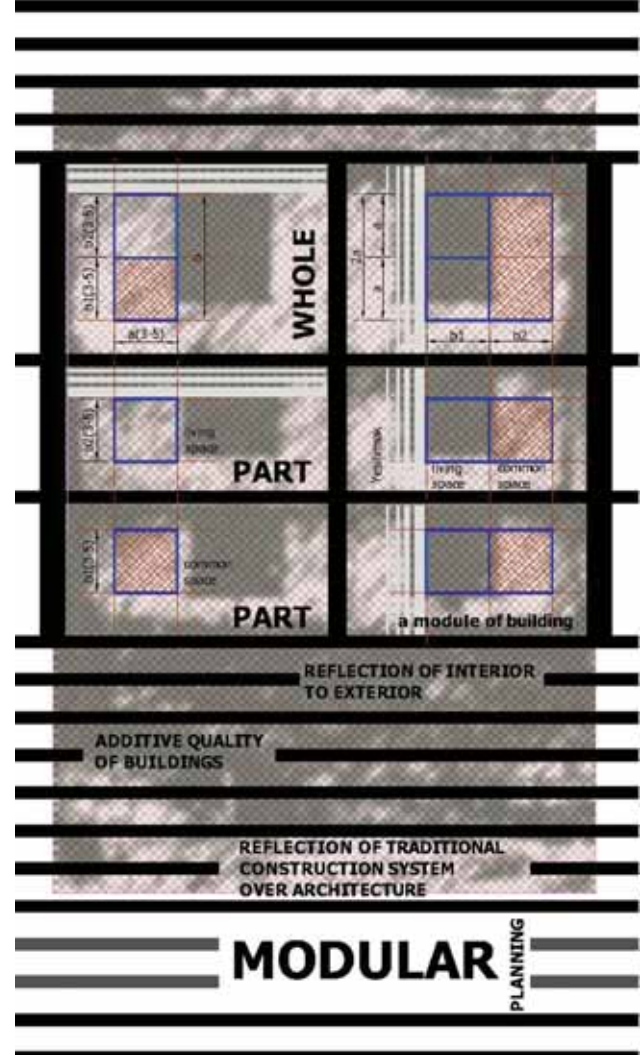
Geleneksel yapı üretim sürecinde, modüler planlamanın beraberinde getirdiği bir özellik olarak mimaride dürüstlük, işlev ve mekansal organizasyonun, teknolojik koşullar içinde oluşan biçimsel özellikler aracılığıyla algılanabilir olmasıdır. Yapım sistemi ve kültürel ve sosyal yapının etkisiyle oluşan iç mekan organizasyonunun, biçimsel özelliklere yansıdığı bir mimari ise, bu çalışma kapsamında, sürdürülebilir bir değer olarak düşünülebilir (Resim 4).

Anlatımsal ve işlevsel mimarinin bir uzantısı olarak, Amasya'da geleneksel yapıların iç mekan özellikleri, günümüz sosyo- kültürel bağlamında tekrar yorumlanmalıdır. Geleneksel yapılarda "mekanın anlatımsal özelliği" olarak adlandırabileceğimiz bu değer, mekanların insanların işlevsel ihtiyaçlarını karşılamaya yanıt verici olması olarak yeniden yorumlanabilir. Geleneksel yapılarda mekanların farklılaşması, yalnızca işlevin gerektirdiği boyuta ilişkin değil, insan ihtiyaçlarına göre belirlenmiş olan form, ışık kalitesi, manzaraya yönelim ve ölçeğe ilişkindir. Bu açıdan yapı yönetmelik ve kuralları, kendine özgü ve tek olan bir bağlamda insan kültürel ihtiyaçlarını karşılaması anlamında tartışmaya açıktır.

Bağlamla Bütünleşme

Hatuniye Mahallesi'nde doğal ve yapılı çevreyle sıkı bir şekilde bütünleşmiş olan yapılar, yaşama kültürünün önemli özelliklerinden olan birlik-telik, ortaklık ve komşuluğun anlatımını temsil etmektedirler. Bu bütünleşme, yapıların birbir-

leriyle ve doğal yapıyla uyumu ve bütünlüğüyle sağlanmaktadır (Resim 5). Bu birliktelik hissi, modüler tasarımın mimari üzerindeki düzenleyici etkisinin yansıması olarak, ölçek, kütle ritmi ve cephe düzeni yoluyla da kendini ortaya koymak-

Resim 4. İçten dışa Modüler Planlama

Resim 5. Bağlamla Bütünleşme ve uyum: Doğa ve yapıların ilişkisi

tadır. Bu hissin, yeni yapılarda da, yeni teknolojik olanaklar içinde sürdürülmesi mümkündür ve gereklidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yaşayan ve değişen bir bütün olarak Hatuniye Mahallesi, yaşama kültürünün evrim sürecini tümüyle yansıtmaktadır. Dönüşüm süreci içerisinde korunmuş olan özelliklerin yanında, yaşama kültürünün kesintiye uğramış ya da değişmiş olan çok sayıda sürdürülebilir ilkesi bulunabilir. Dokuya eklenecek olan her yeni yapı, zamanının ürünü olduğunu belli ederek, bu değişim sürecini sürdürme duyarlılığını göstermelidir. Yeni yapı, hem yapı çevrenin anlaşılması ve okunmasının sonucu, hem de döneminin teknolojisi ve kültürel yapısının bir yansıması olmalıdır.

Günümüzde, standartlaşması ve seri üretime dönüşmesiyle eleştirilen yapı üretim süreci, aynı zamanda sosyo kültürel bağlam çeşitliliğini gözardı ederek tek tip kullanıcıya hitap eder niteliktedir. Bununla birlikte, geleneksel dokuların temsil ettiği kültürel ve insancıl değerler, günümüzün yükselen değeri olan bireycilik ve rant uğruna feda edilmektedir. Bu çalışmanın odak noktası olan yaşama kültürüyle kastedilen ya da anlatılmak istenilen de, aslında günden güne kaybettiğimiz bu değerlerdir. Unutulmamalıdır ki, dokuların, kültürel altyapıya dayanan somut olmayan değerleri, tarihi süreklilik ve uyum sağlamada, yapı çevre üzerindeki belirleyici gücü bakımından biçimsel özelliklerden çok daha önemlidir.

DİPNOTLAR

* Bu yazı, Özlem Karakul'un 2002 yılında Inst.Dr. Fuat Gökçe danışmanlığında, ODTÜ Restorasyon Yüksek Lisans Programı'nda yapmış olduğu, "New Buildings in Old Settings: Riverfront Buildings in Amasya" adlı yüksek lisans tezinden geliştirilerek hazırlanmıştır. Bu çalışma, 1999 ve 2000 yılları içinde yapılmış olan iki alan çalışmasının verilerini kullanmaktadır. Bunlardan ilki, Odtü Mimarlık Bölümü Restorasyon Yüksek Lisans Programı'nın, 1999-2000 yılı sonbahar döneminde yapılan çevre stüdyosu çalışmasıdır. Yüksek Lisans tezine özel yapılan ikinci alan çalışması ise, 2000 yılı Kasım ayında yapılmıştır. Bu anlamda, yazıda alanla ilgili yapılan analiz, değerlendirme, yorumlar, 2000 yılındaki duruma ilişkindir.

¹ Cengiz Bektaş, "yaşama kültürü" terimini bir çok yazısında kullanmıştır (C., Bektaş, 1996: 23; C., Bektaş, 2003). Terim, aynen kullanılsa da, içerik yazarın kendi yaklaşımına göre yeniden belirlenmiştir. Yüksek lisans tezi kapsamında, "tarihi çevrelerin biçimsel özellikleri içinde sürdürülebilir değerler" olarak kullanılan "yaşama kültürü" terimi bu yazı kapsamında da aynı anlamda kullanılmaktadır.

² Rapoport (1969, s.1) insanın fiziki çevresinin, tasarımcının kontrolünde olmadığı ve halk mimarisinin bir sonucu olduğu için mimarlık tarihi ve teorisinde büyük ölçüde gözardı edildiğini söylemektedir.

³ 1975 yılındaki "Avrupa Mimari Miras Yılı" etkinliklerinden biri olarak yayınlanan Amsterdam deklarasyonu ilk kez "Bütünleşik Koruma" yaklaşımının tartışıldığı uluslararası belgedir. Tarihi çevrelerin ekonomik, sosyal, yönetsel ve yasal yönlerinin tümünü içeren bütünlükler olarak korunması modeli olarak ortaya konulan bütünleşik koruma yaklaşımında, tarihi çevrede yeni yapı konusu da kentsel korumanın bir bölümü olarak tartışılmaya başlanmıştır (E., Madran, N., Özgönül, 1999)

⁴ Bilsel (1989, s.9) tarihi çevre korumasının temel amaçlarından olan tarihi sürekliliğin, eski varlıkları bir dönemdeki durumlarıyla dondurmak anlamına gelmediğini, değişimin tarihi sürekliliğin esas olgusu olduğunu belirtir.

⁵ Bilsel (1989, s.3) korumanın, tarihi dokuları açık hava müzesi şeklinde dondurmak olmadığını, çünkü onlardan öğreneceğimiz değerlerin yaşayan değerler olduğunu ve ancak yaşanılarak anlaşılabilceğini anlatır. Bu anlamda da, gerçek korumanın canlılığı koruyarak sağlanabileceğini; canlılığın ise tarihi süreklilik için gerekli olduğunu belirtmektedir.

⁶ G., Strappa, "The Notion of Enclosure in the Formation of A Special Building Type", **Typological Process and Design Theory**, (Ed. by. Petruccioli, A.), Cambridge, 1998, s. 91

⁷ C., Bilsel, **New Building in a Historical Urban Setting as an Urban Design Problem The case of Yeni Foça**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Odtü Mimarlık fakültesi, 1989, s.1

⁸ C., Norberg-Schulz, **Genius Loci: Towards A Phenomenology of Architecture**, New York: Rizzoli, 1980, s. 189

⁹ G., Abada, **Contextual Urban Design for reshaping the Arabic Islamic Historical Places**, Cairo, Egypt, 1999, s.4

¹⁰ a.g.e., s.1.

¹¹ a.g.e., s.1.

¹² A., Petruccioli, "Exoteric, Polytheistic Fundamentalist Typology", **Typological Process and Design Theory**, (Ed. by. Petruccioli, A.), Cambridge, 1998a, s. 10

¹³ M. M., Cerasi, "Type, Urban Context, and Language in Conflict; Some Methodological Implications", **Typological Process and Design Theory**, (Ed. by. Petruccioli, A.), Cambridge, 1998, s. 181

¹⁴ G., Abada, a.g.e., s.1.

¹⁵ a.g.e., s.1.

¹⁶ Rossi, A., **The Architecture of The City**, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1982

¹⁷ A., Petruccioli, **Bellek Yitiminin Ardından- Akdeniz İslam Kent Dokusunun Öğrettikleri**, çev. Burcu Kütükçüoğlu, Yapı Endüstri Merkezi, Yem Yayın, İstanbul, 2008, s. 41

¹⁸ A., Petruccioli (1998b, s. 62-63) , "yönlendirici yapı tipi- new leading type"ni, her hangi bir dönemde, toplumun genelini anlatım biçimi olarak kabul edilen ve yapıların oluşturul-

masında referans alınan tip olarak tanımlar. Farklı dönemlere ve zamana göre farklılaşan bu tipin, günümüzdeki karşılığını ise, "yeni yönlendirici yapı tipi- new leading type" olarak kabul etmektedir.

¹⁹ M., Brill, "Archetypes as a 'Natural Language' for Place Making", **Ordering Space Types in Architecture and Design**, (Ed. by. Franck, K., Schneekloth, L.), USA, 1994, s. 61

²⁰ C., Norberg-Schulz, a.g.e., s. 189.

²¹ A., Petruccioli, 1998b, s. 63

KAYNAKÇA

Abada, G., **Contextual Urban Design for reshaping the Arabic Islamic Historical Places**, Cairo, Egypt, 1999

Bektaş, C., **Türk Evi**, Yapı Kredi Yayınları Ltd.Şti., İstanbul, 1996

Bektaş, C., **Yaşama Kültürü**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003

Bilsel, C., **New Building in a Historical Urban Setting as an Urban Design Problem The case of Yeni Foça**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Odtü Mimarlık fakültesi, 1989

Brill, M., "Archetypes as a 'Natural Language' for Place Making", **Ordering Space Types in Architecture and Design**, (Ed. by. Franck, K., Schneekloth, L.), USA, 1994, s. 61-78.

Cerasi, M. M., "Type, Urban Context, and Language in Conflict; Some Methodological Implications", **Typological Process and Design Theory**, (Ed. by. Petruccioli, A.), Cambridge, 1998, s. 179-187.

The Declaration of Amsterdam, Congress on the European Architectural Heritage, 21 - 25 October 1975, **International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage**, (Ed. by. MADRAN, E., ÖZGÖNÜL, N., Ankara, METU, Faculty of Architecture Pres, 1999

Karakul, Ö., **New Buildings in Old Settings: Riverfront Buildings in Amasya**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Mimarlık Bölümü, Restorasyon lisansüstü Programı, 2002

Karakul, Ö., **Life Culture: Sustainable Principles for Infilling in Historic Environments**, LIVENARCH III (Contextualism in Architecture), KTÜ, Trabzon, 5-7 July 2007

Norberg-Schulz, C., **Genius Loci: Towards A Phenomenology of Architecture**, New York: Rizzoli, 1980

Petruccioli, A., "Exoteric, Polytheistic Fundamentalist Typology", **Typological Process and Design Theory**, (Ed. by. Petruccioli, A.), Cambridge, s. 9-18, 1998a

Petruccioli, A., "AliceDilemma", **Typological Process and Design Theory**, (Ed. by. Petruccioli, A.), Cambridge, s. 57-72., 1998b

Petruccioli, A., **Bellek Yitiminin Ardından- Akdeniz İslam Kent Dokusunun Öğrettikleri**, çev. Burcu Kütükçüoğlu, Yapı Endüstri Merkezi, Yem Yayın, İstanbul, 2008

Rapoport, A., 1969, **House Form and Culture**, New Jersey.

Rossi, A., **The Architecture of The City**, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1982

Strappa, G., "The Notion of Enclosure in the Formation of A Special Building Type", **Typological Process and Design Theory**, (Ed. by. Petruccioli, A.), Cambridge, p. 91-113, 1998

SOKAK SAĞLIKLAŞTIRMA PROJELERİ SORGULAMASI IŞIĞINDA TARİHİ DOKUNUN BÜTÜNCÜL KORUMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

Umut Bilgiç, Y. Mimar, Restorasyon Uzmanı, ODTÜ

Bu yazıdaki eleştirel (aynı zamanda öz eleştirel) yaklaşım yürürlükteki mevzuatın yanı sıra, yazarın müellifi olduğu 'Kilis Sokak Sağlıklaştırma Projesi' sürecinde edindiği tecrübeye dayanmaktadır.

GİRİŞ

5226 ve 3386 sayılı yasalar ile değişik 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası kapsamında yer alan kentsel sit alanları ve/veya koruma alanlarında belirlenen sokaklardaki tescilli/tescilsiz yapıların sokaktan algılanabilen (sokağa bakı veren) cepheleri ve üst yapıları ile sokağı oluşturan ve sokakla ilişkili çevresel elemanlarını iyileştirmeye yönelik hazırlanan; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ilke kararları, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararları ve koruma amaçlı imar planları ve/veya imar planları hükümlerine uygunluğun zorunlu olduğu mimari, şehircilik ve mühendislik projelerin toplamı 'sokak sağlıklaştırma projesi' olarak tanımlanmaktadır.¹

Ülkemizin kentsel sit ve koruma alanlarında son yıllarda özellikle yerel idarelerin koruma kavramına ilgisinin artmasıyla hız kazanan sokak sağlıklaştırma projeleri ve uygulamaları önemli bir gündem oluşturduğu gibi, gerek içerikleri gerekse de üstlendikleri misyonun gerçekleşme başarısı açısından tartışma konusudur. Bu yazıda; sokak

sağlıklaştırma çalışmalarının proje ayağını ele alacak, söz konusu projelerin gerçekleştirilmesindeki bürokratik süreci, projelerin altlığını teşkil eden teknik şartnamenin zeminini oluşturan projelerin niteliğini tartışacak ve son olarak da bir takım öneri başlıklarıyla olması gerekeni ortaya koymaya çalışacağız.

MEVCUT DURUM

Sokak sağlıklaştırma projeleri çoğunlukla Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın, kimi zaman da yerel yönetimlerin denetimiyle elde edilmektedir. Bakanlığın yatırım programı kapsamında gerçekleştirilen projelerde, denetim sorumluluğu (teknik kontrol-lük) bakanlığın konuyla ilgili birimlerine ait olup, ihale süreci ve parasal yönetim ile ilgili çalışmalar projenin yer aldığı bölgenin ilgili idari veya yerel yönetimince (valilik il özel idareleri, kaymakamlık, belediyeler) gerçekleştirilmektedir. Projelerin hazırlanmasında bakanlık mevzuatında yer alan *Korunması Gerekli Sokakları Sağlıklaştırma Projesi Teknik Şartnamesine*² uygunluk esastır.

Yerel Yönetimlerin (il ve/veya ilçe belediyeleri) kendi bütçeleriyle gerçekleştirdiği projelerde ise proje hizmetine ayrılan bütçenin miktarı göz önünde bulundurularak müellife proje kısıtlaması getirilmekte, yürürlükte olan sokak sağlıklaştırma teknik şartnamesine uygunluk konusunda ısrar

edilmemekte ve maliyet düşürmek amacıyla çoğu zaman sadece yapı cephelerini kapsayan proje çalışması talep edilmektedir.

Ancak; hangi kurum yönetiminde hazırlandığı fark etmeksizin, projelerin onarım uygulamasından önce ilgili Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun onayını alması gerekmektedir. Yerel idarelerce yürütülenlere göre nispeten daha kapsamlı olan Bakanlık yönetiminde hazırlanan projelerin çerçevesini belirleyen ve yukarıda bahsi geçen teknik şartnamenin ilgili maddelerinde özetle aşağıdaki hususlar talep edilmektedir:

- Tescilli yapıların rölöve aşamasında; söz konusu yapıların bulundukları çevreyle mekansal, kütsel ve cephe ilişkilerini irdeleyen analizler, tek yapı bazında 1/100 – 1/1 arası ölçekteki çizimleri barındıran rölöveleri ile malzeme ve sorun analizlerinin tespitini içeren analitik etüd çalışmaları,
- Tescilli yapıların tarihsel araştırma/restitüsyon ve onarım/restorasyon projeleri aşamasında *sadece sokağa bakan cephelerine ve üst yapılarına*³ yönelik araştırma, proje ve kararlar,
- Tescilsiz yapıların cephesini içeren rölöveleri/restorasyon projeleri,
- Çevre ölçeğinde sokak öğelerine yönelik mimari projeler ve altyapı/mühendislik projeleri.

Yukarıdaki maddelerin oluşturduğu mimari koruma projesi şöyle resmedilebilir: Tüm öğeleriyle belgelenmiş bir doku, cephelere yönelik yapılmaya çalışılmış restitüsyon ve restorasyon çalışması ile çevresel ölçekte yapıların tanımladığı sokaklara yönelik mimari ve altyapı düzenlemeleri.

Sokak dokusunu oluşturan yapıların arşiv niteliğinde tüm belgelerini oluşturmak ne kadar anlamlı bir yaklaşım ise, bu yapıların yalnızca cephelerine yönelik dönemleme ve onarım yaklaşımları sunmak da bir o kadar yanıltıcıdır. Cepheye özel restitüsyon yapmaya çalışmak; örneğin kapatılmış bir pencere veya kapı açıklığını sadece iki boyutlu çizgiler gibi algılayıp arkasındaki mekandan ve yapının kendisinden soyutlayarak irdelemek korumanın mantığına aykırı olduğu gibi, basit onarımı yapılacak bir pencere doğraması söküldüğünde arkasındaki sıvanın da bozulabileceği aşikardır.

Sokağa cephe veren ve tescilli yapı parselinde yer alan nitelsiz kütle ekine önerilmesi muhtemel

bir takım görsel iyileştirmeler onu meşrulaştıracığı gibi, onun tamamen kaldırılmasına yönelik üretilen bir karar da cephe ölçeğinde çalışılmış bir restorasyon projesinin parçası olamaz. Öte yandan tescilsiz yapılara talep edilen iyileştirmelerin, söz konusu yapıların tescilli yapılarla kütle, cephe ve parsele oturma uyumunu sorgular nitelikte olmaması da bir başka önemli eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Resim 1. Kilis Kentsel Sit Alanında yer alan ve 'Kilis Sokak Sağlıklaştırma Projesi' kapsamında yer alan Salih Efendi Sokak'tan genel görünüş: İklimin ve yaşam tarzının şekillendirdiği 'içe dönük' mimaride sokağı taş duvar dokusu tanımlamaktadır

Resim 2. Kilis Kentsel Sit Alanında yer alan ve 'Kilis Sokak Sağlıklaştırma Projesi' kapsamında yer alan Ömer Efendi Sokak'tan genel görünüş.

Resim 3. Kilis Kentsel Sit Alanında yer alan ve 'Kilis Sokak Sağlıklaştırma Projesi' kapsamında yer alan Salih Efendi Sokak'tan genel görünüş.

Resim 4. Kilis Kentsel Sit Alanında yer alan ve 'Kilis Sokak Sağlıklaştırma Projesi' kapsamında yer alan Salih Efendi Sokak'tan genel görünüş: Cephe bazında iyileştirilmesi talep edilen yeni yapılar.

Proje aşamasında karşılaşılan bu ve benzeri bir çok sorunun yaratacağı çelişkili durumun onarım aşamasında yapıların kullanıcılarına yansımaması da olanaksızdır. Bu yaklaşım; sokağın kendisini ve sokaktan görüneni koruyan ancak onları oluşturan bütünü göz ardı eden, geleneksel dokuda sahne dekorları oluşturmaya yönelik bir son ürün tanımlamaktadır.

Ne var ki şartnamenin 'Hedefler ve İlkeler' başlıklı ikinci maddesinden⁴ aşağıda alıntı yapılmış bazı ifadelerden de anlaşılacağı üzere; şartnamede alan yönetiminden korumanın sosyal ve ekonomik boyutuna, ekolojik ve sürdürülebilir mimarlıktan ta-

rihi dokuya bütüncül yaklaşımın önemine vurgu yapan bir dizi ifadeler yer almakta ve sokak sağlıklaştırmaya oldukça önemli misyonlar yüklenmektedir:

- Çevre ve yörenin doğal, kültürel, mimari, tarihi, ekonomik, estetik, görsel değerlerini ve özgün kimliğini koruyarak ön plana çıkaran bir projelendirme anlayışıyla hareket edilir.
- Projeler; yasal, yönetsel, ekonomik ve teknik yönlerden uygulanabilir ve uygulama sürecinde yer alan eylemlerin tasarım ve programlanmasını içerir.
- Kullanıcı profili belirlenerek, kullanıcılara göre tasarım yapılır, ayrıca engelli, çocuk, yaşlı, vb. dezavantajlı kullanıcıların gereksinimlerine yönelik düzenlemeler yer alır.
- Açık ve kapalı mekanlarda gerekli doğal ve yapay aydınlık seviyesi ve iklim uygunluk yönünden optimum koşullar sağlanır.
- Yapılacak tasarımlarda ekolojik dengenin korunması ve sürdürülmesi hedeflenir.

Bu hedefler elbetteki doku ölçeğindeki korumanın nihai hedeflerindendir ancak sokak sağlıklaştırma projelerinin böylesine bir şartnameyle ve kısmi yaklaşımla bu hedeflere ulaşamadığını/ulaşamayacağını söylemek de yanlış olmaz. Ortaya çıkan ürün ile hedeflenenler arasındaki bağsızlık ise asıl çözülmesi gereken sorundur.

ÖNERİLER

Ülkemizde gerçekleştirilen koruma çalışmalarının en büyük sorunlarından biri koruma konusuna bütüncül yaklaşmama eğilimidir. Koruma ile ilgili çalışmaların belli bir program dahilinde yapılmaması, siyasi ve popülist yaklaşımlar, harcanan yoğun emek ve paraya rağmen net bir sonucun ortaya çıkmamasına sebep olmaktadır. Sokak sağlıklaştırma projeleri ve uygulamaları da her ne kadar yerel halkta koruma ve kültür varlığı bilincini oluşturmaya ve o bölgenin sakinlerinin yaşam ve konfor koşullarını arttırmayı hedeflese de neticede bir bütünün parçası olmadığı için amacına tam olarak ulaşamamaktadır.

Tarihi dokuyu korumanın mimari boyutunun yanı sıra; sosyal ve ekonomik boyutunun olduğu gerçeği, sokak sağlıklaştırma mantığının konuyu yalnızca mimari boyuta indirgemekte olduğunu da

gözler önüne sermektedir. Tarihi dokuya bütüncül bir plan ve programla yaklaşmak, tümünden gelerek ayrıntıdaki problemleri çözmek ise en doğru yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda;

- Kentsel sit ve koruma alanlarına yaklaşım, Bakanlığın 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun Ek 2 nci maddesine dayanılarak hazırladığı *Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği'nin*⁵ esaslarına dayanan bir alan yönetimi çalışması ile başlamalıdır. Alan yönetimi; tarihi dokuyu tüm girdileriyle birlikte ele alarak kalkındırmayı/iyileştirmeyi hedefleyen bir olgudur. Bu sistemde, belirlenen yönetim alanlarında farklı disiplinlerden konusunun uzmanı kişilerce öneri yönetim planları oluşturulur ve ilgili birimlerin onayına sunulurak yürürlüğe girer.
- Sokak sağlıklılaştırma mevzuatı sokak bağlamından çıkarılarak (isim değişikliğine de gidilerek) tarihi doku ölçeğine genişletilmelidir. Mimarlık disiplini kapsamında, tarihi doku ölçeğinde yapılması düşünülen her çalışma; mevcut koruma imar planı / imar planı hükümlerine bağlı kalmanın yanı sıra, o bölge ile ilgili hazırlanmış alan yönetimi çalışmasında tanımlanmış bir bölüm olmalıdır.
- Hazırlanacak doku ölçeğindeki mimari çalışmalar; sadece cephe ve sokak elemanlarını iyileştirmeye yönelik değil, tescilli yapıların kendi içindeki ve birbirleriyle ilişkili mimari ve altyapı sorunlarını çözebilecek, tescilsiz yapıların ise geleneksel doku ile uyumunu sorgular içeriğe sahip teknik şartnamelere bağlanmalıdır.

SONUÇ

Ülkemizde yürütülen sokak sağlıklılaştırma projelerinin genel değerlendirmesini yaparak, olması gerekeni kısa başlıklarla ortaya koymaya çalıştık. Sokak sağlıklılaştırma projeleri, tıpkı yürütülmekte olan bir çok koruma projesi ve onarım uygulaması gibi beklenen sonucu vermemektedir; kültür varlığının tek başına değil bir çok bileşeniyle varolduğunu benimsemek ve mimari korumayı bütüncül bir yaklaşımla ele almak ise en doğrusu olacaktır.

Umut Bilgiç, Y. Mimar, Restorasyon Uzmanı

DİPNOTLAR

¹ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/files/SOKAKsartname.doc>, s.1 (14.05.2009)

² <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/files/SOKAKsartname.doc>, s.1-2 (14.05.2009)

³ Bu duruma gerekçe olarak, 'sokak sağlıklılaştırma kapsamındaki şahıs mülkiyetindeki yapıların ancak kamuya açık kısımlarına müdahale edilebileceği' gösterilmektedir.

⁴ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/files/SOKAKsartname.doc>, s.1 (14.05.2009)

⁵ <http://www.kultur.gov.tr/teftis/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF4A7164CD9A18CEAE5CDBAED4AD3E38F7>, (15.05.2009)

TARİHİ ÇEVRE KORUMA MEVZUATINA GENEL BİR BAKIŞ

Yasemin Sarıkaya Levent, Dr., Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü /Öğr. Gör.

Ülkemizde yaşanan hızlı kentleşme ve diğer yandan ekonomik büyüme ve dünyaya açılma süreçleri sonucu ortaya çıkan ranttan pay almak çabaları tarihi çevre koruma konusundaki bilgisizlik, isteksizlik ve kaynak yetersizliği gibi olumsuzluklarla birleşince tarihi çevre zarar görme ya da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır¹. Oysaki tarihi çevreler birçok değeri barındırmakta, bu nedenle bu değerleri gelecek nesillere aktarmak için koruma politikaları oluşturmak ve koruma bilinci geliştirmek gerekmektedir.

Tarihi çevre koruma her şeyden önce yasal bir olgudur. Birçok ülkede tarihi çevrenin korunması için yasal düzenlemeler geliştirilmiş, çeşitli düzeyde kurumlara yetki ve sorumluluk verilmiştir. Ülkemizde de tarihi çevre koruma anayasal bir görev olarak devletin yetki ve sorumluluğundadır. 1982 Anayasasının 63. maddesinde belirtildiği üzere, Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır. Bu varlıklar ve değerlerden özel mülkiyet konusu olanlara getirilecek sınırlamalar ve bu nedenle hak sahiplerine yapılacak yardımlar ve tanınacak muafiyetler kanunla düzenlenir.

Ülkemizde, cumhuriyetin ilanından bu yana tarihi çevre koruma konusunda yasal ve kurumsal

düzenlemeler açısından önemli adımlar atılmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihi çevre koruma mevzuatı Avrupa'daki koruma anlayışındaki kuramsal ve kavramsal değişikliklerin etkisiyle gelişmiştir. Son altmış yıldır gelişimini sürdürmekte olan tarihi çevre koruma mevzuatı bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında kısaca tarihi çevre koruma mevzuatının gelişimi ele alınacak, ikinci kısımda da yürürlükteki koruma mevzuatı anlatılacaktır. Çalışmanın son kısmında ise son değişiklikler ışığında yürürlükteki mevzuatın genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. MEVZUATIN GELİŞİMİ

Tarihi çevre korumaya ilişkin mevzuattaki değişiklikler göz önüne alındığında koruma mevzuatının gelişimi üç dönemde incelenebilir. İlk dönem 1951 – 1972 yılları arasında, korumanın ağırlıklı olarak tek yapı ölçeğinde sürdürüldüğü dönemdir. İkinci dönem ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk koruma yasasının etkin olduğu 1973 – 1983 yılları arasını kapsamaktadır. Üçüncü dönem ise 1710 sayılı Eski Eserler Yasasının 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile değiştirilmesiyle başlayan ve 2004 senesinde koruma mevzuatında yapılan son değişikliğe kadar geçen süreyi kapsamaktadır.

Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK)

Ülkemizde tarihi çevrenin belirli bir mevzuat çerçevesinde koruması Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar uzanmaktadır². Ancak modern anlamda koruma çalışmalarının Cumhuriyet dönemiyle başladığını ve asıl temellerinin 1951 senesinde yürürlüğe giren 5805 sayılı kanun³ ile kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) ile atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır⁴.

GEEAYK, kuruluş yasasının ilk maddesinde tanımlandığı üzere, mimari ve tarihsel özelliklere sahip anıtların ve diğer taşınmaz eski eserlerin korunması, bakımı ve onarımı işlerinde uyulacak ilkeleri ve programları saptamak, aynı zamanda saptadığı ilke ve programların uygulanmasını izlemek ve denetlemekle yükümlü merkezi bir kurul olarak kurulmuştur. Önceleri Milli Eğitim Bakanlığı'na ve daha sonraları Turizm ve Kültür Bakanlığı'na bağlı olmasına rağmen, GEEAYK işleyişinde her zaman bağımsız bir kurul olarak hareket etmiştir⁵.

1950'lerde tarihi çevre koruma konusunda kurumsal bir düzenlemeye gidilmiş olsa da, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalan Asar-ı Atika Nizamnamesi⁶ kullanılmaya devam etmiş ve yasal bir değişikliğe gidilmemiştir. Tarihi çevre koruma ile ilgili hususlar kısmen de olsa imar mevzuatında çözülmeye çalışılmıştır. 1956 senesinde yürürlüğe giren 6785 sayılı İmar Yasası⁷ ve ona bağlı olarak 1957 senesinde düzenlenen İmar Nizamnamesi⁸ koruma konusunda kısıtlı da olsa bazı yaklaşımlar geliştirmiş ve GEEAYK'a bazı yetkiler vermiştir. 1969 senesinde yürürlüğe giren imar yönetmeliği⁹ çevre koruma konusunda 'protokol alanı' ve 'korunacak konut dokusu' gibi önemli tanımlar getirmiştir. İmar yasasında değişiklikler yapan ve 1972 senesinde yürürlüğe giren 1605 sayılı yasa tarihi değeri olan anıtsal ve sivil mimarlık ürünlerinin korunmasının yanı sıra, bunlar ile bir bütünlük teşkil eden çeşme, eski sokak ve meydanlık gibi yerlerin de korunması gerektiğini belirterek korumayı bir bütün içinde ele almayı öngörmüştür¹⁰.

Genelde tek yapı ölçeğinde sürdürülen çalışmaların yanı sıra, imar mevzuatının verdiği yetkilerle tarihi çevre ölçeğinde koruma GEEAYK'ın önemli bir gündemi olmuştur¹¹. Her ne kadar dönemin maddi ve teknik yetersizlikleri korumanın ülke geneline yayılmasını engellemiş olsa da, 1973 senesine kadar 5863 sayılı yasa ve imar mevzuatından yetki alan GEEAYK kuruluşunun hemen ardından

gerek ilke kararları temelinde gerek uygulamada önemli işler yapmıştır.

1710 sayılı Eski Eserler Kanunu

1973 senesinde tarihi çevre korumaya ilişkin yasal düzenlemelerin 1710 sayılı Eski Eserler Kanununda¹² yeniden ele alınması ile Asar-ı Atika Nizamnamesi yürürlükten kalkmıştır. Mimari ve tarihsel özelliklere sahip anıtların ve diğer taşınmaz eski eserlerin çevreleri ile beraber sistematik bir biçimde korunması amacıyla hazırlanan 1710 sayılı koruma yasası birçok ilki de beraberinde getirmiştir.

1710 sayılı koruma yasası ile koruma kavramının ölçeği genişleyerek tek yapı ve anıt ölçeğinden tarihi çevre ve alan ölçeğine geçilmiştir. Sit ve koruma alanı tanımları yapılmış, taşınır ve taşınmaz eski eserlerin yanı sıra anıt, külliye, tarihi sit, arkeolojik sit, tabii sit kavramlarının kapsamı belirtilmiştir. 1710 sayılı koruma yasası kapsamında bir yapının ya da alanın korunması için gerekli süreç tanımlanmış, imar planı yapımında GEEAYK görüşünün alınması zorunluluğu ve gerekirse planların korumayı sağlamak adına değiştirilebileceği, devletin onarım için maddi ve teknik destek sağlayacağı hükümleri yer almıştır¹³.

1710 ve 5805 sayılı yasalardan yetki alan GEEAYK, tarihi çevre koruma konusunda en yoğun çalışmalarını bu dönemde yürütmüş; ön belgeleme, ön tescil, koruma amaçlı imar planı, geçiş dönemi imar koşulları gibi kavramların yerleşmesini ve gelişmesini sağlamıştır¹⁴. Tarihi çevre koruma uygulamaları maddi ve teknik yetersizliklere rağmen ülke çapında yayılmaya başlamış¹⁵, 1973 ve 1982 yılları arasında 30 kentte 3442 anıt, 6815 sivil mimarlık örneği tarihi yapı ve 417 sit alanı ilan edilmiştir¹⁶.

3386 sayılı yasa ile değişik 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası

Gerek tanım ve kavramlar konusundaki eksiklik ve değişiklikler, gerek uygulamada yaşanan bazı problemlerden ötürü¹⁷ 1983 senesinde 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası¹⁸ yürürlüğe girmiş ve 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu ile 5805 sayılı GEEAYK kuruluş yasası kaldırılmıştır. 2863 sayılı koruma yasası 1987 senesinde yürürlüğe giren 3386 sayılı yasa ile bazı değişikliklere uğramıştır.

2863/3386 sayılı koruma yasası tarihi çevre koruma konusunda birçok değişikliği de beraberinde getiren bir mevzuat olmuştur. En temel değişiklik

‘eski eser’ kavramından uluslararası koruma örgütleri tarafından benimsenen ‘kültür varlığı’ kavramına geçiştir. 1710 sayılı koruma yasasında olduğu gibi tarihi, kentsel, doğal ve arkeolojik sit alanları detaylı bir şekilde tanımlanmış ve kapsamı koruma yasası ile verilmiştir.

2863 sayılı yasanın en önemli özelliklerinden birisi kentsel sit alanlarında ‘planlı koruma’ kavramını getirmiş olması ve ‘koruma amaçlı imar planı’ kavramını güncellemesidir. Her ne kadar yasanın tanımlar kısmında yer almasa da 17. maddede tariflenen ‘koruma amaçlı imar planı’ yaklaşımı ile beraber tarihi çevre koruma aynı zamanda bir planlama problemi olarak koruma mevzuatında yer almıştır.

2863 sayılı yasanın kabulü ile 32 senedir hem ilke koyan hem de karar oluşturan merkezi kurum GE-EAYK kaldırılmış ve yerini Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ve koruma kurulları almıştır¹⁹. İlke oluşturma, merkezi kurul olan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunda kalırken, Yüksek Kurulun verdiği ilke kararlarına uymak koşuluyla, karar oluşturma, uygulamaya ilişkin tüm yetkiler ve yerel ölçekte denetim, yerel yönetimden temsilcilerin de bulunduğu yerel koruma kurullarına bırakılmıştır²⁰. Koruma kurulları hem tek yapı, hem de yerleşme ölçeğinde karar aldıkları halde bu kararların uygulanmasını takip edecek olanağa sahip olmaması nedeniyle, 2863/3386 sayılı koruma yasası uyarınca, uygulama aşamasında koruma kurullarının yanı sıra belediyelere de yetki ve sorumluluk verilmiştir.

2. MEVZUAT HAKKINDA GENEL BİLGİ

2004 senesinde tarihi çevre koruma konusunda var olan kurumsal yapının güçlendirilmesi ve yasal sistemin uluslararası normlara uygun hale getirilmesi amacıyla²¹ 5226 sayılı kanun²² ile 2863 sayılı koruma yasasında değişikliklere gidilmiştir. Halen yürürlükte olan tarihi çevre koruma mevzuatı 5228 sayılı yasa ile değişik 2863 sayılı koruma yasadır. İlk maddesinde belirtildiği üzere 2863/5226 sayılı koruma yasasının amacı,

... korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımları belirlemek, yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir.

2863/5226 sayılı koruma yasasında kültürel miras salt yapı ya da anıt ölçeğinde değil tarihi çevre ola-

rak ele alınmaya devam etmiş, korunması gerekli kültürel miras öğeleri, 1983 senesinde yapılan tanım biraz daha kapsamlı hale getirilerek,

tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar olarak madde, 3a/1’de tanımlanmıştır.

2863/5226 sayılı koruma yasasında sit alanları ve ören yerleri alan ölçeğindeki kültürel miras öğeleri olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda yeni bir kavram olan ‘ören yeri’,

tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli uygarlıkların ürünü olup, topoğrafik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş, insan emeği kültür varlıkları ile tabiat varlıklarının birleştiği alanlar

olarak madde 3a/7’de belirtilmiş, aslında bu tanım ile arkeolojik sit alanı için kullandığımız ören yeri kavramı tüm sitleri kapsar bir hal almış ve çalışmanın son kısmında daha detaylı değinileceği üzere bu tanım bir çok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir²³.

Diğer yandan 2863/5226 sayılı koruma yasasının 3. maddesinin a-8 bendine göre “ören yerlerinin arkeolojik potansiyelini koruyacak şekilde, denetimli olarak ziyarete açmak, tanıtımını sağlamak, mevcut kullanım ve dolaşımdan kaynaklanan sorunlarını çözmek, alanın ihtiyaçlarını çağdaş, teknolojik gelişmelerin gerektirdiği donatılarla gidermek amacıyla her ören yerinin kendi özellikleri göz önüne alınarak” 1/500, 1/200 ve 1/100 ölçekli ‘çevre düzenleme projeleri’ yapılması gerekliliği belirtilmektedir.

Her ne kadar içeriği önceki yasanın 17. maddesinde detaylandırılmış olsa da koruma amaçlı imar planı tanımı ancak 2004 senesindeki değişiklikte yer almıştır. Buna göre koruma imar planı, kapsamlı ve uzun bir tanım verilerek,

... sit alanlarında, alanın etkileşim-geçiş sahasını da göz önünde bulundurarak, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla arkeolojik, tarihi, doğal,

mimari, demografik, kültürel, sosyo-ekonomik, mülkiyet ve yapılaşma verilerini içeren alan araştırmasına dayalı olarak; hali hazır haritalar üzerine, koruma alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren iş yerlerinin sosyal ve ekonomik yapılarını iyileştiren, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri, koruma esasları ve kullanma şartları ile yapılaşma sınırlamalarını, sağlıklaştırma, yenileme alan ve projelerini, uygulama etap ve programlarını, açık alan sistemini, yaya dolaşımı ve taşıt ulaşımını, alt yapı tesislerinin tasarım esasları, yoğunluklar ve parsel tasarımlarını, yerel sahiplilik, uygulamanın finansmanı ilkeleri uyarınca katılımcı alan yönetimi modellerini de içerecek şekilde hazırlanan, hedefler, araçlar, stratejiler ile plânlama kararları, tutumları, plân notları ve açıklama raporu ile bir bütün olan nazım ve uygulama imar plânlarının gerektirdiği ölçekteki planlar olarak madde 3a-8'de nitelendirilmiştir.

Sit alanı ilan edilen yerlerde uygulanan imar planının hükmünün kalkacağı ve sit ilanını takiben ilgili yerel yönetim tarafından koruma amaçlı imar planı hazırlanması gerekliliği yasanın 17. maddesi ile belirtilmiştir. Koruma amaçlı imar planı yapılarına kadar sit alanlarında uygulanacak olan imar programları bölge koruma kurullarınca belirlenecek geçici yapılaşma koşulları ile yönlendirilecektir.

Koruma amaçlı imar planı yapımına ilişkin detayları içeren 17. madde de değişikliğe gidilerek koruma amaçlı imar planı müellifi şehir plancısı olarak belirtilmiş, ancak yasada bu planların sit alanının özelliklerine göre uzmanlardan oluşan bir ekip tarafından yürütülmesi gerekliliği belirtilmiştir. Bu durumda müellif olarak belirtilen şehir plancısı aslında tek başına karar veren kişi değil, yasaya ve ilgili yönetmeliğe²⁴ göre alanın konumu, sit statüsü ve özellikleri göz önünde bulundurularak belirlenmiş konunun uzmanlarından oluşan bir ekibin yöneticisi konumundadır.

Yürürlükteki koruma mevzuatında, koruma amaçlı imar planı hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde sadece disiplinler arası bir ekip çalışmasının değil, aynı zamanda belediyelerin, valiliklerin ve ilgili kurumların yanı sıra, söz konusu alanla ilgili meslek odalarını, sivil toplum kuruluşlarının ve plandan etkilenen halkın katılımının da sağlanması gerektiği belirtilmektedir.

2004 senesinde getirilen en önemli değişikliklerden birisi de tarihi çevre korumanın salt plan-

lama problemi değil, aynı zamanda bir yönetim problemi olarak ele alınmasıdır. Bu amaçla,

sit alanları, ören yerleri ve etkileşim sahalarının doğal bütünlüğü içerisinde etkin bir şekilde korunması, yaşatılması, değerlendirilmesi, belli bir vizyon ve tema etrafında geliştirilmesi, toplumun kültürel ve eğitsel ihtiyaçlarıyla buluşturulması amacıyla, plânlama ve koruma konusunda yetkili merkezî ve yerel idareler ile sivil toplum kuruluşları arasında eşgüdümü sağlamak için oluşturulan ve sınırları ilgili idarelerin görüşleri alınarak

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca yönetim alanları ilan edilmesi gerekliliği (madde3/a-10) ve

yönetim alanının korunmasını, yaşatılmasını, değerlendirilmesini sağlamak amacıyla, işletme projesini, kazı plânı ve çevre düzenleme projesi veya koruma amaçlı imar plânını dikkate alarak oluşturulan koruma ve gelişim projesinin, yıllık ve beş yıllık uygulama etaplarını ve bütçesini de gösteren, her beş yılda bir gözden geçirilen yönetim planlarının' hazırlanmasının gerektiği (madde 3a-11) belirtilmiştir.

Yürürlükteki mevzuatın getirdiği en temel değişikliklerinden birisi de kurumsal yapıdaki yeni oluşumlardır. Görev tanımları aynı kalan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ve isminin başına 'bölge' ibaresi gelen koruma kurulları ilke koyma, uygulama, denetleme konusunda merkezi ve bölgesel yerel kurumlar olarak görevlerine devam etmektedirler. Merkezi ve bölgesel örgütlenmeye ek olarak, 2863/5226 sayılı koruma yasasının 10. maddesinde sanat tarihi, mimarlık, şehir planlama, mühendislik, arkeoloji gibi meslek alanlarından uzmanların görev alacağı 'koruma, uygulama ve denetleme büroları' tariflenmiştir. Bu maddeye göre büyükşehir belediyeleri, valilikler ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca izin verilen belediyeler kendi bünyelerinde kültür varlıkları ile ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek üzere koruma, uygulama ve denetleme büroları kurma yetkisine sahip olmuşlardır. Bu bürolar, bölge koruma kurulları tarafından uygun görülen koruma amaçlı imar planı, proje ve malzeme değişiklikleri ile inşaat denetimi gibi uygulamaları denetleyen yerel birimler olarak tanımlanmıştır. Bu yapısı ile aslında yoğun bir çalışma temposuna ve kalabalık bir gündeme sahip bölge koruma kurullarının işini hafifletmesi ve daha etkin uygulama ve denetimin sağlanması hedeflenmiştir.

2004 senesinde yapılan önemli değişikliklerden bir diğeri de, tarihi çevre koruma uygulamalarının yürütülmesinde kullanılmak üzere yeni finansal kaynaklar yaratmaya yönelik olmuştur. 2863/5226 sayılı koruma yasasının 12. maddesinde bakanlık bütçesinin yanı sıra il özel idaresine bağlı yeni bir bütçe tanımlanmıştır. Bu bütçe, emlak vergilerinin %10'u oranında 'Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Katkı Payı' olarak tahakkuk edilen ve ilgili belediye tarafından emlak vergisi ile birlikte tahsil edilen pay ile oluşturulacaktır. Tahsil edilen bu miktarın, il özel idaresi tarafından açılacak özel bir hesapta toplanması ve gerektiğinde valinin denetiminde "... belediyelerce kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan projeler kapsamında kamulaştırma, projelendirme, planlama ve uygulama konularında kullanılmak üzere" il sınırları içindeki belediyelere aktarılması (madde 12) öngörülmüştür. 2005 senesinde yapılan değişiklikte bu bütçenin sadece belediyelerce harcanabileceği belirtilirken, 2009 senesinde yürürlüğe giren ve koruma yasasında değişiklikler öngören 5835 sayılı kanun²⁵ uyarınca oluşturulacak fondan il özel idaresinin de yararlanabileceği, ancak il özel idarelerince yapılan projeler için kullanılan miktarın özel hesabın %30'unu geçemeyeceği hükmü eklenmiştir.

Tarihi çevre korumada bir problem olarak karşımıza çıkan mülkiyet ile ilgili sorunların çözümüne yönelik 1960'lardaki imar mevzuatından bu yana sürdürülen taşınmazının kamulaştırılması ya da devletin mülkiyetindeki başka bir taşınmaz ile takası uygulamasının yanı sıra 2863/5226 sayılı koruma yasasının 17. maddesinin c bendi 'yapılaşmaya açık aktarım alanı' kavramını getirmiştir. Bu maddeye göre hazırlanacak olan imar planlarında eğer planlama alanı sınırları içerisinde sit alanı ya da koruma kararı mevcut ise 'yapılanmaya açık aktarım alanı' belirlenmesi gerekmektedir. Yasanın bu maddesinde "kısıtlanmış hakların bulunduğu belediye sınırları içerisinde, aktarım alanı tespit edilmesinin mümkün olamaması halinde, ilgili idareler ortak program yürütmeye yetkilidir" denilmektedir. İlgili maddede belirtildiği üzere, yapılanma hakları kısıtlanan taşınmazlara ait mülkiyet veya mülkiyetin yapılanma haklarının kısıtlanmış bölümü, imar planlarında belirlenen aktarım alanlarına aktarımdan yararlanacak öncelikli hakları belirleyerek bir program dahilinde aktarmaya, belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde belediyeler, bunların dışında valilikler yetkili kılınmıştır.

3. MEVZUATIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'de koruma kavramının tek anıt korumasın-

dan başlayarak kentsel alan korumasına ulaştığı son 50 – 60 yıllık değişimi incelediğimizde uluslararası koruma modellerine uygun bir norma ulaşma ve uluslararası sözleşmeler ile uyum sağlama çabaları dikkat çekmektedir. Yürürlükteki mevzuatı genel hatları ile değerlendirecek olursak tanımlar, müdahale biçimleri, finansman ve kurumsallaşma konularında olumlu noktaların yanı sıra bazı sıkıntıların da olduğu görülmektedir.

Uluslararası sözleşmelerin kabulüyle beraber koruma mevzuatında değişiklikler yapılması gerekmiş, ancak bu değişiklikler yapılırken o sözleşmelerde geçen kavram ve tanımlar yürürlükteki koruma mevzuatı içerisinde bazı belirsizlikler yaratmıştır. Bu probleme ilişkin en net örneklerden birisi 5226 sayılı yasa ile koruma mevzuatı tanımlar bölümüne eklenen 'ören yeri' kavramıdır. Aslında ülkemizde arkeolojik alanlar için kullanılmakta olan 'ören yeri' kavramı yürürlükteki koruma mevzuatında tüm sit alanlarını kapsar hale gelmiştir. Bu durum, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ilke kararları ve bölge koruma kurullarının almış olduğu kararlar ile çelişkili durumlar ortaya çıkarabilecektir²⁶.

Ayrıca esnek olmayan ve aşırı belirleyici tanımlar da tarihi çevre koruma konusunda kısıtlamalara yol açabilecek niteliktedir. Bu probleme ilişkin verilebilecek örneklerden birisi çevre düzenleme projesi ile ilgilidir. Hazırlanacak olan planlar için 1/500, 1/200 ve 1/100 şeklinde ölçek kısıtlaması verilmesi gerekli hallerde çok detaylı uygulama projelerinin yapılmasına engel teşkil edecek, proje talep eden ya da hazırlayan kurumları sınırlandıracaktır²⁷.

Yürürlükteki koruma mevzuatına göre sit alanlarında yapılan koruma amaçlı imar planı çalışmalarının nazım ve uygulama imar planları ile bütünleşmesi gerekmektedir. Ancak bu bütünleşmenin nasıl sağlanabileceğine dair araçlar ve yöntemler yasa ve yönetmeliklerde tanımlanmamıştır. Bugüne kadar ülkemizde önce toplumsal dinamiklerle imar planları hazırlanmış, ardından hazırlanan planlardan bağımsız olarak koruma amaçlı imar planı yapılmıştır. Bunun sonucunda da birbirinden bağımsız olarak hazırlanan planların bütünleştirilmesi sağlanamamıştır²⁸.

Tarihi çevre koruma sorunu aynı zamanda bir toplumsal örgütlenme, bilinçlenme ve kamuoyu oluşturma sorunu olması nedeniyle yürürlükteki mevzuatta koruma amaçlı imar planı süreçleri-

nin 'katılımcı' olması gerekliliği belirtiliyorsa da, bu katılımın nasıl sağlanabileceğine dair araç ve yöntemler ilgili mevzuatta tariflenmemiştir. Bu nedenle plan hazırlama ve uygulama aşamalarında tam anlamı ile halkın ve yetkili/ilgili kurumların aktif katılım sağlanamamaktadır. Bunun sonucunda da hazırlanan planlar benimsenememekte ve uygulama esnasında problemler ortaya çıkmaktadır.

Yönetim alanı ve yönetim planına ilişkin yürürlükteki yasa ile gelen tanımlar uluslararası koruma normlarına uygun hazırlanmış, olumlu gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ülkemizdeki kurumsal yapı ve bu kurumlar arasındaki ilişkiler gözetilmeden doğrudan uluslararası sözleşmelerden uyarılma şeklinde mevzuata yerleştirilmiş olan bu tanımların daha detaylı bir biçimde ele alınması ve sorumlulukların, yetki alanlarının ve uygulama biçimlerinin yönetmeliklerle netleştirilmesi gerekmektedir²⁹.

Her ne kadar koruma kurullarının 1983'te ikili yapıya kavuşturulması kararların çabuk ve yerinde alınması açısından yararlı olmuş olsa da uygulamada bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntıların başında bölge koruma kurullarının yoğun iş yükü gelmektedir. 2004 senesindeki yasal düzenleme ile gündeme gelen koruma, uygulama ve denetleme büroları yerelde bölge koruma kurullarının işini rahatlatacak ve uygulama ve denetlemede etkin kurumlar olarak işleyecek olsalar da, bu büroların mevzuatta ve işleyişte sadece basit onarım işlerine bakan bürolar gibi tanımlanmış olmasından sıkıntı doğacaktır³⁰.

Yürürlükteki koruma mevzuatının 12. maddesinde koruma uygulamalarında kullanılmak üzere tanımlanan katkı payı, özellikle bütçesi az belediyelerin ve hiç bütçesi olmayan il özel idarelerin koruma çalışmalarında daha rahat kaynak bulabilmesine olanak sağlayacak bir düzenlemedir. İl özel idaresine bağlı bir havuzda toplanması planlanan bu bütçenin nasıl kullanılacağı ve kaynak aktarımı esnasında önceliklerin neye göre belirleneceği konuları katkı payına ilişkin yönetmelikte³¹ açıklanmaktadır. Yönetmeliğin 12. maddesine göre bu hususlarda son karar verici vali ya da vali tarafından kurulacak bir komisyon olarak belirlenmiştir. Ancak, bütçeye ilişkin bu tür kararların çeşitli değişkenler değerlendirilerek konunun uzmanları tarafından değil de bürokratlar tarafından

verilecek olması kaynak aktarımındaki önceliklerin bilimsel veriler ışığında belirlenip belirlenemeyeceği konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır.

Genel hatları ile yürürlükteki koruma mevzuatına ilişkin yapılan değerlendirme göstermektedir ki 2004 senesinde yapılmış olan bazı değişiklikler salt uluslararası sözleşmelere uyum kaygısı ile yapılmış, bu değişiklikler aslında tam anlamı ile mevzuatın içine sindirilememiş ve kurumlar tarafından içselleştirilememiştir. Bunun ötesinde, gerek tanımların gerek müdahalelere ilişkin açıklamaların yapıldığı kısımlarda eksik kalmış olan ve/veya açıklanması gereken hususlar mevcuttur. Bu bağlamda, önceki koruma yasalarına göre bazı konularda daha detaylı ve daha koruma-kullanma dengesini gözetken, çağın gereklerine göre şekillenmiş olsa da, yürürlükteki koruma mevzuatının yukarıda ele alınan değerlendirmeler doğrultusunda halen gözden geçirilmesi gereken noktaları bulunmaktadır.

DİPNOTLAR

¹ R. Bademli, **Doğal, Tarihi ve Kültürel Değerlerin Korunması**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 2005, s. 1.

² 1950 öncesi koruma yaklaşımları ile ilgili detaylı bilgi için Emre Mardan'ın 2002 tarihli ODTÜ Mimarlık Fakültesi yayınlarından basılmış olan "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800- 1950" isimli kitabına bakınız.

³ "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vaziyetlerine Dair Kanun", Kabul tarihi ve no: 02.07.1951/5805.

⁴ D. T. Kejanlı ve diğerleri, "Türkiye'de Koruma Yasalarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 6, sayı 19, 2007, s. 184.

E. Madran, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Kültürel Varlıkların Korunması", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılında Bilim** "Bilanço 1923 – 1998" Ulusal Toplantısı, TÜBA, Ankara, 2000.

⁵ D. T. Kejanlı ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 184.

⁶ Kültürel mirasın korunmasına yönelik Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yasal düzenlemesi olan Asar-ı Atika Nizamnamesi 1869 senesinde yürürlüğe girmiştir ve daha sonra 1874, 1884 ve 1906 senelerinde çeşitli değişikliklere uğramıştır. O dönemin mevzuatının ana amacı ülke çapında yaygınlaşan ve yabancı ekiplerce sürdürülen arkeolojik kazıların düzenlenmesi ve kontrolü ile taşınır kültürel mirasın korunması ve ülke dışına çıkartılmasının engellenmesidir.

D. T. Kejanlı ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 179; M. Tapan, **Sorular ve Cevaplarla Koruma**, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, İstanbul, 2007, s. 32.

⁷ "İmar Kanunu", Kabul no. 6785, Resmi Gazete: 16.07.1956/9359

⁸ "İmar Nizamnamesi", Resmi Gazete: 17.07.1957/9657

⁹ "İmar ve Yol İstikamet Planlarının Tanzim Tarzları ile Teknik Şartlarına Dair Yönetmelik", Resmi Gazete: 15.05.1969 /13199

¹⁰ D. T. Kejanlı ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 187.

¹¹ E. Madran, **a.g.e.**, s. 232.

¹² "Eski Eserler Kanunu", Kabul tarihi ve no: 06. 11. 1973/ 1710

¹³ E. Madran, **a.g.e.**, s. 233.

¹⁴ **a.g.e.**, s. 232.

¹⁵ D. T. Kejanlı ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁶ T. Kejanlı ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 188; Z. Ahunbay, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁷ E. Madran, **a.g.e.**, s. 236.

¹⁸ "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu", Kabul tarihi ve no: 21.07.1983/2863, Resmi Gazete: 23.07.1983/18113

¹⁹ 1983'teki değişikliklerle GEEAYK'nın yerini ilk olarak Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu ve bölge kurulları almıştır. 1987'deki değişiklik ile Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun ismi Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, bölge kurullarının ismi ise koruma kurulları şeklinde değiştirilmiştir. 2004 senesinde ise koruma kurulunun ismi bir kez daha değiştirilerek bölge koruma kurulu olmuştur.

²⁰ 2863/3386 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası, Bölüm 5, Maddeler 51-63.

²¹ N. Ş. Güçhan ve S. Kayasü (der.), **Türkiye'de Doğal ve Yapılı Çevrenin Dönüşümüne İlişkin Yasal Düzenlemeler**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 2005, s. 57.

²² "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", Kabul tarihi ve no: 14.07.2004/5226, Resmi Gazete: 27.07.2004/25535

²³ N. Ş. Güçhan ve S. Kayasü, **a.g.e.**, s. 58.

²⁴ "Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi, Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik", Resmi Gazete: 26.07.2005/25887

²⁵ "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", Kabul tarihi ve no: 04.02.2009/5835, Resmi Gazete: 11.02.2009/27138

²⁶ N. Ş. Güçhan ve S. Kayasü, **a.g.e.**, s. 58.

²⁷ **a.g.e.**, s. 60.

²⁸ D. T. Kejanlı ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 189-190.

²⁹ N. Ş. Güçhan ve S. Kayasü, **a.g.e.**, s. 61.

³⁰ **a.g.e.**, s. 64-65.

³¹ "Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Ait Katkı Payına Dair Yönetmelik", Resmi Gazete: 13.04.2005/25785

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon**, YEM Yayınları, İstanbul, 1999.

Bademli, R. **Doğal, Tarihi ve Kültürel Değerlerin Korunması**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 2005.

Akozan, F. **Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunları**, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1977.

Gök, T. **Kent Planlama ile İlgili Yasal Kurallardan Seçmeler**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1980.

Güçhan, N. Ş. ve Kayasü, S. (der.). **Türkiye'de Doğal ve Yapılı Çevrenin Dönüşümüne İlişkin Yasal Düzenlemeler**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 2005.

Kejanlı, D. T. ve diğerleri. "Türkiye'de Koruma Yasalarının Tarihsel gelişimi Üzerine Bir İnceleme", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 6, sayı 19, 2007, s.179-196

Kültür Bakanlığı. **Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Mevzuatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Turizm Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990.

Madran, E. "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Kültürel Varlıkların Korunması", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılında Bilim** "Bilanço 1923 – 1998" Ulusal Toplantısı, TÜBA, Ankara, 2000.

Madran, E. ve Özgönül, N. **Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2005.

Tapan, M. **Sorular ve Cevaplarla Koruma**, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul, 2007,

'DEMOKRATİKLEŞEN KORUMA VE PLANLAMA' ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Ege Yıldırım¹, Şehir Plancısı, ODTÜ

"Bu yazı, yazarın tarihi çevre koruma ve planlama alanındaki deneyimleri ışığında katılımcı koruma üzerine bazı gözlem ve düşünceleri paylaşmak amacıyla yazılmıştır."

Korumanın kavramsal evrimi içinde günümüzde varılan aşama, '**demokratikleşme**' anahtar kavramı ile ifade edilebilir. Bu aşama, korumaya ilişkin uygulamadaki sorunlara, kuramsal ideallerin gerçeğe dönüştürülmesi sürecindeki aksaklıklara ve toplumun değişen taleplerine ilişkin deneyimlerin bir sonucudur. Türkiye de dünyadaki bu genel eğilimden payını alan bir ülke olarak yerini almakta, ancak bunu kendi toplumsal koşullarına bağlı ve kendine özgü bir model sunarak yapmaktadır. Bu modelin Türkiye'nin kültürel ve tarihi çevrelerini korumakta sorunlara çözüm getirip getiremeyeceğine ilişkin tartışmalar da doğal olarak yaşanmaktadır. Burada söz edilecek noktalar, gerçekleşmekte ve bir bakıma kaçınılmaz olan bir sürecin eldeki parametrelerinin, tarihi çevre koruma sürecini daha sağlıklı kılmak için nasıl yönlendirilebileceğine ilişkin bir fikir alıştırması sayılabilir.

DÜNYADA KORUMA ALANINDAKİ KAVRAMSAL GELİŞMELER

Tarihi çevre korumanın modern bir bilimsel disiplin olarak gelişiminde, arkeolojik ve taşınır eserden taşınmaz esere, anıtsaldan sivil, tek yapıdan

çevre ölçeğine ve doğal çevre ile bütünleşik kültürel peyzajlara doğru, 'korunacak değer' kavramlarındaki genişlemelerin yanı sıra, korumadaki 'müdahale' kavramlarının da 'küratoryal', (curatorial) müzeci ve elitist yaklaşımlardan, 'kentbilimsel', sivil, ve **toplum odaklı** (urbanistic) yaklaşımlara doğru kaydığı da görülmektedir. Bu temel tutum değişikliğine eşlik eden ve gittikçe daha sık sorulan, 'koruma kimin için?', 'korunacak değerleri kim, neden, nasıl belirliyor?' ve 'korumayı kim yapmalı?' gibi sorular, yeni, '**değer-temelli**' bir koruma anlayışını **duyurmaktadır**. Bu sorulara yanıt arayışları, belki de '**korumayı nasıl beraber yapabiliriz?**' sorusundan geçen uzlaşmacı yollara işaret etmektedir.

TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Klasik Durum

Türkiye'nin tarihi çevre koruma deneyimi, yukarıda anılan kavramsal gelişmelerin bir kısmına ortak olmuştur². Ancak korumanın toplumsal boyuttaki genişlemesi, Türkiye'nin kendi sosyo-ekonomik ve siyasal koşullarının sınırlamalarına tabi olmuştur. Gelişmekte olan bir ülkeye özgü kırdan kente göç ve hızlı kentleşmenin gücü karşısında daima tehdit altında kalan tarihi miras, çoğu zaman devletin katı koruma yasalarının yasaklayıcı işlevi aracılığıyla yıkımdan korunabilmiştir. Ancak

bu ‘yukarıdan aşağıya’, merkeziyetçi yaklaşım, siyasi irade ve karar süreçlerinin tüm kademelerine yerleşememiş, yasaların gerçekçi uygulama mekanizmaları geliştirilmemiştir; koruma, daha çok bürokratik ve akademik çevrelerle kısıtlı kalmış, toplum geneline de bir kültür olarak yayılamamıştır. Türkiye’nin bilinen ‘halka inemeyen koruma’ darboğazının tipik yansımaları, Koruma Kurullarının sit alanı ilanlarına ve bu alanlarda ‘bir çivi bile çaktırmamalarına’, belediyelerden ve halktan yükselen tepki ve şikayetler de izlenegelmıştır. Bunlar, bir yandan korumanın ağır yüküyle baş başa bırakılan ‘halk’ açısından haklı, diğer yandan da kültürel değerlerin önemini anlayamayan toplum kesimlerine direnmek zorunda kalan ‘**korumacı uzmanlar**’ açısından haksız tepkilerdir.

Yeni Gelişmeler

Son dönemde Türkiye’nin koruma gündeminde ciddi değişiklikler yaşandığı konusunda ise kolayca hemfikir olunabilir. 2000’li yılların başından itibaren, özellikle yasal ve kurumsal düzeyde yaşanan gelişmelerin, yukarıda anılan açığın kapatılmasına yönelik bir çaba içerdiği, bunun **küreselleşme** ve Avrupa Birliği sürecine bağlı bir **yerelleşme**, **özelleşme** ve **demokratikleşme** dalgasının parçası olduğu ise bazı tartışmalar barındırmakla birlikte yaygın kanıdır. Koruma konusundaki yasal düzenlemeler, yerel yönetimlere yeni kaynak ve yetkiler verilmesi, yerel yönetimlerde koruma uygulama-denetim büroları (KUDEB) gibi kamunun koruma görevlerini etkinleştirici araçlar getirilmesi, kültür ve turizm alanlarının Bakanlık ve ‘kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri’ gibi araçlar nezdinde birleştirilmesi, özel kültür girişimlerine teşvik sağlanması gibi öğeler barındırmaktadır. Ayrıca, kamu yönetimi ve planlama mevzuatı genelinde olduğu gibi, ‘stratejik planlama’, koruma alanları için ‘alan yönetimi’, ve koruma ile planlama mevzuatları arasında sıkışmış ‘kentsel dönüşüm’ kavramlarının yasalara ve pratiğe girdiği görülmektedir. 2000’lerin yeni yasa ve yönetmeliklerinin ötesinde, sivil toplum kuruluşlarının özellikle 1990’lardan itibaren yükselen gelişimi, medyada özellikle tarih ve kültür turizmine yönelik ilginin artması, Avrupa ve ABD kaynaklı uluslararası sponsor kuruluşların Türkiye’de koruma projelerini desteklemeleri, Tarihi Kentler Birliği gibi yerel yönetimleri koruma konusunda örgütleyen birliklerin oluşması da söz konusu paradigma değişimine katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamlı ve çeşitli değişiklikleri kısaca yorumlamaya çalıştığımızda, Türkiye’de koruma alanında daha ‘**çok-aktörlü**’ bir ortamın oluştuğu, devlete eşlik eden ve bazen rakip çıkan yeni ak-

törlerin ve bunlara özgü araçların önem kazandığı, özel sermayenin ve gayrimenkul sektörünün, özellikle kentsel dönüşüm bağlamında, tarihi çevreyle daha fazla ilgilendiği söylenebilir.

Yeni Gelişmelerin Doğurduğu Endişeler

Koruma alanında oluşan bu yeni tabloyu yorumlamak, sindirmek ve bu ortamda çalışmaya devam etmek, gerek kamu görevlisi, gerek serbest meslek sahibi, akademik uzman ve diğerleri olsun, bu alanda çalışan pek çok kişi için ciddi bir çaba gerektirmekte olsa gerekir. Ancak öteden beri tehdit altındaki bir miras türü engellere karşı korumaya çalışan bu kişiler için, yeni mali ve bürokratik araçlarla gelen olanakları iyimserlikle karşılamak kadar, aynı araçlarla gelen yeni ve büyüyen tehditlere karşı tepki duymak, en azından bunları temkinli karşılamak da doğal sayılmalıdır. Bu bağlamda öne çıkan endişeler, **özel sermayeye** tarihi çevre üzerinde fazla geniş tasarruf hakları tanınması ve **yerel yönetimlere** kullanmaya hazır olmadıkları bir yetkinin verilmesi ekseninde yoğunlaşmaktadır. Demokratikleşen bir koruma pratiğine doğru ilerlerken, **bilimsel ilkelere** ve bu ilkelere bağlılığın denetim araçlarından ödün verilmekte olduğu kuşkuları yükselmektedir.

Hem Demokratik, Hem Bilimsel Bir Koruma Pratiği?

Değişen koruma pratiği ve doğurduğu endişelerin özünde görünen ‘**demokrasi – bilim çelişkisinin**’, çözümsüz bir sorun olmadığına, hem toplumsal kabul gören hem de bilimsel ölçütlere uygun bir korumanın mümkün olduğuna inanmak gerekir. Bu tür bir denklemde, her iki kaygının da geçerliliği kabul edilmelidir.

Tarihi çevre koruma, yüzyılı aşkın geçmişe sahip mesleki bir birikime, kabul edilen uluslararası ilke ve standartlara ve bu alanda emek veren uzmanlara sahip **bilimsel bir uğraş alanıdır**. Türkiye’de bu bilimsel uzmanlığı temsil eden, Kültür Varlıklarını Koruma Kurulları, çeşitli proje ve kamu kuruluşlarına ait bilimsel danışma kurulları, akademik kuruluşlar ve bu kurul ve kuruluşlarda hizmet eden koruma uzmanları, ayrıca planlama ve proje deneyimleriyle mesleki birikime katkıda bulunan özel bürolar ve profesyoneller bulunmaktadır. Koruma çalışmalarının bu uzmanlık birikimine dayanmadan yapılması, kültürel değerlere yarardan çok zarar vermekten, özellikle uzun vadede büyüyen sorunlara yol açmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Tarihi çevre koruma, aynı zamanda **toplumsal bir olgu**, insanlığın kültürel kimlik, bilinç ve süreklilik gereksinimlerini sağlamayı amaçlayan bir çabadır. Bu açıdan, 'halk için, ama halka rağmen koruma' olması da sürdürülebilirliği kuşkulu ve çelişkili bir durumdur. Bu toplumsallık, birçok alanda olduğu gibi kültürel mirası da sosyal yapılanmalara (*construct*), sosyal ve politik bağlama göre değişip gelişebilen bir kavram haline getirmekte, bizleri bilimsel kabulleri ve 'kesin doğruları' sürekli sorgulamaya itmektedir. Korunması gerekli kültürel değerlerin son yüzyıl boyunca geçirdiği tanım ve kapsam değişimleri de bunun temel bir göstergesidir. Korunacak değerlerin tanımlanmasına ve korunmasına ilişkin karar verme süreçlerine demokratik katılımın sağlanması, yerel yönetimlerin, meslek odalarının, sivil toplum kuruluşlarının, birey olarak vatandaşların çeşitli hak ve görevlere katılması, korumanın toplumsal olgu olarak gelişimini sağlıklı ve tutarlı kılacak, toplumsal destek sayesinde uygulamalar kolaylaşacaktır.³

Koruma biliminin, toplumsal gereksinimlere karşılık verebilecek bir esneklik göstermesini savunurken, **bağımsızlığının** korunması gerektiği inkar edilmemektedir. Birçok koruma uzmanının yer aldıkları bilimsel kurul ve kuruluşların politize edilip, yönetimlerin çıkarları doğrultusunda üyeliklere müdahale edilmesi, etik ve bilimsel açıdan kabul edilemez bir durumdur. Karar verme süreçlerine sivil ve yerel aktörlerin katılımı ise, uygulamaları kolaylaştırmakla birlikte, uzman rehberliğinden yoksun yürütüldüğü takdirde bizi daha önce söz edilen zararlara ve uzun vadeli sorunlara getirecektir.

Yerel yönetimlerin bu açıdan dikkat çeken yeni yetki ve uygulamaları arasında, 5366 sayılı yasa ve yönetmelikleri ile tanımlanan **kentsel dönüşüm projeleri**, ve Tarihi Kentler Birliği'nin (TKB) yarışmalarının teşvikiyle üye belediyelerin son yıllarda üretmekte oldukları **kentsel koruma projeleri** anılabilir. Kentsel dönüşüm konusunda, yerel yönetimler, çöküntü alanlarına dönüşmüş ancak hala kültürel değerler barındıran tarihi alanları hızla dönüştürmeye ve gayrimenkul sektörü için rant üretici hale getirilmeye çalışmakta, bu konuda özel sermayenin itici gücünü arkasına almaktadır. Bu durum, uygulamaların bilimsel niteliğini denetlemeyi güçleştirmektedir. TKB üyesi belediyelerin kentsel koruma projeleri konusunda ise, Birliğin çalışmaları sayesinde oluşan sinerji ve belediyelerdeki korumaya karşı artan ilgi son derece önemli bir gelişme olmakla birlikte, yarışmaya katılımın büyümesi karşısında, yine aşırı hızlı bir sürecin ya-

rattığı uygulamaların bilimsel niteliğinin denetimi için geliştirilebilecek ek önlem ve mekanizmalar üzerinde durmaya değerdir.

Demokratik ve bilimsel korumayı birlikte gerçekleştirmek konusunda **meslek odaları** özel konuma da sahip görünmektedir. Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası gibi ilgili odaların önemli bir görevi, kamu yararını temsil etmek ve toplumsal çıkarları özel grupların çıkarlarına karşı savunmak olmaktadır, mimarlık ve şehircilik uygulamalarının bilimsel ve mesleki standartlara uygunluğunu mesleki denetim gibi araçlarla sağlamak da diğer bir asli görevleridir. Bu iki amaç arasında doğabilecek çelişkileri uzlaştırmak konusunda Odaların kendi iç mekanizmaları ile geliştirdiği yöntem ve yaklaşımlar, daha geniş toplumsal ve siyasal zemindeki sorunlara çözüm arayışlarında modeller sunabilir.

Sektörlerarası Örgütlenme Modelleri

Koruma alanında yaşanan bu ikilemlerin çözümünde, çeşitli sektörlerden aktörlerin, birbirlerinin çıkarlarını dengeleyecek, zayıf yanlarını kapatacak ve güçlü yanlarından yararlanacak biçimde çalışacakları olası proje örgütlenme modelleri araştırılmalıdır. Türkiye'de tarihi çevre korumanın klasik yapılanmasında ağırlıklı olan kamu ve akademik sektörlerin yanında daha güçlü rollerle beliren yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörün bu açıdan sağlıklı etkileşimi, sık iletişim, şeffaf tartışma ve güven ilişkileri ortamlarının geliştiği, aktörlerin güç dağılımının belirli bir dengeye sahip olduğu yönetim⁴ ortamlarının gelişmesine bağlıdır. Burada, klasik olarak 'korumacı' olarak bilinen aktörlerin – uzmanların, Kurul ve Bakanlık yetkililerinin – kent planlama sürecindeki sosyal ve ekonomik dinamikleri daha iyi anlamaları ve diğer kesimlere korumayı daha iyi anlatarak onu erişilebilir kılmaları, 'imar' yanlısı olarak bilinen aktörlerin – yerel yöneticilerin, müteahhitlerin ve gayrimenkul sektörünün – ve kamuoyunun ise korumayı önemli bir toplumsal gereksinim ve imar sürecinde geçerli bir seçenek olarak benimsemeleri şeklinde, iki taraflı bir çaba gerekmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının ekonomik, toplumsal, çevresel boyutları, gerek yetkili, gerek yatırımcı, gerek kullanıcı ve gerek uzman rolünde olsun, tüm sektörlerin bu sağlıklı yönetim ortamlarına katılması ile gerçekleşebilmektedir.

Sektörlerarası örgütlenmeyi ciddi biçimde ele alan ve 'kamu- yerel- sivil- özel birlikteliği' sloganını felsefesinin merkezine yerleştiren Tarihi

Kentler Birliği, kurulduğu 2000 yılından bu yana, bünyesinde topladığı 220'yi aşkın üye belediyeyi seminerler, buluşmalar, koruma projelerine özen-dirme ödülleriyle eğiten, motive eden ve örgütle-yen önemli bir kuruluştur. Yerel yönetimlerin, son dönemdeki gelişmeler sonucunda en önemli yetki artışı yaşayan aktör olarak bu şekilde koruma ko-nusunda yönlendirilmeleri, onları çok aktörlü bir düzenin sorumlu ve etkin katılımcıları haline getirme-yeye yardımcı olmaktadır. Son birkaç yılda tasar-lanıp uygulamaya geçen başarılı kentsel koruma projelerinde belediyelerin İl Özel İdareleri, Vali-lıklar, Koruma Kurulları, kent esnafı ve vatandaşla-rı, sanayi odaları vb. çeşitli diğer aktörlerle yakın işbirliği ilişkileri geliştirmeleri, tasavvur edilen sağ-lıklı yönetim ve örgütlenme modelleri için umut verici gelişmelerdir. Ancak daha önce değinilen, koruma uygulamalarında 'koruma uzmanlığı biri-kimine' bağlı kalınması, 'uzman – halk', 'korumacı – imarcı' gibi cepheleşmeleri engellemek açısın-dan önemini korumaktadır. Burada kritik konular, sermayenin koruma lehine mobilize edilirken, bir yandan da diğer aktörler tarafından ve özellikle yetkili yerel yönetimlerin desteğiyle denetlenmesi, eğitim ve tanıtım yoluyla tüm aktör ve sektörlerde koruma kavramının pekiştirilmesi, ve kurumlaşma mekanizmalarıyla devamlılığın sağlanabilirliği bir uzlaşma ve işbirliği kültürünün yaratılmasıdır.

DİPNOTLAR

¹ Şehir Plancısı (ODTÜ 1998), Kentsel Koruma Uzmanı (ODTÜ 1998, İngiltere- York 1999), Ankara Üniversitesi Sos-yal Çevre Bilimleri anabilim dalı doktora öğrencisi, Abu Dha-bi Authority for Culture and Heritage (ADACH)/ Abu Dhabi Kültür ve Kültür Mirası Başkanlığı'nda Koruma Koordinatörü.

² Önemli bir örnek, 1973 tarihli Eski Eserler Kanunu ile birlik-te gelen 'tekil anıttan çevre ölçeğinde korumaya' doğru geniş-leme olarak verilebilir.

³ Bu konudaki yeni yasal düzenlemelerin getirdiği olumlu katkılara bir örnek, 5226 sayılı yasa ile değişik 2863 sayılı yasanın 17. maddesinde, koruma amaçlı imar planlarının ya-pım ve onama sürecinde 'ilgili meslek odaları, sivil toplum kuruluşları ve plândan etkilenen hemşerilerin katılımı'nın ön-görülmesidir.

⁴ Geleneksel olarak tek bir aktörün (yetkili kamu kurumu, ör-neğin yerel yönetim veya bakanlık) diğer aktörler üzerinde yönetim hakkını elinde bulundurması ve kullanması yerine, son yıllarda benimsenmiş olan, aktörler arasında birbirini yö-netme ve denetleme hakkını daha eşit bir şekilde dağıtan bir örgütlenme yaklaşımıdır. Yönetişim, siyasal sistemin yöneti-minde hükümet ile toplum arasında karşılıklı etkileşim, ortak çalışma ve karar almada paydaş (stakeholder) olma koşulla-rına dayanır (Çevre ve Orman Bakanlığı 2004). <http://www.cevreorman.gov.tr/ekitap/04.pdf>.

KAYNAKÇA

Anonim, **Koruma Sempozyumu 1: Diyarbakır**, TMMOB Şe-hir Plancıları Odası, 2006, s. 94.

Avrami, E., Randall M. & de la Torre M., (2000), **Values and Heritage Conservation**, The Getty Conservation Institute, Los Angeles.

Geray, Cevat, 'Koruma ve İmar Plancılığı Açısından Tarihsel Kentlerde Belediyeleşme', Tarihi Kentler Birliği, **Yerel Kimlik**, Ocak-Şubat-Mart 2002, s.23.

Göksu, F. "Kentsel Dönüşüm Süreci ve Proje Ortaklıkları", **Bülten**, Mimarlar Odası, Mayıs-Haziran 2006, s.40-44

Keleş, R. **Kentleşme Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 2004.

Madran, E. , Özgönül N., Son Yasal Düzenlemelerde **Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması ve Yerel Yönetimler El Ki-tabı**, T.C. Kültür Bakanlığı – TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara, 2005.

Page, M., ,Randall M., **Giving Preservation a History: Histories of Historic Preservation in the United States**, Routledge, New York, 2004

Tarihi Kentler Birliği internet sitesi ve yayınları. www.tarihi-kentlerbirligi.org (1 Mayıs 2009)

Tomlin, M., **Preservation, For What, For Whom?**, National Council for Preservation Education, Ithaca, 2001.

TMMOB Şehir Plancıları Odası, **Kentsel Dönüşüm Sempozyumu**, 13-14 Haziran 2003, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2003.

Yıldırım, E., 'Tarihi Çevre Korumada Çalışan Sivil Toplum Ku-ruluşları üzerine bir Durum Değerlendirmesi', **Mimarist**, Sayı 2, Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2001.

Yıldırım, E., 'Conservation Practice in Turkey: Through the Looking Glass of Intersector Relationships' ('Türkiye'de Ko-ruma Uygulamaları: Sektörlerarası İlişkiler Gözlüğünden bir Bakış'), **Celebrating Conservation**, Konferans Bildirileri, York Üniversitesi, York, 13-14 Eylül 2002.

Yıldırım, E., 'New York ve Amerikan Kentlerinde Tarihi Çevre Koruma', **Mimarist**, Yaz 2009, İstanbul (baskıda).

KENTSEL KORUMA ALANLARININ YÖNETİM VE YÖNETİM PLANI KAVRAMI

İrem Ayrancı, İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü/Arş. Gör.

Nuran Zeren Gülersoy, Prof. Dr., İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü/Arş. Gör.

GİRİŞ

Dünyada kent kimliğini belirleyici öğelerin başında gelen tarihi alanların önemi gün geçtikçe artmaktadır. Artan önemle birlikte koruma yaklaşımları da gelişim göstermekte ve etkin koruma için “alan yönetimi” gibi kavramlar gündeme gelmektedir.

Koruma alanları için yönetim planı kavramı dünyada ve ülkemizde ilk olarak doğa koruma alanları ile gündeme gelmiş, daha sonra UNESCO WHC’in (Dünya Mirası Merkezi) Dünya Mirası Alanları için yönetim planı talep etmesi üzerine kentsel koruma alanları için de önem kazanmıştır. Bu yazıda, koruma alanlarının yönetimi ve yönetim planı kavramlarının açıklanmasına ve ayrıca ülkemiz için yönetim planı sürecinin ve organizasyonel yapısının belirlenmesine çalışılacaktır.

Yönetim, konu ile ilgili kaynaklarda işyerlerinin organizasyonel performans sağlamak için gerçekleştirdikleri bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Kentsel çevrenin ve tarihsel alanların yönetimi söz konusu olduğunda, organizasyonel performans sağlama sürecinde çok daha karmaşık ve dinamik bir durum söz konusudur. Kentsel çevrenin ve tarihsel alanların yönetimi hem yörede yaşayanların, hem ziyaretçilerin ihtiyaçlarına, hem mirasa ve hem de miras kullanıcısının/sahibinin isteklerine yanıt verebilecek bir organizasyonel süreci içermek zorundadır.

Alan yönetimi, kaynaklar üzerindeki baskıları azaltacak ve bütün çevrenin daha iyi algılanmasını sağlayacak ve çevresel kaliteyi yükseltecek planlama önlemlerinin bir bileşkesi olarak tanımlanabilir.

KORUMA ALANLARINDA YÖNETİM PLANI KAVRAMI

Yönetim Planı kavramı, farklı kaynaklarda değişik şekillerde tanımlanmaktadır;

- Yönetim planları “Dünya Mirası Alanları” için yol gösterici rehberlerdir (UNESCO, Dünya Mirası Merkezi, 2006).
- Yönetim Planı alanın kullanıcılarının ve ziyaretçilerinin gereksinimleri doğrultusunda Dünya Mirası Alanı’nın korunması için strateji belirleyen, alanın yönetimi ile ilgili kararlar hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan tavsiye edici bir taslaktır. Yönetim Planı yasal açıdan emredici bir belge değildir, yönlendiricidir. (Lodge and Terrace, 2006).
- Yönetim Planı, kültürel değerlerin tanımından sonra, değerleri yasal, yönetsel, mali ve profesyonel koruma yöntemlerini uygulayarak koruyan ve belirli stratejileri ve özel eylem planlarını da içeren bir dokümandır. (G.Solar, 2003)
- Yönetim planı, koruma alanındaki kaynakları, alanın kullanımını ve yönetimini destekleyici

olanakların gelişimini kontrol eden ve rehberlik eden bir belgedir.

- Yönetim Planı, alanda uygulanacak tüm gelişim ve yönetim faaliyetlerinin uygulanmasına yardımcı olan ve sürece rehberlik eden bir belgedir (Thorsell 1995).
- Planlama alanının temel gelişme felsefesini ortaya koyan, problemleri çözmek ve tanımlanan yönetim hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla 10 yıllık dönemler için strateji geliştiren dokümanlardır (Young and Young 1993).
- Koruma alanının yönetimine rehberlik eden bir dokümandır. Alanın gelecekteki yönetimi için gerekli olan kaynakları, kullanımları, olanakları ve personeli belirler. Gelecek 5–10 yıl için program sunan bir faaliyet dokümanıdır (Ndosi 1992).
- Yönetim hedeflerini ve bu hedefleri gerçekleştirme stratejilerini içeren bir rehberdir ve sona eren bir süreç değil; yönetim, uygulama ve planlamanın yer aldığı bir şemadır (Parks Canada, 1978).
- Yönetim planı yazılı, yayınlanmış ve kabul edilmiş bir doküman olarak, bölgeyi veya alanı ve yönetim için fırsatları ve sorunları tanımlamaktadır. (Eurosite, 1999)
- Yönetim alanının korunmasını, yaşatılmasını, değerlendirilmesini sağlamak amacıyla, işletme projesini, kazı planını ve çevre düzenleme projesini veya koruma amaçlı imar planını dikkate alınarak oluşturulan koruma ve gelişim projesinin, yıllık ve beş yıllık uygulama etaplarını ve bütçesini de gösteren, her beş yılda bir gözden geçirilen planlardır (5226 sayılı kanun, 2005).

Yönetim planı tanımlarının birleştiği ortak nokta, yönetim planının, alanın özelliklerini ve yönetim hedeflerini ortaya koyan bir rehber olduğu ve hazırlanıp, tamamlanıp uygulanan bir plan olmadığı, sürekli revize edilen bir süreç olarak görüldüğüdür. Devam eden bir süreç olarak tanımlanan yönetim planı, kesinlikle durağan olmadığı gibi değişen koşullara ve hedeflere de uyum sağlayabilmelidir.

Tüm yönetim planlarının bir yasal çerçevesi bulunmalı ve belirli araçlara sahip olmalıdırlar. Bu araçlar, koruma araçları, yönetsel araçlar, mali araçlar, sosyal araçlar olarak tanımlanabilir:

- Koruma Araçları: Planlama kadrosunda koruma ve yönetim konusunda eğitilmiş elemanlara ve koruma uygulama planlarına ihtiyaç vardır,

- Yönetsel Araçlar: Planı uygulamak için yönetsel kadroya ihtiyaç vardır.
- Mali Araçlar: Projeyi finanse etmek için kaynaklara ihtiyaç vardır,
- Sosyal Araçlar: Yerel halk ve ilgili taraflar sürecine katılmalıdır.

Tanımlardan yola çıkarak Yönetim Planları;

- Ayrıntılı analizlere dayalı, korunacak değerlerin ve koruma sınırlarının belirlendiği,
- Arazi kullanımının saptandığı,
- Donatımların, altyapının ve diğer gerekli servislerin tanımlandığı planlar olarak tanımlanırken ayrıca toplumsal ve sosyal gelişimin yönlendirildiği planlamalara dayanmalaları gerektiği de söylenebilir.

KORUMA ALANLARININ YÖNETİMİ İLE İLGİLİ TEMEL ÇALIŞMALAR

Bu yazıda “Koruma Alanlarının Yönetimi” ile ilgili üç çalışma incelenmektedir. Bu çalışmalar, ICCROM tarafından 1993 yılında yayınlanan “Management Guidelines for World Heritage Sites” (Dünya Mirası Alanları İçin Yönetim Rehberi) adlı çalışması, 2003 yılında IUCN (Uluslararası Koruma Alanları Birliği) önderliğinde Thomas, Middleton ve Philips tarafından hazırlanan “Guidelines for Management Planning of Protected Areas” (Koruma Alanları İçin Yönetim Planı Rehberi) adlı çalışması ve 2005 yılında hazırlanan İngiltere ICOMOS’unun “Management of the Historical Environment” (Tarihsel Çevrelerin Yönetimi) adlı çalışmasıdır.

Dünya Mirası Alanları İçin Yönetim Rehberi, ICCROM

1993 yılında Feilden ve Jokilehto tarafından hazırlanan ve ICCROM tarafından yayınlanan “Management Guidelines for World Heritage Sites” adlı çalışma, Dünya Mirası Alanlarının Yönetimi için temel rehber olarak kabul edilmektedir.

ICCROM’un çalışmasında aşağıdaki temel yaklaşımlar açıklanmaktadır:

- Yönetim Planında temel amaç olarak belirlenen, alanın kültürel kaynaklarını korumak ve gelecek nesillere aktarmak için akademisyenlere, profesyonellere ve sanatçılara sorumluluk verilerek tarihsel, sanatsal ve bilimsel yeteneklerinin etkin olarak harekete geçirmelerinin sağlanması gerektiği belirtilmektedir.

- Yönetim Planının hazırlama sürecinde karşılaşılan sorunların, uzmanlar arasında tartışmaya açılmasının, alanın önemini arttıran yaratıcı çözümleri doğurmak açısından önemli ve gerekli olduğu, fakat uzun zaman gerektiren bir süreç olduğu vurgulanmaktadır.
- Yönetim Planında kültürel kaynağın değerine saygı duyan, kullanıcıların ihtiyaçlarını dikkate alan ve yerel iklimsel kısıtlayıcılarla uyumlu, temel bakım seviyesinin tanımlanması gerekli görülmektedir.
- Yönetim Planında, merkezi ve yerel yönetimin aldığı kararlar doğrultusunda, tüm alanı etkileyen planlama ve düzenlemelerin bir taslağının hazırlanması gerektiği belirtilmektedir.
- Alanı etkileyen diğer planlar ve kanunlar yönetim planı içinde tanımlanan "Alan Komisyonu" tarafından dikkate alınmalı ve tüm yönetim, koruma, gelişim veya araştırma şeması içine entegre edilmesi gerektiği açıklanmaktadır.
- Genel yönetim planının alanın işletmesi ve bakımında gerekli olan personeli ve görevlerini tanımlaması gerektiği belirtilmektedir.
- Yönetim planının olanakları geliştirmek için ayrı bir bütçe başlığında öneriler içermesi gerektiği açıklanmaktadır.

ICCROM'un çalışmasına göre Yönetim Planı hazırlama süreci/aşamaları aşağıdaki şekildedir:

- Alanla ilgili ilk inceleme,
- Alanın tanımı ve sınırların belirlenmesi,
- Alandaki korunacak değerlerin/kaynakların saptanması,
- Korunacak değerlerin/kaynakların değerlendirilmesi,
- Hedeflerin formülasyonu ve kısıtlayıcıların dikkate alınması,
- Eylemlerin ve projelerin açıklanması,
- Çalışma programının ve yıllık planların hazırlanması,
- Eylemlerin ve projelerin/programın uygulanması,
- Alınan sonuçların belgelenmesi, raporlanması ve denetlenmesi/ gözden geçirilmesi,

- Alana ilişkin bilgi ve verilerin saklanması,
- Alan tanımının revize edilmesi ve tekrar değerlendirilmesi,
- Hedeflerin revize edilmesi, revize edilen hedeflerin formülasyonu ve kısıtlayıcıların tekrar gözden geçirilmesi,
- Geleceğe ilişkin yeni projelerin belirlenmesi,
- Revize edilmiş çalışma programı ve gelecek yıllara ait yıllık planların hazırlanması.

Koruma Alanları İçin Yönetim Planlaması Rehberi, IUCN

"Guidelines for Management Planning of Protected Areas" adlı, Koruma Alanları İçin Yönetim Planı Rehberi, IUCN (Uluslararası Doğa Koruma Birliği) önderliğinde Thomas, Middleton ve Philips tarafından 2003 yılında hazırlanmıştır. Çalışma, daha çok doğal koruma alanları ile ilgili olmakla beraber tüm koruma alanları için de rehber olabilecek şekilde tasarlanmıştır.

Koruma Alanları İçin Yönetim Planlaması Rehberi'nde, temel olarak planlamanın daha genel bir disiplininin altkütmesi olan alan yönetiminin, 20. yüzyılın ortasından itibaren gelişmiş dünya ülkelerinde, alan koruma için uygulanmaya başlanan bir süreç olduğu belirtilmektedir.

Günümüzde ise, alan yönetiminin alanın nasıl yönetileceği konusunda yöneticilere ve diğer ilgililere rehberlik eden bir araç olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada yönetim planı koruma alanının önemini ve değerlerini tanımlayarak, açık bir şekilde yönetim hedeflerini belirleyip, uygulanacak eylemi gösteren özlü belge olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, yönetim planının beklenmedik olaylara karşı esnek olma özelliğinin de altı çizilmektedir. Çalışmada, yönetim planı hazırlık aşamasının, planlama sürecinin en önemli aşamalarından biri olduğu vurgulanmaktadır.

Rehberde, hazırlık aşamasında belirlenmesi gereken konular aşağıda sıralanmaktadır:

- Alanın bir bütün olarak ele alınması,
- Planın kimlere hitap edeceğinin belirlenmesi,
- Planlama sürecinde izlenecek adımların ve kullanılacak yöntemin belirlenmesi,
- Yönetim amaç ve hedeflerinin tanımlanması ve tanımlanan amaç ve hedeflerin tüm katılımcılar

tarafından anlaşılmasının ve benimsenmesinin sağlanması,

- Disiplinlerarası bir yaklaşımın kullanılması,
- Planlama takımının oluşturulması,
- Detaylı bir şekilde çalışma programı hazırlanması ve bu programa uyulması,
- Uzmanlar, hükümet çalışanları gibi planlama takımında olmayan insanların da katılabileceği sürecin belirlenmesi olarak sıralanmaktadır.

Çalışmada önerilen yönetim planı içeriği aşağıda açıklanmaktadır:

1. Giriş: Yönetim planının amacı ve kapsamı yer alır.
2. Alanın Tanımlanması: Alandaki değerlerin ve alanın kullanımı tanımlanır.
3. Alanın Değerlendirilmesi: Alanın neden önemli olduğu açıklanır ve önemi belirlenir.
4. Konular ve Sorunların Analizi: Fırsatlar ve tehditler, alanın güçlü ve zayıf yönleri belirlenir.
5. Vizyon ve Hedeflerin Belirlenmesi: Yönetim planının vizyonu ve ona bağlı hedefler belirlenir.
6. Bölgeleme Planı Hazırlanması: Farklı yönetim bölgeleri olduğunda, bölgeleme planı ile farklı yönetsel alanların sınırları belirlenir.
7. Yönetim Eylemlerinin Belirlenmesi: Yönetim eylemleri, iş planı, kadro ve bütçe belirlenir.
8. İzleme ve Gözden Geçirme: Yönetim planının uygulamasının nasıl izleneceği ve gözden geçirilip revize edileceği belirlenir.

IUCN çalışmasında izleme ve gözden geçirme aşamasının üzerinde önemle durulmaktadır. Rehberde, yönetim planı içinde en önemli aşamalardan biri olarak tanımlanan izleme sürecinde; planın etkili bir şekilde uygulanıp uygulanmadığı ve hedeflere bağlı kalınıp kalınmadığı, yönetim etkinliklerinin ve yönetim eylemlerinin doğru bir şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği kontrol edilmektedir.

İzleme sürecinden sonraki aşama olan değerlendirme aşamasında ise yönetim planının yeniden gözden geçirilmesi veya güncellenmesi ile ilgili kararların alındığı belirtilmektedir. Bu aşamada, planlar için yasal olarak, genellikle beş, yedi veya on yıllık zaman dilimleri belirlenmiştir. Bu aşamanın

en önemli kısmı, izleme sürecinde elde edilecek geri beslemenin yeni plan taslağına rehberlik etmesidir.

Çalışmada, yönetim planının son haline, toplanan görüşlerin nasıl değerlendirildiğini ve bazılarının neden saf dışı bırakıldığını anlatan bir rapor eklenildiği belirtilmiştir.

Tarihi Çevrelerin Yönetimi, ICOMOS-UK

“Tarihsel Çevrelerin Yönetimi” çalışması, 2003 yılında İngiltere ICOMOS’u tarafından “Management of the Historical Environment” adı ile hazırlanmıştır.

Çalışma “İlkeler” ve “Yönetim Stratejisi veya Planının Hazırlanması İçin Rehber” olarak iki bölüm halinde ele alınmaktadır.

İlk bölümde:

- Temel ilkeler,
- Yönetim stratejileri,
- Çalışmaya kimlerin katılacağı konuları değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde:

- Yönetim stratejisinin geliştirilmesi,
- Alanın tanımlanması,
- Kültürel değer ve öneminin değerlendirilmesi,
- Siti etkileyen baskılar ve değişim güçleri,
- Koruma politikasının açıklanması,
- Seçeneklerin değerlendirilmesi,
- Genel yönetim,
- Eylem ve sürekli bakım için planlama,
- Uygulama,
- İzleme ve gözden geçirme,
- Araştırma ve belgeler,
- Proje bütçeleri, maliyetler, iş planları,
- Projelerin hazırlanması başlıkları incelenmektedir.

Tarihsel alanların korunması, geliştirilmesi ve yönetiminde koruma alanı yöneticileri için bir rehber

olarak tanımlanan yönetim planları konusunda son yıllarda yapılan çalışmalar tüm dünyada hızla artmıştır. Özellikle Dünya Miras Listesine giren alanların yönetimi konusunda hazırlanan temel çalışmalar, rehberler ve ilgili kanun ve yönetmeliklerin incelenmesi sonucunda yönetim planlaması sürecinin genelde üç ana aşamadan meydana geldiği görülmüştür.

Bu aşamalar;

- Alanın Tanımlanması ve Kültürel Değer ve Öneminin Belirlenmesi,
- Değerlendirme ve Koruma Politikalarının Belirlenmesi,
- Uygulama, İzleme ve Gözden Geçirme Aşamaları olarak tanımlanabilir.

ÜLKEMİZDE YÖNETİM PLANI HAZIRLANMASI

Türkiye’de konu ile ilgili ilk ve tek yasal düzenleme olan, 2004 yılında yayınlanan, 5226 sayılı “2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ve 2005 yılında yayınlanan “Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” dikkate alınarak ve incelenen örnekler ve belirlenen yönetim planı hazırlama aşamaları doğrultusunda hazırlanır.

Yönetim Planı Organizasyon Yapısı

Yönetim Planı Organizasyon Yapısı, “Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” le tanımlanan organizasyon yapısına uygun olarak geliştirilmelidir. Organizasyon yapısı içinde aşağıdaki birimlerin yer alması önerilmektedir:

- Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu,
- Yönetim Ekibi,
- Danışma Kurulu,
- Denetim Birimi.

Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu

Yönetim Planı içinde hemen her süreçte aktif olarak yer alan Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu’nun görevi:

- Yönetim planını incelemek,

- Yönetim planını onaylamak,
- Yönetim planının uygulanmasını denetlemek olarak tanımlanmıştır.

Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu’nun Üyeleri:

- Alan Başkanı,
- Danışma kurulunun kendi içinden seçeceği iki üye,
- Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi,
- Büyükşehir Belediyesi temsilcisi,
- İlçe Belediyesi/Belediyeleri temsilcisi,

Alan Başkanı, aynı zamanda eşgüdüm ve denetleme kurulunun da başkanıdır.

Yönetim Ekibi

Yönetim Planı’nın hazırlanması ve uygulamasındaki temel sorumluluk Yönetimi Ekibi’ndedir. Alan Başkanı başkanlığındaki “Alan Yönetimi Ekibi” üyeleri:

- Büyükşehir Belediyesi temsilcisi
- İlçe Belediyesi/Belediyeleri temsilcisi,
- Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi
- Üniversitelerin mimarlık, şehir ve bölge planlama, sanat tarihi, kamu yönetimi, işletme ve ekonomi bölümü uzmanları ve alanın niteliği dikkate alınarak sosyolog, tarihçi, ekonomist ve turizm işletmecisi olabilir.

Danışma Kurulu

Danışma Kurulu’nun görevi, Yönetim Planı taslağını inceleyerek bu taslağın karara bağlanması ve uygulanması konusunda önerilerde bulunmaktır. Danışma Kurulu Üyeleri:

- Alan Başkanı
- Mülk sahipleri
- Şehir Plancıları Odası ve Mimarlar Odası temsilcileri
- UNESCO temsilcisi
- ICOMOS temsilcisi

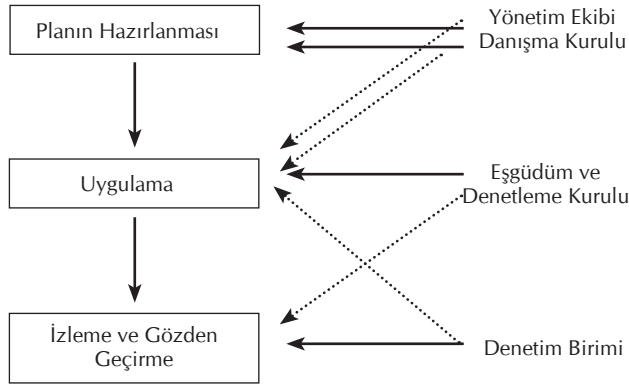
- Üniversitelerin şehir planlama, mimarlık, restorasyon, sosyoloji bölümü uzmanları olabilir.

Danışma Kurulu, başkanını kendi içinden seçer. Danışma kurul üyelerinin kendi dallarında uzman ve alan ile ilgili donanımlı kişilerden seçilmesi, Yönetim Planı hazırlık süreci açısından önemlidir.

Denetim Birimi

Eşgüdüm ve denetleme kurulunun denetim görevini yerine getirebilmesi amacıyla kurulan “Denetim Birimi”nin görevi, yönetim planlarının uygulanmasını denetlemektir. Denetim birimi, Yönetim Planı’nın hazırlanması ve uygulanması sürecinde görev alan kişilerin içinden:

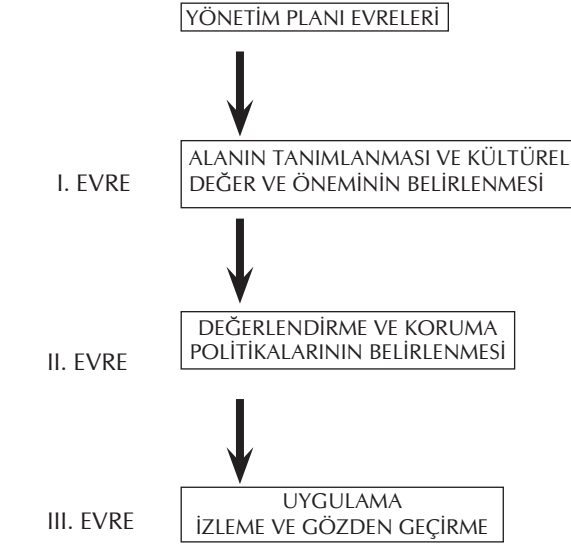
- Mimarlık
- Şehir ve Bölge Planlama
- Sanat Tarihi
- Arkeoloji
- Kamu Yönetimi
- Ekonomi
- İşletme uzmanı üyelerden oluşabilir.

Şekil 1. Yönetim Planı aşamalarında yer alacak birimlerin arasındaki ilişki

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde yönetim planları koruma alanı yöneticilerine alanın korunması, geliştirilmesi ve devam ettirilmesi için rehberlik eden dokümanlar durumundadır. Alan yönetimi konusunda hazırlanan temel çalışmalar, rehberler ve ilgili kanun ve yönetmeliklerin incelenmesi sonucunda yönetim planlaması sürecinin analiz, değerlendirme ve uygulama aşamaları olan üç ana aşamadan meydana geldiği görülmüştür (Şekil 2).

Şekil 2. Yönetim Planının Aşamaları

“Alanın Tanımlanması” aşaması, alanın konum ve sınırlarının belirlenmesi, tarihsel gelişiminin incelenmesi, mevcut koruma statüsünün ortaya konulması ve alanla ilgili ayrıntılı analizlerin yapılması olarak sıralanır.

“Değerlendirme” aşamasında alanın zayıf yönlerinin, tehditlerinin, fırsatlarının ve güçlü yanlarının ortaya konulması ile koruma politikalarının belirlenmesine geçilir. Koruma politikalarının açıklanması ardından yönetim hedeflerinin belirlenmesi gerekir. Yönetim hedeflerinin belli konu başlıklarına göre toplanması eylem programının hazırlanmasında ve uygulama aşamasında kolaylık sağlamaktadır.

“Uygulama” aşamasında projeler ve eylem programları yer almaktadır. Belirlenen hedefleri gerçekleştirmek üzere eylem programları ile eylemler, her eylem için hedef süre ve eylemde rol alacak temsilciler belirlenmelidir. Eylem programından sonra bütçe çalışmalarına başlanıp planın uygulanmasına geçilmelidir.

Yönetim planının en önemli aşamaları olarak tanımlayabileceğimiz izleme ve gözden geçirme aşamaları uygulamanın başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi açısından önemlidir. Burada alınan sonuçlara dayanılarak yönetim planı revize edilir. Planın revize edilmesi, alanın tanımlanmasından bütçenin belirlenmesine kadar her aşama için gerçekleştirilebilir.

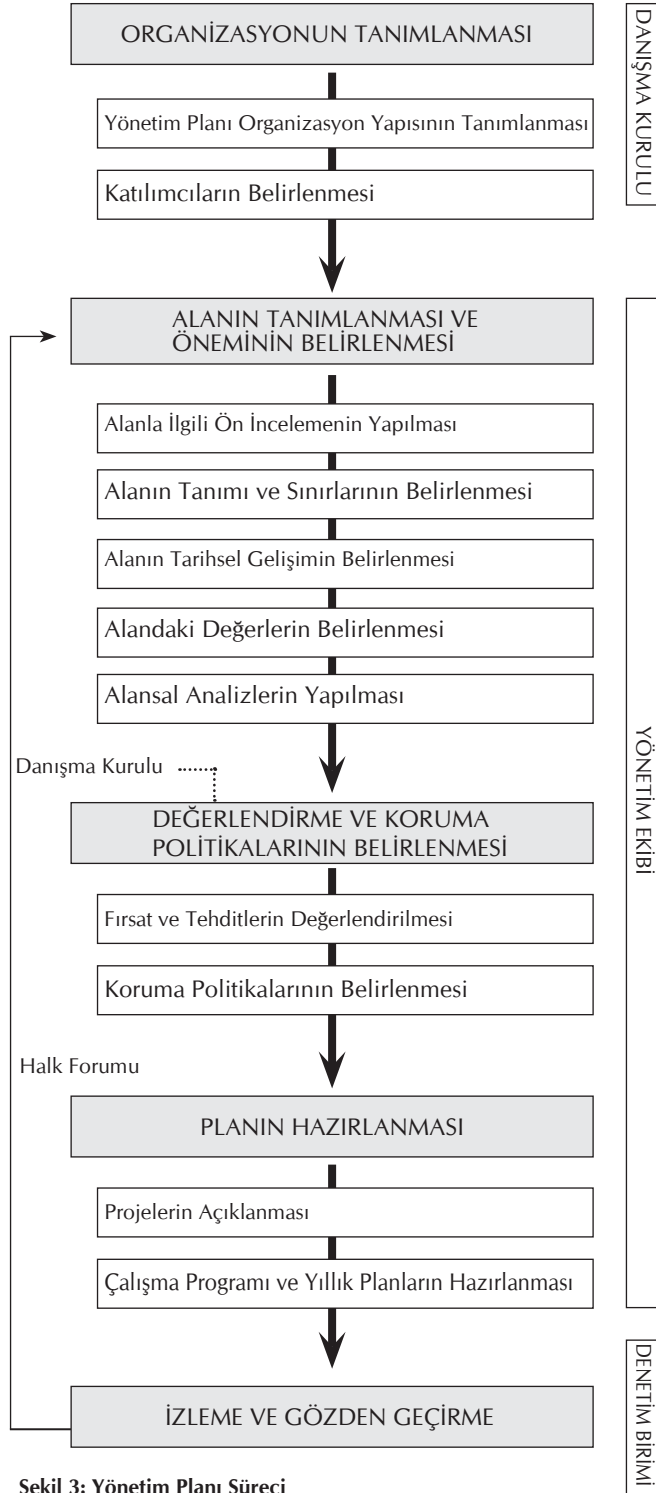
Yönetim Planı süreci, belirlenen aşamalara göre ülkemizdeki ilgili yasa ve yönetmelikler dikkate alınarak;

- “Organizasyonun Tanımlanması” aşamasında sorumlu birim olarak “Danışma Kurulu”

- “Alanın Tanımlanması ve Öneminin Belirlenmesi”, “Değerlendirme ve Koruma Politikalarının Belirlenmesi” ve “Planın Hazırlanması” aşamalarında sorumlu birim olarak “Yönetim Ekibi”,
- “İzleme ve Gözden Geçirme” aşamalarında ise sorumlu olarak “Denetim Birimi” belirlenmiştir (Şekil 3).

Ayrıca “Değerlendirme ve Koruma Politikalarının Belirlenmesi” aşamasında da Yönetim Ekibi, Danışma Kurulu’ndan destek ve görüş alabilir.

Şekil 3: Yönetim Planı Süreci

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z., , “Tarihi Çevre Yönetimi ve Yönetim Planları”, **Tarihi Kentlerin Yönetimi Paneli**, İstanbul, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yayınları, 3 Şubat 2005, s.35-50.

Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Yayın Tarihi:27.11.2005, sayı:26006, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/24515.html> (11.01.07).

Ayrancı, İ., **Koruma Alanlarının Yönetimi ve Yönetim Planı Sürecinin Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi 2007.

Eurosite Toolkit: Management Planning. Eurosite, Lille, France, 1999.

Feilden, B. and Jokilehto, J., **Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites**, ICCROM, Roma1993.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kanun No: 2863, Kabul Tarihi: 21.7.1983, Yayın Tarihi: 23.7.1983, www.mugla-turizm.gov.tr.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu İle Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No: 5226, Yayın Tarihi: 27.7.2004, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2004/07/20040727.htm>

Lodge, B., Terrace, H. , Durham Riverbanks Management Plan, Durham City Council, www.durhamcity.gov.uk/Pid/5142-26k, (30.03.07).

Ndosi, O.M., , **Preparing Management Plans for Protected Areas**. Parks Canada, 1978 1992

Thomas, L., Middleton, J. and Phillips, A., **Guidelines for Management Planning of Protected Areas**, World Commission on Protected Areas (WCPA), www.iucn.org/themes/wcpa/pubs/guidelines.htm, (21.02.07).

Thorsell, J., **A Practical Approach to the Preparation of Management Plans for Natural Heritage Sites**, 1995. yayın şirketi vs bilgiler yok

UNESCO World Heritage Centre, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, whc.unesco.org/opgutoc.htm (15.03.07).

UNESCO World Heritage Centre, World Heritage – Challenges for the Millenium, whc.unesco.org/opgutoc.htm (15.03.07).

Yazıcı, E., **Özel Çevre Koruma Bölgelerinde Turizm Baskısı ve Datça-Bozburun Özel Çevre Koruma Bölgesi İçin Turizm Yönetim Planı Önerisi**, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, 2007,.

Young, C. and Young, B., , Park Planning: A Training Manual (Instructors Guide), 1993 (yayın kunesi yok)

Zeren Gulersoy, N., Ayrancı, İ. **Koruma Alanlarında Yönetim Planı Uygulamaları ve Tarihi Yarimada Örneği**, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yayınları, 2007.

Zeren Gulersoy, N., Ayrancı, İ., Yazıcı, E. 2007 Koruma Alanlarında Planlama ve Alan Yönetimi, Kentsel Sit Alanlarında Alan Yönetimi Toplantısı, Yıldız Teknik Üniversitesi, 29 Ocak 2008.

TMMOB MİMARLAR ODASI ANKARA ŞUBESİ
KONUR SOKAK 4/3 KIZILAY ANKARA